

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

MUHYİDDİN BİN YAHYÂ FAKÎH
KIZILHİSARÎ'NİN ŞERH-İ GÜLİSTÂN'I
(12^b-62^a Varakları Arası Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)

Yüksek Lisans Tezi

Zafer KÖKNAR

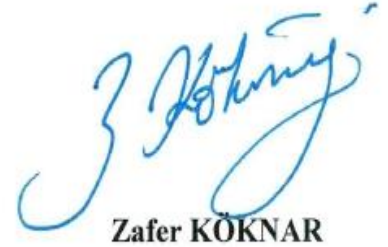
Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞİĞVA

Erzincan 2019

TEZ BİLDİRİMİ

“Muhyiddîn Bin Yahyâ Fakîh Kızılhisarî'nin Şerh-i Gülistân'ı (12^b-62^a Varakları Arası Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)” isimli "**Yüksek Lisans**" tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 21/06/2019

Zafer KÖKNAR

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Zafer KÖKNAR'a ait "Muhyiddin Bin Yahya Fakih Kızılhisari'nin Şerh-i Gülistan'ı (12b-62a Varakları Arası Transkripsiyonlu Metin-İnceleme) adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalının Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞİĞVA

Jüri : Prof. Dr. Turgut KARABEY

Jüri : Doç. Dr. Ahmet TOPAL

MUHYİDDİN BİN YAHYÂ FAKÎH KIZILHİSÂRÎ'NİN ŞERH-İ GÜLİSTÂN'I

(12^b-62^a Varakları Arası Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)

Zafer KÖKNAR

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve

Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞİĞVA

ÖZET

Çalışmamızda 16. yüzyılda yazılmış olan Muhyiddîn Bin Yahyâ Fakîh Kızılhisarî'nin “Şerh-i Gülistân” adlı eserinin “12^b-62^a varakları arası” transkripsiyonlu metni verilmiş ve eser çeşitli başlıklar altında incelenmiştir.

Birinci bölümde şerh teriminin anlamı verilip şerh ile aynı anlam dairesi içerisinde değerlendirilen diğer terimlere değinilmiştir. Edebiyatımızdaki şerh geleneği hakkında genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra Sa‘dî-i Şîrâzî'nin hayatı ve eserlerine değinilerek Sa‘dî'nin Gülistân adlı eseri ve Türk edebiyatındaki Gülistân şerh ve tercüme ele alınmıştır. Birinci bölümün sonunda Muhyiddîn Bin Yahyâ Fakîh Kızılhisarî'nin hayatı hakkında ulaşılan bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Kitâb-ı Şerh-i Gülistân, “şerh-tercüme” ve “şârih-mütercim” başlıkları altında incelenmiş, edebiyatımızdaki şerh ve tercüme yöntemleri ele alınarak Şerh-i Gülistân'da uygulanan yöntem ortaya çıkarılmış ve eserin şerh-tercüme geleneği içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde eserin 12b-62a varakları arası transkripsiyonlu olarak Latinize edilmiştir.

Çalışma sonucunda Sa‘dî'nin ünlü eseri Gülistân'ın Muhyiddîn Bin Yahyâ Fakîh Kızılhisarî tarafından hangi yöntemlerle ele alındığı, eserin şerh ve tercüme geleneği içerisindeki yeri ve barındırdığı edebi malzeme ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Eserin tamamı çalışıldığında bu konuların daha detaylı ortaya konulacağı da unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Şerh-i Gülistân, Sa‘dî-i Şîrâzî, Muhyiddîn Bin Yahyâ Kızılhisarî

**COURT COMMENT OF ŞERH-İ GULİSTÂN OF MUHYİDDİN BİN YAHYÂ
FAKÎH KIZILHİSARÎ**

(Between 12b and 62a leaves)

Zafer KÖKNAR

**Institute of Social studies Department of Turkish language and literature, Erzincan
University Master's Thesis, June 2019**

Thesis Advisor: Dr. Bülent ŞİĞVA

ABSTRACT

In this study, 'the leaves between 12^b and 62^a of the work named Şerh-i Gulistân' which was written by Muhyiddîn Bin Yahyâ Fakîh Kızılhisarî in the 16th century has been given as transcribed text and studied in different ways.

Introductory chapter deals with the definition of şerh and mentions other terms which can be evaluated within the same meaning with it. After general evaluation about the tradition of şerh at Turkish Literature, it has been presented the biography of Sa' dî-i Şîrâzî and his works and introduced to the work named Gulistân of Sa' dî and Gulistân's şerh and translations at Turkish Literature. In the end of chapter one, it has been given the obtained information about the biography of Muhyiddîn Bin Yahyâ Fakîh Kızılhisarî. At second chapter, the book Şerh-i Gulistân has been studied under two titles based on şerh-translation and şârih mütercim, it has been discussed the methods applied to Şerh-i Gulistân by examining the other methods of Şerh and translation in our literature and it has been tried to determine the work's special place in the tradition of şerh and translation. The third chapter includes the leaves between 12^b and 62^a of the work which has been latinized as transcribed text.

In the consequence of study, it has been tried to adress which methods Muhyiddîn Bin Yahyâ Fakîh Kızılhisarî had used in Gulistân which is Sa' dî's well-known work, the work's significance in tradition of şerh and tradition and literary materials it consists. It is important when the whole work was studied, these information above would be worked through.

Key words: Şerh-i Gülistân, Sa' dî-i Şîrâzî, Muhyiddîn Bin Yahyâ Kızılhisarî

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖN SÖZ	VIII
KISALTMALAR.....	X
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	XI
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	3
1.1. Şerh	3
1.2. Türk Edebiyatında Şerh Geleneği	7
1.3. Sa' dî-i Şîrâzî ve Eserleri	13
1.4. Gülistân	19
1.5. Türk Edebiyatında Gülistân Tercüme ve Şerhleri.....	21
1.5. Gülistân Tercümeleri.....	22
1.5.1. Kitâbu Gülistân bi't-Türkî.....	22
1.5.2. Terceme-i Gülistân (Sibcâbî)	22
1.5.3. Terceme-i Gülistân (Mahmud bin Kadî-i Manyas).....	22
1.5.4. Nigâristân	22
1.5.5. Kitâb-ı Gülzâr der- Nazîre-i Gülistân-ı Şükûfezâr	22
1.5.6. Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyıh.....	22
1.5.7. Gül-efşân	23
1.5.8. Gül-i Handân Terceme-i Gülistân	23
1.5.9. Terceme-i Gülistân (İbrâhim Babadağî)	23
1.5.10. Mülistân	23
1.5.11. Terceme-i Gülistân-ı Sa' dî.....	23
1.5.12. Güzide-i Gülistân	23
1.5.13. Ezher-i Gülistân	23
1.5.14. Zübde-i Gülistân ve Rehber-i Gülistân	23
1.5.15. Gûlsuyu	24
1.5.16. Fihrist-i Gülistân-ı Sa' dî	24

1.5.17. Gülistân	24
1.5.18. Kitâb-ı Şerh-i Gülistân – Muhyiddîn bin Yahyâ Fakîh Kızıllıharî	24
1.6. Gülistân Şerhleri	24
1.6.1. Arapça Şerhler.....	24
1.6.1.1. Şerh-i Gülistân -Yakup bin Seyyid Alî el-Bursavî.....	24
1.6.1.2. Şerh-i Gülistân- Sürürî Mustafa bin Şaban	25
1.6.1.3. Şerh-i Müşkilât-ı Gülistân -Derviş İdris b. Yusuf.....	25
1.6.1.4. Şerh-i Ebyâtü'l- ^ç Arabiyye fî Gülistân-ı Sa ^ç dî -Muharrem Çelebi Bursevî ..	25
1.6.2. Farsça Şerhler.....	25
1.6.2.1. Şerh-i Dîbâce-i Gülistân- Kani'î	25
1.6.2.2. Şerh-i Gülistân-Ayşî Mehmed Efendi.....	25
1.6.3. Türkçe Şerhler.....	26
1.6.3.1. Gülistân'ın Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler	26
1.6.3.1.1. Şerh-i Gülistân – Sûdî-i Bosnevî (ö. ?)	26
1.6.3.1.2. Şerh-i Gülistân-Şem ^ç î Şem ^ç ullah Mustafa.....	27
1.6.3.1.3. Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân- Kefevî Hüseyin Çelebi.....	28
1.6.3.1.4. Şerh-i Gülistân – Hevâyî-i Bursevî	28
1.6.3.1.5. Şerh-i Gülistân – Kâfî	29
1.6.3.1.6. Şerh-i Gülistân-Mahmûd Tâlî b. Muhammed	29
1.6.3.2. Gülistân'ın Dîbâcesine Yapılan Şerhler	30
1.6.3.2.1. Şerh-i Dîbâce-i Gülistân-Lami ^ç î Çelebi.....	30
1.6.3.2.2. Şerh-i Dîbâce-i Gülistân-Rüşdî	30
1.6.3.2.3. Hutbe-i Şerh-i Dîbâce-i Gülistân-Pîr Hamdî.....	30
1.6.3.2.4. Şerh-i Cedîd-i Dîbâce-i Gülistân-Safvet	30
1.7. Muhyiddîn Bin Yahyâ Fakîh Kızıllıharî Hayatı	31
II. BÖLÜM.....	35
2.1. Kitâb-ı Şerh-i Gülistân'ın İncelenmesi	35
2.2. Şerh/Tercüme	36
2.2.1. Gramer terimleri.....	36
2.2.2. Türkçe Söz Varlığı	37
2.3. Şârih/Mütercim	44
2.3.1. Klasik Şerhlerde Metot	44
2.3.2. Tercüme Şekilleri ve Tercümelerde Uygulanan Metot	45
2.3.3. Muhyiddîn b. Yahyâ'nın Metodu.....	46

III. BÖLÜM	50
3.1. Metin	50
Hażā Kitāb-ı Şerh-i Gülistān	50
Bāb-ı Evvel Der-Sîret-i Pādişāhān	77
Hikāyet	79
Hikāyet	80
Hikāyet	84
Hikāyet	90
Hikāyet	93
Hikāyet	96
Hikāyet	97
Hikāyet	98
Hikāyet	99
Hikāyet	102
Hikāyet	103
Hikāyet	106
Hikāyet	107
Hikāyet	108
Hikāyet	109
Hikāyet	116
Hikāyet	120
Hikāyet	121
Hikāyet	122
Hikmet	123
KAYNAKÇA	125

ÖN SÖZ

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlayan Klasik Türk edebiyatı araştırmaları genellikle bu edebiyatın şiir alanına yoğunlaşmıştır. Başlangıçta nesir alanındaki çalışmalar ikinci planda kalmakla beraber son yıllarda ihmal edilen bu sahanın ürünleri üzerine yapılan araştırmalar artış göstermektedir. Yapılan çalışmalarla beraber özellikle şerh ve tercüme türü eserlerin tasnifinin yapılması gerekmektedir. Ayrıca bir metni anlamlandırma olarak karşımıza çıkan terim anlamlı kelimelerin aralarında fark olmasına rağmen birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir. Yapılacak çalışmalarla bu terimlerin anlam alanlarının da belirgin hale getirilmesi gerekmektedir.

Şark-İslâm edebiyatı denince akla ilk gelen isimlerin başında Sa‘ dî-i Şîrâzî gelir. Sa‘ dî’nin Gülistân ve Bostân adlı eserleri onun ününü çağlar ötesine taşımış, bu eserler gerek Türk edebiyatında gerekse Doğu ve Batı edebiyatlarında pek çok yönüyle ele alınmıştır.

Türk edebiyatındaki şerh ve tercüme faaliyetleri arasında Gülistân’ın ayrı bir yeri vardır. Hikemi ve ahlaki yönünün yanı sıra içinde barındırdığı didaktik hikayelerle medreselerimizde ders olarak okutulan bu eser, üslûbuyla da Farsça öğretiminin temel kaynaklarından biri olmuştur. Edebiyatımızda Gülistân’a yapılan tercüme ve şerh faaliyetlerinin sayısızca fazlalığına bakıldığında Gülistân’ın edebiyatımızdaki tesirini anlamak daha kolay olacaktır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Muhyiddîn Bin Yahyâ Fakîh Kızılhisarî’ye ait Şerh-i Gülistân XVI. yüzyılın başında yazılmıştır. Eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmadığı gibi esere yapılan bazı atıflarda da yetersiz ve eksik bilgiler bulunmaktadır. Bu sebeple eserin şerh ve tercüme geleneğimiz içerisindeki yerinin tespiti, kullanılan yöntem ve tekniklerin ortaya çıkarılması, barındırdığı edebi ve kültürel malzemenin ortaya çıkarılması son derece önemli olup yapılacak yeni çalışmalara da kaynaklık edecektir.

Küreselleşen dünya düzeninin etkisini şiddetli bir şekilde hissettiğimiz bir çağda kültür öğelerimiz güneşin gurup vakti yavaş yavaş batışı gibi artık aramızdan çe-

kip gitmektedir. Her şeyin maddileştiği ve kültürel değerlerin etkisini giderek kaybetttiği bir zamanda, kültür dünyamızın önde gelen eserlerini çeşitli yönleriyle inceleyip göz önünde bulundurmak ve bu sayede kökten kopmamanın gereklerinden birini, belki de en önde gelenini idrak etmek son derece önemlidir. Bu hassasiyetle yürüttüğümüz çalışmamıza fikir ve görüşleriyle her türlü desteği sağlayan, bilgi birikimi, telkin ve tavsiyeleri ile bana istikamet tayin eden, samimiyet ve hoşgörülerıyla birçok desteğini gördüğüm değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Bülent ŞİĞVA'ya ve Prof. Dr. Turgut KARABEY'e teşekkürü borç bilirim.

Zafer KÖKNAR
ERZİNCAN, 2019

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
b.	: Bin (Muhyiddn b. Yahy)
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
haz.	: Hazırlayan
.	: Ölüm tarihi
r.	: rnek
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
yy.	: Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ء ٴ	ش Ş, ş
آ A, a, Ā, ā	ص Ş, ş
ا A, a, E, e, İ, i, U, u, Ū, ū	ض Ž, ž, Đ, đ
ب B, b	ط T, t
پ P, p	ظ Z, z
ت T, t	ع ٴ
ث Ş, ş	غ Ğ, ğ
ج C, c	ف F, f
چ Ç, ç	ق K, k
ح H, h	ك K, k, G, g, ñ
خ H, h	ل L, l
د D, d	م M, m
ذ Z, z, Đ, đ	ن N, n
ر R, r	و V, v, O, o, Ö, ö, U, u, Ū, ū,
ز Z, z	ه H, h, a, e
ژ J, j	لا lā, la
س S, s	ی Y, y, I, ı, İ, i, Ī, ī

GİRİŞ

İletişimin en önemli öğelerinden biri dildir. Temel ögesi de dil olan kimi eserlerde, eserin muhtevasına ait gün ışığına çıkarılması gereken konular olmuştur. Bu durum da doğal olarak tercümelerin ve metin şerhinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Metin şerhlerinin temelleri, Kur'ân-ı Kerîm'i ve hadisleri doğru yorumlamak için yazılan tefsirlere dayanmaktadır. Zamanla farklı ilim dallarında ve özellikle edebi metinlerde vukû bulan açıklama ve yorumlama çalışmaları, başlı başına bir terim olarak şerhi ortaya çıkarmıştır.

Türklerin müslümanlığı kabulüyle beraber edebiyatımızda; İslamiyetin bilim, kültür ve inanışları etkisiyle dini- tasavvufi ve edebi birçok eser ortaya konulmuştur. Kültürümüze ait bu eserlerle ilgili mevcut şerhler olduğu gibi iyi bir eğitimle donanmış şarihler tarafından Arap ve İran edebiyatına ait dini-tasavvufi ve klasik eserlerin ele alındığı şerhler de olmuştur. Bu durum Klasik Şerh Edebiyatı diye adlandırabileceğimiz yoğun bir telif eser birikimini ortaya çıkarmıştır. Kültür tarihimiz açısından ehemmiyeti tartışılmayacak olan bu eserlerde pekçok ilmi bilgiyi çağında açığa çıkaran şârihler, geleceğe de ışık tutmaktadır. Bizlerin üzerine düşen vazife de bu çalışmaları aydınlığa çıkararak farklı ve daha yeni ilmi çalışmaların yapılmasına vesile olmaktır. Nitekim kütüphanelerimizde hala araştırmacılarını bekleyen pek çok şerh ve tercüme metinleri mevcuttur.

İranlı şair Sadî-i Şîrâzî'nin ünlü eseri Gülistân'a Osmanlı sahasında pekçok şerh ve tercüme yapılmıştır. Gülistân'a ve Gülistân'ın önsözüne yapılan şerh ve tercüme hakkında mevcut çalışmalar olmasına karşın çalışmamızın konusu oluşturan "Muhyiddîn Bin Yahyâ Fakîh Kızılhisarî'nin Gülistân Şerhi" ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Şimdiye kadar tasnif edilen Gülistân şerh ve tercümelerinde sadece iki çalışmada eserin ismi geçmektedir. Böyle bir eserin var olduğu halde herhangi bir çalışma yapılmaması, Osmanlı sahasında yazılan diğer Gülistân şerhleri ve tercüme metinleri arasındaki yerinin tesbiti, eserde uygulanan metodların ve edebi vasitanın ortaya konulması, Kızılhisarî'nin Şerh-i Gülistân'ını çalışma konusu olarak seçmemizin asıl sebebidir. Eserin tek nüshası mevcut olup Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde 2156 arşiv numarasıyla kaydedilmiştir.

Eserde Farsça asıl kısımların üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş böylece Türkçe ve Farsça Gülistân'a ait kısımlar ayrılmıştır. Çalışmamızda Gülistân'a ait Farsça kısımlar koyu renkle yazılmıştır. Sayfa kenarlarına yazılan der-kenarlar ilgili kısımlara dipnot düşülerek verilmiştir. Yazmada eksik görülen ek ve harfler köşeli parantez içine alınarak yazılmıştır.

1. BÖLÜM

1.1. Şerh

Şerh, Arapça bir kelime olup sözlüklerde “açma, yarma, bir kitabın ibaresini yine o lisanı veya bir lisan-ı âharda tafsil ve izah ederek müşkülâtını açma”¹, “açıklama, açıklama, izah, tafsil”², “keşfetme, beyan etme”³, “açık ve ayrıntılı anlatma”⁴ gibi birbirine yakın tanımlamalara karşılık gelmektedir. Sözlüklerdeki anlamların birbirine yakın ifadeler olmasına rağmen terim olarak “metin şerhinin” hala sınırları tam olarak çizilememiştir. Günümüzde metin incelemeleri için tahlil, tenkit, analiz gibi terimlerin yanında “şerh” terimi de araştırmacılar tarafından hâlâ kullanılmaktadır.⁵ “Terimin bu kadar uzun süreli kullanımı doğal olarak anlam alanında birtakım değişikliklere sebep olmuştur.”⁶ Özellikle edebiyatımızın batılılaşma sürecine girdiği döneme kadar geçen süreçte herhangi bir metnin anlama ve incelenmesinde, yoğun olarak şerh teriminin kullanıldığını görürüz. Tahlil, tenkit, analiz gibi kelimeler ancak XX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Günümüz metin tahlillerinin klasik şerh metodundan ayrılan elbette birçok yönü vardır. Zira edebiyatımızda şerh konusunda çokça eseri olan Ali Nihat Tarlan’a göre metin şerhi edebi bir tenkit metodu değildir. Ona göre münekkid, edebi bir metni duyan ve hisseden kişiye, metinler şerhçisi anlayan ve anladığını anlatabilendir. Tarlan şerh yapanı laboratuvarında çalışan bir ilim adamına benzetir ve tarafsız olması gerektiğini belirtir.⁷ Tunca Kortantamer’e göre ise şerh, “bir metnin, daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması”dır.⁸ Muhammet Nur Doğan ise şerh için “Bir edebi eseri, bir risaleyi veya

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010, s.773.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları*, Ankara, 2008, s. 991.

³ Mustafa b. Şemseddin Karahisarî, *Ahterî-i Kebîr*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1875, s. 434.

⁴ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. 2, Ankara, 2003, s. 2087.

⁵ Hülya Canpolat, *Gülistan Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılarak İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 6.

⁶ Hülya Canpolat, *age*, s.6.

⁷ İsmail Güleç, “Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 42, İstanbul 2010, s. 83-112.

⁸ Tunca Kortantamer, “Teori Zeminde Metin Şerhi Meselesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. VIII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1994, s. 1-10.

bir kitabı, kelime kelime açıp izah ederek, içinde bulundurduğu bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamaktır”⁹ tanımını yapar.

Sınırları ve kullanım alanı çok geniş olan şerh metinlerinin gerek edebi metinler üzerinde gerek aklî ilimlerde çokça kullanıldığı görülmektedir. Bizce terimin tam anlamıyla sınırlarının çizilememesi kullanım alanının çok geniş olması, Tanzimat döneminden itibaren başlayan dildeki terimleşme sıkıntısı ve yapılan çoğu çalışmayı direkt “metin şerhi” olarak adlandırma alışkanlığıdır. Öyleki edebiyatımızda pek çok eser birçok yönüyle tercüme özelliği gösterirken yapılan çalışmaya şerh denmiştir. Burada dikkati çeken terimlerin anlam sahasının tam olarak belirgin olmadığı ve birbirinin yerine kullanılageldiğidir. Mine Mengi konu hakkındaki görüşlerini şöyle belirtir, “Metin çalışmalarında geçmişten günümüze; metin tespiti, metin tetkiki, metin şerhi, metin izahı, metin tahlili, metin tenkidi, metin çözümlemesi, metin açıklaması, metin eleştirisi vb. terimlerle ifade edilen metin incelemesine ilişkin kavramların, hâlâ tam olarak ne anlama geldikleri, metin incelemesi içindeki yerleri, farklı, benzer ve aynı olan yanları net olarak açıklık kazanmamıştır. Sorun; herhalde, metin incelemesine ilişkin temel kavramlar üzerinde henüz gerekli çalışmaların yapılmamasından ve söz konusu terimlerin bir kısmı arasında metin incelemesindeki işlevleri bakımından önemli fark bulunmamasından ya da benzerlikten kaynaklanmaktadır. Böylece bazı terimlerin arasına sınır koymak zorlaşmaktadır. Gene de şerh, tahlil, tenkit vb. terimlerin birbirlerinden ayırt edici farkların olması gerektiğine inanıyoruz.”¹⁰

Şerhi, mana ve kullanım farkları olmasına rağmen hâşiye, hamîş, telhis, ta’lika, tefsir, tercüme gibi türlerin yanında saymak gerekir.¹¹ Zira şerhlerin temellerini, tefsir sözcüğünün Kur’ân-ı Kerîm’i açıklamak için ortaya çıktığı ve bu ilim dalına ad olarak kullanılmaya başladığı dönemlere kadar götürmek mümkündür.¹² Tefsiri terim olarak, Kur’ân-ı Kerîm’i mana bakımından türlü yönleriyle izah etmek maksadıyla ortaya

⁹ İsmail Güleç, *age*, s. 9.

¹⁰ Mine Mengi, *Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine*, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s. 80.

¹¹ Mustafa Erdoğan, “Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, Manisa 1997, ss. 286-293.

¹² Ozan Yılmaz, *Gülistan Şerhi (Sûdf-i Bosnevî)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, s. 12.

çıkan bir bilim dalı olarak açıklayabiliriz. Tefsirlerde sözle ilgili birçok ilim dalından yararlanılmıştır. Ma'ânî, bedî, beyân gibi belagat terimlerinin yanısıra vahiyleri açıklamada sebab-i nüzûller, peygamber kıssaları, rivayetlere yer verilmiş ve anlamın sağlam temellere dayandırılması amaçlanmıştır. Kelimenin sözlük anlamının “yorum, yorumlama”¹³ olması Tefsir-i Hendesî (geometrik yorum)¹⁴ örneğinde görüldüğü gibi önceleri farklı türden eserlerin de tefsir adıyla açıklandığı görülmüştür. Ancak zamanla Kur'ân-ı Kerîm dışında farklı alanlarda Arapça, Farsça, Türkçe eserlerin de açıklanmaya ihtiyaç duyulması, tefsir ilim dalının sınırlarının belirlenmesine ve ‘şerh’ kavramının ortaya çıkması için gerekli zeminin alt yapısının oluşmasına ortam hazırlamıştır.¹⁵

Şerh ile aralarında ince mana ve kullanım farkları olmasına rağmen hâşiye, hâmiş, telhis, talikat gibi terimleri birer şerh türü olarak ele almak daha doğru olacaktır. “Eski metinlerde örneklerinin sık görüldüğü derkenarlardan, yani asıl metinle birlikte metnin sayfa kenarlarında yer alan şerhlerden; tek mısranın, beytin, cümlelerin, bir şiirin mısra ve beyitlerinin metin içindeki şerhlerine; ya da müstakil kitap şerhlerine kadar birçok çeşidinin görüldüğü şerhler, divan edebiyatında önemli yer tutarlar. Hâşiye, hâmiş, telhis, ta'likat gibi çeşitlerinin de bulunduğu şerhlerin genelde ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısrayı, beyti, ibareyi, cümleyi ya da metni anlaşılır kılmak amacıyla, açıklamayı esas almalarıdır.”¹⁶ Bunlar arasında hâşiye; kenar, pervaz¹⁷ anlamına gelip bir kitabın sayfa kenarlarına veya altına yazılan açıklamalardır. Hâşiye, şerhin daha iptidaî daha az emek isteyen şeklidir.¹⁸ Talikat ise bir metni açıklamak için yazılan dipnotlardır. Talikat metin içerisinde der-kenar olarak yazılabildiği gibi müstakil bir eser olarak da oluşturulabilmektedir.¹⁹ Şerhin bir başka türü sayabileceğimiz telhis ise bir metni özetleme, uzun bir yazıyı kısaltma anlamına

¹³ Ferit Devellioğlu, *age*, s. 1059.

¹⁴ Ferit Devellioğlu, *age*, s. 1059.

¹⁵ Ozan Yılmaz, *age*, s. 13.

¹⁶ Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, *Dergâh*, 1997, s. 74.

¹⁷ Ferit Devellioğlu, *age*, s. 388.

¹⁸ Metin Akar, *Su Kasisesi Şerhi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, s. 13.

¹⁹ Ferit Devellioğlu, *age*, s. 1070.

gelmektedir. Kültürümüzde hâşiye ve talikat, metin şerhinin daha çok dini metinlerle ilgili kısmına ait terimler olarak kullanılmıştır.²⁰

Tercüme, genel anlamıyla dilden dile çevirme, bir ifadeyi başka bir dile aktarmadır. Bu yönüyle şerh metinleri aynı zamanda birer tercüme özelliği göstermektedir. “Türkçe metinlere yapılan şerh faaliyetleri bir yana bırakılırsa, ister edebi isterse edebiyat dışı olsun, klasik Türk edebiyatındaki şerh türü eserler aynı zamanda birer tercümedirler. Şöyle ki Türkçenin dışındaki bir dil ile (Arapça, Farsça) yazılan metinler Türkçe olarak şerh edilirken, kaynak metnin anlamı da bir şekilde Türkçeye aktarılır. Genel olarak bu şerhlerde takip edilen usul dolayısıyla, evvela şerh edilen metindeki kelimeler teker teker gramer özellikleri bakımından tahlil edildiği gibi, bu kelimelerin birebir Türkçe karşılıkları ile metin içinde aldıkları anlamlar da verilir. Ancak şerh türü eserleri tercüme olarak değerlendirmemizin asıl sebebi, özellikle edebi şerhlerin çoğunda “ma‘nâ-yı beyt, tercüme-i beyt” gibi ifadelerle kaynak metnin sözcüğü sözcüğüne veya buna yakın bir strateji ile Türkçeye aktarılmasıdır.”²¹ Şerh ve Tercüme ifadeleri pek çok eserde birbirinin yerine kullanılmış ve aynı anlam bağlamı içerisine alınmıştır. Dolayısıyla şerh ve tercüme ile ilgili yapılacak çalışmalarda eserlerin ismi üzerinden yola çıkarak gitmek içeriğin gözden kaçmasına sebep olabilir.

Son yıllarda şerh terimi hakkında ve klasik eserlerimizin hangi yöntemlerle ele alınması gerektiği hakkında görüş bildiren pek çok araştırmacı vardır. Bunlardan bir kısmı klasik eserlerimize yeni ve modern metodlarla yaklaşmak gerektiğini²² dile getirip ayrı bir tartışma konusunun önünü açmıştır. Konu hakkında Ahmet Atilla Şentürk şunları söylemektedir: “Batılı ve modern kuramlarla eski metinlere yaklaşılmaya çalışmak, zaten anlaşılmasında zorluk çekilen bu metinleri iyice içinden çıkılmaz hâle getirmekten başka bir işe yaramaz... zaten oldukça zor ve girift olan bu konular ilgisiz birtakım kuramlarla içinden çıkılmaz ve hiç anlaşılmaz hale getirmeyi

²⁰ Ozan Yılmaz, *age*, s. 13.

²¹ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 17.

²² Detaylı bilgi için bkz., İsmail, Güleç, agm.

doğru bulmuyorum.”²³ Günüümüzde değişen dünya algısı ve eski metinlerimize olan yabancılık sadece edebiyatın konusu olmaktan çıkmış, aynı zamanda sosyoloji, tarih ve kültürel antropolojinin de konusu olmaya başlamıştır.²⁴ Bu durum doğal olarak konuya farklı disiplinlerden yaklaşmanın yolunu açmıştır. Burada üzerinde durulması gereken bir başka konu Batılı bir yaklaşımla Doğulu metinleri açıklamanın getirdiği sıkıntılardır. Bu yaklaşımlar arasındaki zihniyet farkı düşünülürse tarihi, kültürel ve sosyolojik sürecin ne denli olayın içine sokulacağı tartışma gerektiren bir konudur. Zira yeni teoriler ile yapılan çalışmalara da günüümüzde şerh adı verilmektedir. “Metin şerhinde, veye metin tahlilinde geliştirilen her yeni metod esere farklı açıdan, farklı gözle, farklı değer hükümleriyle bakmaktan başka bir şey değildir. Kişi esere, objeye bakış yer ve açısını ve aletlerini değiştirip baktıkça elbette yeni şeyler, farklı şeyler görecektir.”²⁵ Bu bakış açılarının belirli tarihi, kültürel ve ilmi hassasiyetten uzaklaşıp gereksiz bir şahsiyetçiliğe bürünmesi, eski metinlerimizin doğru bir şekilde ele alınmasının önündeki en büyük engeldir. Tüm bu bilgiler ışığında edebiyatımızda mustakil bir şerh edebiyatı oluşturacak kadar büyük bir yekûn ve çok çeşitlilik arz eden²⁶ ve klasikleşen metin şerhinin en önem arz eden yanı; sınırlarının çok çeşitlilik göstermesine rağmen edebi metinler üzerinde -yer yer farklılık gösterse de- sistemli bir metot geliştirmesi, ele alınan şerh metninin talipleri tarafından daha iyi anlaşılmasının, dil ve anlam yönünden ince detaylarının ortaya çıkarılmasının amaçlanması ve tüm bunlarla beraber tarihi, coğrafi ve kültürel bir çok malzemeyi bizlere ulaştırmasıdır.

1.2. Türk Edebiyatında Şerh Geleneği

Anadolu sahasında metinleri anlama ve yorumlama faaliyetleri, Türk dili ve edebiyatının Eski Anadolu Türkçesi döneminde dini içerikli metinlerle başlamıştır. Bu dönemde “İhlâs Tefsîri, Mülk Suresi Tefsîri, Amme Tefsîri, Yasin Tefsîri vb.”²⁷ tefsirlerin varlığına rastlamak mümkündür. Ayrıca XIII. yy. dan itibaren Anadolu’da cereyan eden tasavvuf hareketi sonucunda, yorumlanmaya ihtiyaç duyulan birçok

²³ Nilay Özer’den alıntılan: İsmail Güleç, agm, s. 26.

²⁴ İsmail Güleç, agm, s. 26.

²⁵ Metin Akar, *age*, s. 14.

²⁶ Mustafa Erdoğan, agm, s. 1.

²⁷ Ozan Yılmaz, *age*, s. 19.

tasavvufi metin olmuştur. Toplumumuzun hayatında önemi tartışılmayacak kadar elzem olan İslam dininin ayetleri, hadisleri, öğretileri ve tasavvuf metinleri üzerine yapılan anlama ve yorumlama çabaları elbette yadırganamayacak bir durumdur. Zira edebiyatımızda metin şerhi, “İslâm kültür dünyasında varlığının bütün karakteristik çizgilerini tıpkı filoloji, belâgat, tarih, biyografi ve benzeri birçok dal gibi Kur’ânı ve onun i’câzını daha iyi anlamaya yönelik araştırmalara borçludur.”²⁸ Ancak tefsirlerdeki açıklama ve yorumlama çabalarının dini içerikli olması ve sınırlarının zamanla şekillenmesi, klasik şerhlerin altyapısı için bir dereceye kadar belirleyici olmuştur.²⁹ Şerh faaliyetlerini, tefsir ilminin o zamana kadar ortaya koyduğu zengin birikimle beraber farklı alanlardaki anlama ve yorumlama çabasının ileriki bir safhası olarak düşünmek daha doğru olacaktır.

Edebiyatımızdaki şerh geleneği açısından tercüme faaliyetlerinin önemi büyüktür. Çünkü kültürler, hangi alanda gelişimlerini tamamlamak ve bu gelişime hız kazandırmak istiyorlarsa ilk iş olarak o alanın söz sahibi olan kültürlerin ürünlerini şerh ve tercüme etmekle işe başlamışlardır.³⁰ “Bu iki sözcüğün şerh ve tercüme türü eserlerde sıklıkla aynı bağlam içerisinde yer almaları, ancak daha da önemlisi kimi örneklerde birbirlerinin yerine kullanılmaları, bunların aynı anlam dairesinde yer alan iki kavram olduklarını göstermektedir. Yine Arapça veya Farsça eserlerin açıklanması ve yorumlanmasını konu alan şerh türü eserlerde, bir şekilde tercümenin yer alması; bazı tercüme faaliyetlerinde de şerh veya şerhe benzer uygulamaların bulunması da edebi bir faaliyet olarak bu iki kavramı birbirine yaklaştırmaktadır.”³¹ Bu bakımdan edebiyatımızdaki şerh geleneği içerisinde tercüme faaliyetlerine de değinmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Anadolu Selçukluları döneminde dini içerikli şerh ve tercüme faaliyetlerinin yanı sıra Gülşehrî’nin *Feleknâme* ve *Mantıku’t-Tayr’ı*, Hoca Mesud’un Sadî’nin Bostan’ından seçerek Türkçeye tercüme ettiği *Ferhengnâme-i Sadî’si*, Şeyhoğlu

²⁸ Tunca Kortantamer, “Teori Zeminde Metin Şerhi Meselesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. VIII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1994, s. 1-10.

²⁹ Ozan Yılmaz, *age*, s. 19.

³⁰ Hülya Canpolat, *age*, s.10.

³¹ Sadık Yazar, *age*, s. 15.

Mustafa'nın *Marzubannâme*'si, Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'si, Tutmacı'nın *Gül ü Hüsvî*, Meddah Yusuf'un *Makel-i Hüseyin*'i gibi tercüme eserler karşımıza çıkmaktadır.³² Özellikle Selçuklular zamanında yaşayan Sadrettin Konevî, Muhiyyiddîn Arabî'nin eserlerine yaptığı şerhlerle dönemin ünlü şârihleri arasındaki yerini almıştır.³³

Osmanlı sahasında ise XV. yüzyılda gelişmeye başlayan şerhler, XVI. yüzyıldan itibaren ivme kazanmıştır. Özellikle bu yüzyıldan itibaren ivme kazanan şerh faaliyetleri, sonradan “şerh edebiyatı” diye adlandırabileceğimiz yoğun bir telif eser birikiminin önünü açmıştır. Yine bu asırda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri alanda elde ettiği başarılarla paralel olarak edebiyat ve sanatta da önemli gelişmeler olmuştur. Bu yüzyıldan itibaren Osmanlı kültür ve edebiyat sahası genişlemiş, Arap ve Fars edebiyatının özellikle nazım alanındaki tüm incelikleri şairlerimiz tarafından uygulanmıştır. “Şiir alanındaki bu gelişmeler konu ve üslup itibarıyla nesre de yansımış, dini, tasavvufi, ahlâki, tarihi, siyasi, içtimai, kültürel, ilmi ve edebi her alanda telif, tercüme veya adapte olarak çok sayıda eser verilmistir.”³⁴ Osmanlı devlet yönetiminin ve zaten çoğu aynı zamanda şair olan devlet adamlarının sanatı ve sanatçıyı desteklemesi ve bu desteğin bir gelenek haline gelmesi ilmi sahadaki verimliliği artırmıştır. Öyleki felsefeden astronomiye, tıptan edebiyata, fıkhıtan hadisten münazara ve konuşma âdâbına, tasavvuftan lugatlara, gramer kitaplarına, duâlardan latîfelere kadar çok çeşitli alanlarda şerhler yazılmıştır.³⁵ Bu şerhlerin eğitim ve öğretim üzerindeki etkisini de unutmamak gerekir. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan şerh metinleri, “hoca-metin-öğrenci” üçgeninde önemli bir yer edinmiştir. Öyleki medreselerde eser üzerinden sınıf atlama ve tedris tarzı şerh metinleri yardımıyla olmuştur.

XVI. yüzyıldan itibaren İran edebiyatı klasik eserlerinin birçok şârih tarafından ele alındığı görülmektedir. “Lâmi‘î Çelebî, Şem‘î, Sûdî, Hüseyin-i Kefevî, Mevlânâ

³² Hülya Canpolat, *age*, s.12.

³³ Hülya Canpolat, *age*, s.12.

³⁴ Harun Tolasa, “15. Yüzyıl Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri”, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 1, İzmir 1982, s. 1-15.

³⁵ Mustafa Erdoğan, *agm*, s. 2.

Ya' kûb, Seyyid Alî, Sürûrî, İsmail Hakkı Bursevî, Rüşdî, Pir Hamdî, Kâni'î, Şuûrî, Ayşî, Hevâyi-i Bursevî, Şâhidî gibi şârihler Sa' dî'nin *Gülistan* ve *Bostan*'ı başta olmak üzere Attar'ın *Pendnâmesi*'ni, Hafız, Örfî, Saib Tebrizî ve Şevket-i Buhârî'nin şiirleri gibi birçok eseri şerh etmişlerdir.”³⁶ Yine XVI. yy. şairlerinden olan Lâmi'î, İranlı şair Câmî'den birçok eser tercüme etmiştir. Farsça şerhler arasında Mevlânâ Celaleddin-i Rumî'nin Mesnevî'sine yapılan şerhlerin edebiyatımızda ayrı bir önemi vardır. Türk Şerh Edebiyatı'nda (Kur'ân ve hadislerden sonra) en çok üzerinde durulan ve en fazla tesirleri bulunan eser Mevlânâ'nın Mesnevî'sidir.³⁷ Mesnevî'yi şerh eden şârihler arasında en ünlü olanları İsmail Ankaravî ve İsmail Hakkı Bursevî'dir.³⁸ Sirozlu Hasan Zarifî, Bosnalı Mustafa, Sebûnî Dede, Derviş İlmî gibi isimlerin de Mesnevi şerhleri mevcuttur.³⁹ “Abdûlbaki Gölpınarlı, Veled Çelebi'nin Mesnevî Tercümesi'ne yazdığı Önsöz'de Mesnevî'ye yazılmış on dokuz tane şerh saymaktadır. Bunlardan biri Arapça, altısı Farsça ve on bir tanesi de Türkçe'dir. Bir tanesinin ise hangi dilde yazıldığı bilinmemektedir. Burada sayılan Mesnevî'ye Türkçe şerh yazan kişiler şunlardır: Şem'î, Sûdî, Abdülmecîd-i Sivâsî, Hüdâyî, Hasan Dede, Pîrî Paşa, Ankaravî Rûsûhî İsmail Dede, Sarı Abdullah, İsmail Hakkı Bursevî, Abidîn Paşa ve Ahmed Avni Konuk. Gölpınarlı'nın burada saymadığı Şeyh Murad-ı Buhârî, Tâhirü'l-Mevlevî ve Kenan Rıfâî'nin ayrıca kendisinin şerhlerini de burada belirtmek gerek.”⁴⁰ Şener Demirel, “Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri” adlı makalesinde Mesnevî'ye yazılan Türkçe şerhleri üzerine bir literatür çalışması yapmış ve kırk iki tane şerhe ulaşmıştır.⁴¹

Arapçadan tercüme ve şerh edilen metinlerin büyük bir çoğunluğu dini telif olmakla beraber dil, gramer, astronomi,, mantık, hikmet, tarih, coğrafya, hendese, aritmetik gibi medreselerde okutulan aklî bilimlere ait eserlere yapılan şerhler de önemli bir yer tutmaktadır.⁴² Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse “Aritmetikte Bahâüddin el-Amilî'nin Hulâsatü'l-Hisâbına yazılmış şerhlerin, geometride

³⁶ Hülya Canpolat, *age*, s.14.

³⁷ Amil Çelebioğlu, “Yunus'un Bir Şiirinin Şerhi”, Yunus Emre Sempozyumu, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, İstanbul 2 Mayıs 1991, s. 73-83.

³⁸ Amil Çelebioğlu, *agm*, s. 74.

³⁹ Hülya Canpolat, *age*, s.13.

⁴⁰ Mustafa Erdoğan, *agm*, s. 2.

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz: Şener Demirel, “Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 10, 2007, s. 469-504.

⁴² Ozan Yılmaz, *age*, s. 13.

Şemsüddin es-Semerkindî'nin Eşkâlü't-Te'sîs'ine Kadızâde er-Rûmî'nin Tuhfetü'r-Re'is fi-Şerhî Eşkâli't-Te'sîs adıyla yaptığı şerhin, astronomide el-Çağminî'nin el-Mulahhas fi'l-Hey'e'sine yine Kadızâde'nin yaptığı şerhin, tıpta çok sayıda yazılmış el-Kânûn şerhlerinin, fizikte Esîrüddîn el-Ebherî'nin Hidâyetü'l-Hikme'si ile Necmüddin el-Kâtibî'nin Hikmetü'l-Ayn'ına yazılmış şerhlerin ders kitabı olarak yaygın bir şekilde okutulduğunu görmekteyiz."⁴³ Arapça şiir şerhlerinde ise Hz. Ali'ye isnad edilen şiirlere, Ka'b bin Züheyr'in Kasidetü'l-Bürde'sine, Ferazdak'ın Kasidesi'ne yapılan pek çok şerh vardır. Arapçadan şerh edilen metinlerin önemli bir yekûnünü besmele şerhleri, duâ şerhleri, hilyeler, esmâ-i hüsnâlar, hadis-i şeriflere yazılan şerhler, fıkıh, kelâm, akâid vb. dallarda yazılan dini eserler oluşturur. Bu eserlerin çokluğu ayrı bir araştırma konusu teşkil ettiğinden başlıklandırmakla yetindik.

Farsça ve Arapçadan yapılan şerh ve tercüme faaliyetleri devam ederken diğer bir yandan da Yunus Emre, Hacı Bayrâm-ı Veli, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısırî, Dede Ömer Rûşenî, Azîz Mahmûd Hüdâyî, İsmâil Hakkı Bursevî gibi mutasavvıflarımızın şiirlerini de şerhler yazılmaya başlanmıştır.⁴⁴ Bunlar arasında en meşhuru Yunus Emre'ye atfedilen ve Yunus'un eserleri arasında en çok şerh edilen şiiri:

Çık dum erik dalına anda yidüm üzümü

Bostan ıssı kakıdı dir ne yirsin kozumu

beytiyle başlayan şathiyesidir. Bu şathiyeyi Şeyhzâde Muhyiddin Muhammed, Niyâzî-i Mısırî, Bursalı İsmail Hakkı ve Ali Nakşibendî şerh etmiştir.⁴⁵ Türkçe şerhler arasında edebiyatımızın ünlü mutasavvıflarından Niyâzî-i Mısırî'nin de önemi büyüktür. "XVII. yüzyılın bu meşhur mutasavvfi kendisi de başkalarının şiirlerine şerh yazmakla birlikte Türk şerh edebiyatımızda şiirlerine en çok şerh yazılan şairler arasındaki yerini alır."⁴⁶

⁴³ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, s. 20

⁴⁴ Hülya Canpolat, *age*, s.13.

⁴⁵ Amil Çelebioğlu, "Yunus'un Bir Şiirinin Şerhi", Yunus Emre Sempozyumu, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, İstanbul 2 Mayıs 1991, s. 73-83.

⁴⁶ Mustafa Erdoğan, *agm*, s. 6.

Niyâzî-i Mısrî'nin şiirlerinin on yedi kişi tarafından şerh edildiği tespit edilmiş, bunlardan on bir tanesinin şerhine ulaşılmıştır.⁴⁷

Şerh faaliyetleri XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da zenginleşerek devam etmiştir. Önceki yüzyıllarda şerh edilen metinler tekrar şerh faaliyetlerine konu olurken aynı zamanda dini-tasavvufi ve klasik birçok yeni eser şerh edilmiştir. Özellikle XVIII. yüzyıl hem edebiyat dışı hem de edebi metinler üzerindeki şerh faaliyetlerinin sayıca en fazla olduğu yüzyıldır.⁴⁸ XIX. yüzyıldan itibaren ise edebiyatımızda başlayan Batılılaşma süreci beraberinde Batı medeniyetine ait tercüme faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir. Yine bu yüzyıldan itibaren basın yayın organlarının devreye girmesi, eğitim alanındaki yenilikler ve Osmanlı Devleti'nin çağa ayak uydurma çabaları sonucu Batıyı yakından takip eden sanatçılar Batıdan pek çok eser tercüme etmişlerdir. Tanzimat döneminde batılılaşma yolundaki teşebbüsler büyüdükçe, Batı ilim ve felsefesinden nakiller yapıldıkça Şarka karşı alaka da çoğalmış, hatta Osmanlı devrinin ilk asırlarında görülmedik bir derecede zengin ve çeşitli tercüme yapılmıştır.⁴⁹

Cumhuriyet döneminde ise üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde Eski Türk Edebiyatı ve Klasik Türk Edebiyatı kürsülerinde metin şerhi ile ilgili dersler verilmeye başlanmıştır. Edebiyatımızdaki şerh geleneği hakkında Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın önemli bir yeri vardır. Onun *Metinler Şerhine Dair* adlı yazısı, şerh ve şerhlerdeki usuller hakkındaki görüşleri ve konuyu ilmi sahada gündeme getiren ilk kişi olması yönüyle son derece önemlidir. Zira edebiyatımızda modern şerh faaliyetleri Ali Nihat Tarlan'dan sonra hız kazanmıştır.

Günümüzde metin şerhleri konusunda üniversitelerimizde akedemik çalışmaların devam ettiğini görüyoruz. Metin şerhlerinin gerek yüksek lisans gerekse doktora tezlerinde konu olarak ele alınması son yıllarda artış göstermektedir. Ayrıca akedemisyenlerimizin de manzum ve mensur birçok şerh faaliyetine eğilim göstermesi ve konuyla ilgili yayınların artması dikkate değerdir. Çalışmamızın bu

⁴⁷ Mustafa Erdoğan, agm, s. 6.

⁴⁸ Sadık Yazar, *age*, s. 39.

⁴⁹ Hilmi Ziya Ülken'den aktaran: Hülya Canpolat, *age*, s. 14.

kısımında edebiyatımızdaki şerh geleneği hakkında bilgi verirken, şerh sahasının çok geniş olduğu ve bu sebeple belli başlı noktalara temas etmekle yetinmek zorunda kaldığımız unutulmamalıdır. Konuyla ilgili çalışmalar arttıkça yeni ve daha fazla bilgilerin ortaya çıkacağı muhakkaktır.

1.3. Sa‘ dî-i Şîrâzî ve Eserleri

İran edebiyatı denilince akla ilk gelen şairlerin başında Sa‘ dî gelir. Sa‘ dî’nin ünü kendi coğrafyasının dışında Doğu ve Batı medeniyetlerine ulaşmış, nazım ve nesir türündeki eserleri pek çok dilde ele alınmıştır. “XIII. yüzyıl Fars edebiyatının önemli şairlerinden Sa‘ dî-i Şîrâzî’nin hayatı hakkında Türkçe kaynaklarda çok fazla bilgi olmadığı gibi Farsça kaynaklarda da bu büyük şairin doğum-ölüm tarihi ve mahlası konusunda çelişkili bilgiler bulunmaktadır.”⁵⁰ Birçok araştırmacı Gülistân adlı eserinin dibâce kısmında şairin yaşına işaret eden beyitten yola çıkarak Sa‘ dî’nin doğum tarihinin eserin telif tarihinden elli sene önce olduğunu dile getirmektedir. Gülistân’ın dibacesinde yer alan

İy ki pencâh reft der-ḥ ĩbî

Meger ĩn penc rüz der-yâb⁵¹

beyitini delil kabul edenler Gülistân’ı yazdığında elli yaşında olduğunu ileri sürmektedirler. Nitekim beyitte Sa‘ dî, ömründen elli yıl geçtiğini ve hala uykuda olduğunu dile getirerek bu durumdan yakınmaktadır. Yine Gülistân’ın dibacesinin sonunda yer alan

Der-ân müddet ki mâ-râ vâkt-i ḥoş bûd

Zi-hicret şeş şad u pencâh u şeş bûd⁵²

beyitinde ise Gülistân’ın h. 656 yılında tamamlandığı dile getirilmektedir. Bu bilgiler ışığında Sa‘ dî’nin doğumu için araştırmacılar genellikle h. 606 yılını göstermişlerdir.

⁵⁰ Gamze Gizem Avcıoğlu, *Sa‘ dî-yi Şîrâzî’nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2018, s. 14.

⁵¹ Bkz. [20a]

⁵² Bkz. [30b]

Sûdî-i Bosnevî Şerh-i Gülistân'ında “ *Ve pencâhdan murad ‘ömrün ekseri ve pencden ekallidür*”⁵³ diyerek buradaki ifadenin onun tam olarak elli yaşını doldurduğu manasını vermediğini söylemiştir. Sa‘ dî'nin bir diğer ünlü eseri Bostan'da geçen bir beyite göre ise onun doğum tarihini h. 585'e kadar götürülenler de vardır.⁵⁴ Burada dikkat edilmesi gereken konu bu iki edebi eserde geçen bilgilerin ne denli doğru otobiyografik bilgiler verdiğidir. Herhangi bir edebi eserde geçen ifadeler üzerinden yazarın hayatı üzerine kesin yargılara varmak elbette zordur. Son yıllarda yapılan araştırmalarda ise h. 610-615 tarihleri arasında doğduğuna dair görüşler ağırlık kazanmıştır.⁵⁵ “‘Abbâs İkbâl-i Aştîyânî ‘*Zemân-i Tevellud ve Evâil-i Zindegânî-i Sa‘dî*’ adlı makalesinde birçok kaynakta yazan bilgilerin sentezi olarak Sa‘ dî'nin doğum tarihini hicrî kamerî 610-615 (1213-1219) yılları arasında göstermiştir.”⁵⁶

Sa‘ dî'nin asıl isminin ne olduğu konusunda da araştırmacılar arasında bir ittifak bulunmamaktadır. Lami‘î, Sûdî, Rüşdî, Safvet gibi şarihler onun asıl adının Muşlihüddîn olduğunu ve “Sa‘ dî” mahlasını kullandığını belirtmişlerdir.⁵⁷ İran kaynaklarında da yer yer Muslihüddîn ismi zikredilse de son yapılan araştırmalar sonucunda isminin tam künyesi Ebû Muhammed Müşerrefüddîn Muslih bin Abdullâh bin Müşerref olarak kabul edilmektedir.⁵⁸ Bu isim üzerinde mutabık olunmasında XIII. yüzyıl tarihçilerinin eserlerinde şairin ismi olarak Şeyh Müşerrefüddîn Muslih es-Sa‘ dî, Müşerrefüddîn Muslih-i Şîrâzî gibi adlandırmalarda bulunmalarının önemi büyüktür.⁵⁹ “Sa‘ dî” mahlasını ise aynı zamanda şairin hamisi ve memduhu olan Türk asıllı Salgurlu hanedanı hükümdarlarından Sa‘ d bin Ebî Bekr bin Sa‘ d bin Zengî'den esinlenerek almıştır.⁶⁰

Sa‘ dî'nin doğum yeri olan Şîrâz XIII. yüz yıl başlarında karmaşık bir siyasi yapıya sahiptir. Selçukluların dağılmasıyla beraber Salgurlular ve Karahitaylar gibi yerel hanedanlıklar hakimiyetlerini ilan etmiş fakat onlar da Moğollar'a boyun eğince

⁵³ Ozan Yılmaz, *age*, s. 26.

⁵⁴ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s.15.

⁵⁵ Ozan Yılmaz, *age*, s. 26.

⁵⁶ ‘Abbâs İkbâl-i Aştîyânî’den aktaran: Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 14.

⁵⁷ Ozan Yılmaz, *age*, s. 26.; Hülya, Canpolat, *age*, s. 3.

⁵⁸ Zebîhullâh Safâ’dan aktaran: Ozan Yılmaz, *age*, s. 25.

⁵⁹ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s.19.

⁶⁰ Ozan Yılmaz, *age*, s. 26.

Şîrâz ve çevresinde Moğol baskısı kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır.⁶¹ Çocukluk yıllarını böyle bir ortamda Şîrâz’da geçiren Sa‘ dî, ilk eğitimini de çoğu din âlimi olan aile üyelerinden almıştır. Şiirlerinden yola çıkan araştırmacılar Sa‘ dî’nin babasını çocuk yaşta kaybettiğini dile getirmişlerdir. İlk eğitimini babasından alan Sa‘ dî muhtemelen 12 yaşlarında yetim kaldığı için⁶² eğitimi ve terbiyesi işini ailenin diğer üyeleri üstlenmiştir. “Sa‘ dî ilk tahsilini Şîrâz’da tamamlamıştır. Fars’ın kargaşa içinde olması, Moğol saldırısının İran’a yaklaşması, Fars’a Celâleddîn Harzemşah’ın kardeşi Gıyâseddîn’in hamlesi ve Sa‘ d b. Zengî’nin İstahr kalesine sığınması yaklaşık H. 620 yılındadır. Bu yüzden Sa‘ dî, Bağdat’a gitme niyetiyle Şîrâz’ı terk etmiştir.”⁶³ Sa‘ dî’nin Şîrâz’ı terk ederek Bağdat’a gitmeyi tercih etmesi sadece dönemin siyasi çalkantılarıyla açılacak bir durum değildir. Onun bu kararı aynı zamanda ilmî yönünü geliştirmek arzusunda olduğunun bir kanıtıdır. Çünkü dönemin en ünlü mektebi Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından kurulan “Nizâmiye Medresesi” buradadır. “Bağdat’taki Nizâmiye Medresesi o zamanın en büyük okullarındandır. Hocaların şöhreti İslam alemindeki tüm alimleri oraya çekmiştir. Bu yüzden Sa‘ dî de Nizamiye Medresesi’nde eğitim görmeye başlamış ve eğitimi esnasında Nizamiye’den ödenek almıştır.”⁶⁴ Sa‘ dî Bağdat’ta özellikle Mustansırıyye Medresesi’nde hocalık yapan İbnü’l-Cevzî ile Bostân’da kendisinden söz ettiği Şihâbeddin Ömer bin Mehmed Sühreverdî’den⁶⁵ çok etkilenmiştir. Bu isimler arasında eserlerinde de ismini zikrettiği Şihâbeddin Ömer bin Mehmed Sühreverdî’yi birçok araştırmacı Sa‘ dî’nin mürşidi olarak göstermektedir.

Bağdat’ta çağının önemli hocalarından ve şeyhlerinden dersler aldıktan sonra Sa‘ dî’nin pek çok yeri dolaştığı rivayet edilmektedir. “Kendisinden bahseden eserlerdeki iddialara göre Batı Asya’nın uzak noktalarından Mezopotomya, Küçük Asya, Hicaz, Şam, Lübnan, Anadolu, el-Cezîre, Suriye, Mısır, Marakeş, Azerbaycan, Belh, Gazne, Gücerat gibi devrin gözde merkezlerini dolaşmıştır.”⁶⁶ Sa‘ dî’nin h. 620

⁶¹ Ozan Yılmaz, *age*, s. 27.

⁶² Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s.19.

⁶³ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s.22.

⁶⁴ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s.24.

⁶⁵ Mustafa Çiçekler, Sa‘ dî-i Şîrâzî, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C.35, İstanbul 2008, s. 405-407.

⁶⁶ Ozan Yılmaz, *age*, s. 28.

yılında Şîrâz'dan ayrılıp h. 655 yılında Şîrâz'a döndüğü düşünülürse 35 yıl gibi uzun bir sürede bu merkezlerde bulunması ihtimal dahilindedir. Fakat belirttiğimiz yerlerin dışında Çin, Kaşgar, Habeşistan gibi farklı yerlerde bulunduğu da ileri sürülmektedir. Sa' dî'nin bulunduğu ileri sürülen yerlerin çok çeşitlilik göstermesinin sebebi Gülistan ve Bostan adlı eserlerindeki hikayelerde ve şiirlerinde çokça yer ismi belirtmesi ve şairâne hayal ürünü olan bu hikâye ve şiirlerde olayın kahramanının da kendisi olmasıdır. “Özellikle “Gülistân” adlı eserinde Sa' dî'yi bazen Arabistân'ın o yakıcı çölünde yolcu kervanın peşinde görüyoruz. Bazen dil bilgisi terminolojisi ile şaka yollu Kaşgar'daki ilkokul çocuklarına takılırken bazen Trablusgarb Şam'da Franklara esir düşerken ve Yahudilerle çalışmak zorunda kalırken bazen de Sūmenât tapınağındaki bir putu keşfederken görüyoruz.”⁶⁷

Uzun yolculuklarının ardından Sa' dî h. 655 yılında Şîrâz'a dönmüştür. “O vakit, Fars hükümdarı Atabeg Ebû Bekir bin Sa' d Zengî'dir. Atabeg Ebû Bekir bin Sa' d Zengi, Moğollara Fars'a hücum etmelerini engellemek için haraç vermektedir. Bir yıl sonra ise Moğolların Bağdat'ı fethetmesinde onlara yardım etmiştir.”⁶⁸ Birçok araştırmacıya göre Sa' dî'nin Şîrâz'a dönmesinde bu barış ortamı etkili olmuştur. Artık Sa' dî, Şîrâz'a dönmesiyle beraber ona asıl ününü kazandıracak eserleri yazmaya başlamıştır. H. 655 (1257) yılında yazdığı Bostân ve h. 656 (1258) yılında yazdığı Gülistân'la ününü çağlar sonrasına taşımıştır.

Sa' dî, Şîrâz'a döndükten sonra kalan ömrünü kendine has bir külliyat oluşturacak eserlerinin telifiyle ve ibadetle geçirmiştir. Kaynaklarda ölüm tarihi için h. 690 ve h. 691 yılları gösterilse de ölümü üzerine yazılan şiirlere düşürülen tarihlerden ve son yapılan araştırmalardan elde edilen sonuç onun h. 691 (1292) yılında vefat ettiğiidir.

Sa' dî'nin doğumu, asıl ismi ve ölümü hakkında araştırmacılar arasında bir ittifak olmamasına karşın eserleri konusunda belirli bir uzlaşma söz konusudur. Bunda Sa' dî'nin daha sağlığında eserlerini bir araya getirerek tanzim etmesinin ve eserlerinin birçok kez “Külliyât-ı Şeyh Sa' dî” başlığı altında bir arada

⁶⁷ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 26.

⁶⁸ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 27.

yayınlanmasının⁶⁹ önemli rolü vardır. “Sa‘ dî’ nin külliyyatı, Bîsütûn adıyla meşhur ‘Alî bin Ahmed bin Ebîbekir tarafından H.726-734 (1326-1333) yıllarında iki defa derlenip düzenlenmiştir ve külliyyâtının başına yazmış olduğu giriş kısmında kendi düzenleme yönteminden bahsetmiştir. Ayrıca Bîsütûn’un ifadesine göre külliyyat 16 kitap ve 6 risale olmak üzere 22 eser veya 16 kitap 7 risale şeklinde 23 eseri içerecek şekilde daha önce de derlenmiştir. İlk toplu külliyyatın Bîsütûn’dan önce hangi tarihte ve kimin tarafından toplandığı belli değildir.”⁷⁰

Sa‘ dî’ nin külliyyatı 23 eserden oluşmaktadır. Biz burada eserlerinin sadece isimlerini vermekle yetineceğiz.

- 1) Takrîr-i Dîbâce
- 2) Mecâlis-i Pencgâne
- 3) Su’âl-i Sâhib-Dîvân
- 4) Resâ’il-i ‘Akl u ‘Işk
- 5) Risâle-i Nasîhat-i Mülûk
- 6) Risâle-i Selâse (Mülâkat-ı Şeyh Sa‘ dî bâ-Abaka Hân)
- 7) Gülistân
- 8) Bostân
- 9) Kasâ’id-i Fârisî
- 10) Kasâ’id-i ‘Arabî
- 11) Mülemma‘ât
- 12) Tercî‘ât
- 13) Tayyibât
- 14) Bedâyi‘

⁶⁹ Ozan Yılmaz, *age*, s. 32.

⁷⁰ Gamze Gizem Avcioğlu, *age*, s.74.

- 15) Havâtîm
- 16) Gazeliyyât-ı Kadîm
- 17) Sâhibiyye
- 18) Mukatta'ât
- 19) Rubâ' iyyât
- 20) Müfredât
- 21) Hubsiyât
- 22) Hezliyât
- 23) Mudhikât

Bu eserler arasında Gülistân, Takrîr-i Dîbâce, Mecâlis-i Pencgâne, Su'âl-i Sâhib-Dîvân, Resâ'il-i 'Akl u 'İşk, Risâle-i Nasîhat-i Mülûk, Risâle-i Selâse, Mudhikât onun mensur eserlerini oluştururken diğerleri manzum şekilde oluşturulan eserleridir.

Sa' dî'nin manzum eserleri arasında yer alan Bostân, onun Gülistânla beraber en çok tanınan eseridir. Mesnevî nazım şekli ile h. 655 (1257) yılında Ebû Bekr bin Sa' d bin Zengî adına yazılan Bostân'ın yazma nüshalarında beyit sayıları farklılık gösterse de yaklaşık 5000 beyitten⁷¹ oluştuğu varsayılmaktadır. “Sa' dî-nâme adıyla da zikredilen bu eser Firdevsî'nin “Şehnâme” eserindeki “Feûlun, feûlun, feûlun, feûl” vezni ile aynı vezindedir.”⁷² Sa' dî, eserini bir mukaddime ve on bölüm (bâb) halinde tertip etmiştir. “Adalet, ihsân, 'aşk, tevazu, rızâ, kanâ'at, terbiye, şükür, tövbe, münâcât ve hatm-i kitâb başlıklarını taşıyan bölümler birçok hikâyeden meydana gelmiştir.”⁷³ Sa' dî'nin bu eserindeki söyleyiş güzelliği ve konuları ele alış şekli onun ileride kavuşacağı haklı şöhretine zemin hazırlamıştır. Nitekim Bostân'dan bir sene

⁷¹ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 76.

⁷² Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 76.

⁷³ Adnan Karaismailoğlu, Bostân, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 6, İstanbul 1992, s. 307-308.

sonra yazacağı Gülistân'la beraber sadece İran edebiyatının değil tüm Doğu edebiyatının en gözde şairleri arasındaki yerini almıştır.

1.4. Gülistân

Sa' dî-i Şîrâzî'nin 656/1258 yılında Sa' d bin Ebubekir bin Sa' d Zengî adına kaleme aldığı Gülistân'da nazım ve nesir iç içedir. “Gerek kendi türü (makâme)⁷⁴ içinde gerek sanat değeri bakımından taklit edilemeyen bir eser olan Gülistân münâcât, na' t ve yazılış sebebini anlatan bir önsözden sonra padişahların hal ve hareketlerini, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet âdâbını konu alan sekiz bölüm (bâb) halinde düzenlenmiştir.”⁷⁵ Bu bâblarda toplamda 182 hikâye yer almaktadır. Bâblara göre hikâyelerin dağılımı şu şekildedir:

- I. **Bâb:** *Der-Sîret-i Pâdişâhân* (41 hikâye)
- II. **Bâb:** *Der-Ahlâk-ı Dervîşân* (48 hikâye)
- III. **Bâb:** *Der-Fazîlet-i Kanâ'at* (29 hikâye)
- IV. **Bâb:** *Der- Fevâ'id-i Hâmûşî* (14 hikâye)
- V. **Bâb:** *Der- 'Işk u Cüvânî* (21 hikâye)
- VI. **Bâb:** *Der-Za' f u Pîrî* (9 hikâye)
- VII. **Bâb:** *Der-Te'sîr-i Terbiyet* (20 hikâye)
- VIII. **Bâb:** *Der-Âdâb-ı Sohbet*⁷⁶

Bâblarda yer alan mensur hikâyelerden sonra Sa' dî konuyu manzum parçalarla desteklemiştir. Nazım ve nesri birlikte kullanan Sa' dî her iki alandaki ustalığını Gülistân'da gözler önüne serer. Öyleki Sa' dî'nin Gülistân'ı Farsça'da secili nesrin en güzel örneği olarak gösterilir. “Secilerini kolay ve anlaşılır kelimelerden yapmayı tercih eder. Secili ifade onun eserlerinde tekellüf yaratmaz, nesre akıcılık sağlar. Nesri secili olduğu halde edebî gösterişten uzak olması onun en büyük başarısıdır. Farsça'nın bütün kurallarına uymuş, sözün ahengini elden bırakmamış ve edebî nesri nazım haline

⁷⁴ **Makâme:** Hayâli bir kahramanın başından geçen olayların hayali bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden (makâmât) meydana gelen edebî tür ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı. (Bkz: Erol Ayyıldız, Makâme, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 2003, C. 27, s. 417-419.

⁷⁵ Tahsin Yazıcı, Gülistân, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 1996, C. 14, s. 240-241.

⁷⁶ Ozan Yılmaz, *age*, s.33.

getirmistir. Eserde bulunan ayet, hadis, atasözleri, Arapça ve Farsça siirler söylenmeden önce müellif tarafından nesre tatbik edilmiş; daha sonra en uygun manalar kendine has kalıplar içinde basit ve tabii olarak ifade edilmiştir.”⁷⁷ Sa‘dî’nin eserlerinin bilhassa Gülistân’ın toplumun her kesimi tarafından sevilmesi, onun eserlerinde fikri yönünü ve ahlâki değerleri açık bir şekilde dile getirmesindedir. Bu açıklık az sözle derin manalar ihtiva eden sehl-i mümteninin de en güzel örneklerini içerisinde barındırır. Tarlan, Gülistân’daki bu durum hakkında şunları söyler: “Gülistân’a sehl-i mümteni derler. Müellifin kemal devrinde yazdığı bu eser o kadar sehl-i mümtenidir ki Farsça ile biraz meşgul olanlar Gülistân gibi bir kitap yazabileceklerini tahmin ederler. Halbuki Kâtibî’nin Deh Bab’ı, Müinüddin-i Cüveynî’nin Nigâristân’ı, Camî’nin Baharistân’ı, Kanî’nin Perişân’ı gibi nazireler onun kâ‘bına varamamıştır. Sa‘dî’nin Gülistân’ında her seyden evvel olgun bir fikir orijinal bir görüş vardır. Her hikâye, senelerce süren bir tercübe ve teemmülün teksif edilmiş komprimesidir. Bu icaz o derece mahirânedir ki mananın bütün hassalarını ihtiva eder. Sonra Gülistân’ın mühim bir meziyeti de Moğol istilasını devrinde İran nesrinin düştüğü lafız-perestliğe tamamen yabancı kalmasıdır. Eserde munis olmayan kelimelere, haşivlere hemen hiç rastgelinmez.”⁷⁸

Sa‘dî’nin Gülistân özelinde tüm eserlerinde göze en çok çarpan sosyal ve ahlaki konuların çokluğudur. Bu yönüyle Doğu kültüründe ahlâki bir ders kitabı niteliği kazanan Gülistân medreselerimizdeki eğitim faaliyetlerinde de kullanılmıştır. Sa‘dî’nin fikri, ahlaki ve edebi birikimini günlük hayatta bile karşılaşılabilecek hikâyelerde işleme onun amacıyla ilgilidir. Bu amaç, Gülistân’daki öğütlerde de görüldüğü gibi insanlara iyiyi, doğruyu ve güzel ahlakı aktarmaktır. Sa‘dî bu amaç doğrultusunda toplumun bozuk taraflarına çözüm arar. Bunu dile getirirken belirli bir zümreye hitap etmez, toplumun her kesimine ulaşmayı hedefler. Bu yüzden Sa‘dî’nin üslubu açık ve sadedir. Gülistân’da hikâyelerini yer yer ayet ve hadislerle, ince nüktelerle ve konuya uygun şiirlerle zenginleştirir. Gülistân’da yer alan tüm bu özellikler onun fikri ve edebi yönünü göstermesi bakımından önemlidir.

⁷⁷ Hülya Canpolat, *age*, s. 9.

⁷⁸ Bekir Özcan’dan alıntılanan: Hülya Canpolat, *age*, s. 8.

Gülistân yazıldığı tarihten itibaren ününe ün katarak Doğu ve Batı edebiyatlarında çokça rağbet gören bir eserdir. İran edebiyatında pendname türünün zirve noktası olan eser, tarih boyunca pek çok dile tercüme edilmiştir. “1634’te Andre du Ryer tarafından Fransızca’ya tercüme edilen Gülistân, Alman devletinin İran elçilerinden Adam Olearius tarafından da 1654’te adaptasyon yoluyla Almanca’ya çevrildi. 1651’de Georgius Gentius Latince’ye, 1654’te J. V. Duisberg Felemenkçe’ye çevirdi. 1774’te Stephen Sullivan, 1806’da Francis Gladwin ve 1823’te James Ross tarafından İngilizce’ye aktarıldı. 1802’de Mîr Sir Ali Efsûs Urduca’ya, 1873’te De Vincentis İtalyanca’ya, 1876’da Biberstein-Kazimirski Lehçe’ye, 1889’da Mihr Cand Das Hintçe’ye, 1905’te Ciocanel Rumence’ye, 1906’da J. Entlicher Çekçe’ye, 1957’de Alieva Rusça’ya, 1961’de Forati manzum olarak Arapça’ya çevirdi.”⁷⁹ Gülistân, Türk edebiyatında ve Doğu edebiyatlarında tercüme faaliyetleri yanında şerh faaliyetlerine de en çok konu olan eserlerin başında gelir.

Sa‘ dî’nin üslûbu, ilmi yönü ve eserlerinde ele aldığı konular göz önüne alındığında onun gerek Doğu gerekse Batı edebiyatında ulaştığı şöhreti anlamak daha kolay olacaktır. Onun bu şöhrete ulaşmasında Gülistân’ın payı büyüktür. Her kesimden halkın rahatça anlayabileceği hikemi tarzın en güzel örneklerinden olan Gülistân, Sa‘ dî’yi en iyi örnekleyen ve onun sentezi niteliğinde olan şaheseridir.

1.5. Türk Edebiyatında Gülistân Tercüme ve Şerhleri

Gülistân, yazıldığı tarihten itibaren edebiyatımızda çokça rağbet görmüş, eserin pek çok tercümesi ve şerhi yapılmıştır. “Gülistân’ın Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh macerasına göz atılacak olduğunda asırlara yayılarak artış gösteren bir grafikte karşılaşılır. Gülistân, ilk defa 793’te (1391) Seyf-i Sarâyî tarafından Kıpçak Türkçesi’ne, 800 (1397-98) tarihinde Sibicâbî tarafından Çağatay Türkçesi’ne çevrilmiştir. Osmanlı aydınlarının medresede ders kitabı olarak okudukları/okuttukları ve Farsça öğretiminin köşe taşlarından biri olarak kabul edilen eser, başlangıçta Türkçe’ye çevrilerek Türk okuyucusuyla buluşturulmuş, bir süre sonra da klâsik şerh faaliyetlerinde kendine has bir yer edinmiştir.”⁸⁰ Türk edebiyatında esere yazılan

⁷⁹ Ozan Yılmaz, *age*, s. 34.

⁸⁰ Ozan Yılmaz, *age*, s. 35.

tercüme ve şerh faaliyetlerinin çokluğu dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Türk edebiyatının bütünü içerisinde tercüme ve şerh faaliyetleri içerisinde Gülistân önemli bir yer tutar.

1.5. Gülistân Tercümeleri

1.5.1. **Kitâbu Gülistân bi't-Türkî**: Türk coğrafyasında Gülistân'a yapılan ilk tercümedir. Seyf-i Sarayî tarafından 793/1391 yılında Kıpçak Türkçesi ile yazılan eserin tek yazma nüshası Leiden üniversitesi Kütüphanesinde yer almaktadır. Eser Türk dilinin tarihi seyri açısından da önemli bir kaynaktır. Eser üzerine Ali Fehmi Karamanlıoğlu çalışma yapmıştır.⁸¹

1.5.2. **Terceme-i Gülistân (Sibîcâbî)**: Gülistân'ın Sibîcâbî tarafından Çağatay Türkçesi'ne ait çevirisidir. 800/1397-98 yılında yazılan eserin tek yazma nüshası British Museum'da yer alır.⁸²

1.5.3. **Terceme-i Gülistân (Mahmud bin Kadî-i Manyas)**: Anadolu sahasında Gülistân'a yapılan ilk tercümedir. II. Murad zamanında yaşayan Mahmud bin Kadî-i Manyas Gülistân'ı manzum ve mensur olarak iki kez tercüme etmiştir.⁸³

1.5.4. **Nigâristân**: Za'îfî (ö. 1557) tarafından yazılan manzum çeviridir. Eserin tam adı *Terceme-i Manzûme-i Gülistân Nigâristân-ı Şehristân-ı Dırahtistân-ı Sebzistân*'dir.⁸⁴

1.5.5. **Kitâb-ı Gülzâr der- Nazîre-i Gülistân-ı Şükûfezâr**: Tosyalı Mecîdî (ö. 1567-68) tarafından kaleme alınmıştır.⁸⁵ Yazarın tam künyesi Mecîdî Abdülmecîd b. Şeyh Nâsuh'tur. Nazım-nesir karışık olan eser için nazire olduğunu ileri sürenler de vardır.⁸⁶

1.5.6. **Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyılı**: Pir Mehmed bin Evrenos bin Nureddin Za'îfî tarafından İranlı mutasavvıf şair Ferîdüddîn 'Attâr'ın ünlü "Pendnâme" mesnevîsinin

⁸¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Gülistân Tercümesi (Kitâbu Gülistân bi't-Türkî)*, TDK Yayınları, Ankara 1989.

⁸² Ozan Yılmaz, *age*, s. 36.

⁸³ Ozan Yılmaz, *age*, s. 36.

⁸⁴ Ozan Yılmaz, *age*, s. 36.

⁸⁵ Ozan Yılmaz, *age*, s. 36.

⁸⁶ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 229.

manzum çevirisidir. Eserin 986 beyit ile 1528 beyit aralığı Sa‘dî’nin “Gülistân” eserinin sekizinci bâbının tercümesidir.⁸⁷

1.5.7. Gül-efşân: Muhammed Samî (ö. 1733-34) tarafından kaleme alınmış mensur bir tercümedir. Eserin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler bölümündedir.⁸⁸

1.5.8. Gül-i Handân Terceme-i Gülistân: Tarihçi ve Şeyhülislam olan Hoca Sadeddin’in oğlu Şeyhülislam Esad Mehmed (ö. 1625) tarafından kaleme alınmıştır.⁸⁹

1.5.9. Terceme-i Gülistân (İbrâhim Babadağî): İbrâhim Babadağî (ö. 1770) tarafından mensur çeviridir.

1.5.10. Mülistân: Kayserili Mehmed Saîd Efendi’nin (ö. 1841-42) mensur tercümesidir.⁹⁰

1.5.11. Terceme-i Gülistân-ı Sa‘dî: Ahmet Sâib ve İzzet Bey Bey tarafından müşterek kaleme alınmış mensur bir tercümedir. 1875’de matbu olarak basılmıştır.⁹¹

1.5.12. Güzide-i Gülistân: Osman Faik tarafından kaleme alınan eser Süleymaniye Kütüphanesi Mehmed Nusret Giresun Koleksiyonunda kayıtlıdır.⁹²

1.5.13. Ezher-i Gülistân: Üsküdarlı Safî (ö. 1901) tarafından 1890 yılındakaleme alınan mensur bir tercümedir.⁹³

1.5.14. Zübde-i Gülistân ve Rehber-i Gülistân: Tercüme ve kısmen şerh özelliği gösteren bu eserler II. Abdülhamit devrinde Cafer Tayyâr b. Ahmed Sâlim tarafından yazılmıştır. Öğretici birer tercüme özelliği gösterilen eserlerin birkaç kez basımı yapılmıştır.⁹⁴

⁸⁷ Ozan Yılmaz, *age*, s. 36.

⁸⁸ Ozan Yılmaz, *age*, s. 37.; Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 235.

⁸⁹ Ozan Yılmaz, *age*, s. 36.

⁹⁰ Ozan Yılmaz, *age*, s. 37.

⁹¹ Ozan Yılmaz, *age*, s. 37.

⁹² Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 256.

⁹³ Ozan Yılmaz, *age*, s. 37.

⁹⁴ Ozan Yılmaz, *age*, s. 37.; Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 293.

1.5.15. **Gülsuyu:** Niğdeli Hakkı Eroğlu tarafından yapılan mensur çeviridir.⁹⁵

1.5.16. **Fihrist-i Gülistân-ı Sa'dî:** Hikmet İlayda'da nüshası olan eser, Kâtip İbrâhim tarafından kaleme alınmıştır. Gülistân'ın sadece manzum kısımlarına yapılan bir tercümedir.⁹⁶

1.5.17. **Gülistân:** Kilisli Rıfat Bilge'nin mensur çevirisi, Hikmet İlayda'nın mensur çevirisi, Ahmet Metin Şahin'nin Gülistân'dan 63 hikâyeye yaptığı çeviri, Yakup Kenan Necefzade'nin mensur çevirisi, Gülistân adıyla yayımlanmıştır.

Zikredilen eserler dışında Gülistân'ın muhtasar tercümelerine kütüphanelerimizdeki yazma eserlerde rastlamak mümkündür. Bunlar genellikle Gülistân'ın içerisinde yer alan bazı hikâyelere ve manzum kısımlara yazılan tercümelerdir.

1.5.18. **Kitâb-ı Şerh-i Gülistân – Muhyiddîn bin Yahyâ Fakîh Kızılhisarî**
Bkz. Kitâb-ı Şerh-i Gülistân'ın İncelenmesi.

1.6. Gülistân Şerhleri

1.6.1. Arapça Şerhler

1.6.1.1. Şerh-i Gülistân -Yakup bin Seyyid Alî el-Bursavî (ö.1524)

Yakup bin Seyyid Alî'nin Gülistân'a yazdığı Arapça şerhtir. Yakup bin Seyyid Alî aynı zamanda ulema arasında meşhur olan Şerî' atü'l-İslâm adlı eserin de şârihidir. "Sûdî'nin reddiyelerinde 'İbni Seyyid 'Alî' ismiyle andığı Ya' kub bin Seyyid 'Alî, Gülistân şerhini Arapça olarak kaleme almıştır. Şerhinde fazla ayrıntıya girmeyen şârih, daha çok çeviri yapmayı uygun görmüş, bazen de kelimelerin lügat anlamları üzerinde durmuştur. Eserin el yazması kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır."⁹⁷

⁹⁵ Ozan Yılmaz, *age*, s. 37.

⁹⁶ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 253.

⁹⁷ Ozan Yılmaz, *age*, s. 38.

1.6.1.2. Şerh-i Gülistân- Sürûrî Mustafa bin Şaban (ö. 1561)

Sürûrî'nin Şehzade Mustafa için yazmış olduğu Araça şerhtir. “Sürûrî Gülistân'ı şerhederken kelimelerin lügat manasını vermiş, bazen gramerle ilgili özelliklere değinmiş ve kısmen edebî terimler hakkında izahatta bulunmuştur. Sûdî ve Kefevî Hüseyin Çelebi şerhlerinde reddedilen şârihler arasındadır.” Eserin el yazması kütüphanelerinde 50'nin üzerinde nüshası vardır.

1.6.1.3. Şerh-i Müşkilât-ı Gülistân -Derviş İdris b. Yusuf

Derviş İdris b. Yusuf tarafından Gülistân'a yazdığı Arapça şerhtir. Gülistân'daki zor beyitleri açıklamak üzere kaleme alınan eserin iki nüshası vardır.⁹⁸

1.6.1.4. Şerh-i Ebyâtü'l-' Arabiyye fî Gülistân-ı Sa' dî -Muharrem Çelebi Bursevî

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Muharrem Çelebi Bursevî'nin kaleme aldığı 19 sayfadan oluşan Arapça şerhtir.⁹⁹

1.6.2. Farsça Şerhler

1.6.2.1. Şerh-i Dîbâce-i Gülistân- Kani'î

Kani'î'nin kaleme aldığı Gülistân'ın dibâcesine ait Farsça şerhtir. Şârihin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 39 varaktan oluşan eserin tek nüshası Millet Kütüphanesinde dir.¹⁰⁰

1.6.2.2. Şerh-i Gülistân-Ayşî Mehmed Efendi (ö. 1607)

Tireli Mustafa Efendi'nin oğlu Ayşî Mehmed Efendi'nin kaynaklarda Gülistân'ı şerh ettiği bilgisi yer almaktadır., Kâtip Çelebi'nin “Keşfü'z-Zunûn” eserinde ve Nev'î-zâde Atâyî “Şakâyık Zeyli” eserinde “Fârisîde Gülistân şerh etmişdür” ifadesine bakılırsa Gülistân'ı şerh eden şârihler arasındadır. Fakat eserinin herhangi bir nüshasına ulaşamamıştır.¹⁰¹

⁹⁸ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 299.

⁹⁹ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 296.

¹⁰⁰ Hülya Canpolat, *age*, s. 22.

¹⁰¹ Ozan Yılmaz, *age*, s. 42.; Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 300.

1.6.3. Türkçe Şerhler

1.6.3.1. Gülistân'ın Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler

1.6.3.1.1. Şerh-i Gülistân – Sûdî-i Bosnevî (ö. ?)

16. yüzyılın ünlü şarihlerinden olan Sûdî'nin asıl adı Ahmed'dir. Bosna'nın Foça şehrindeki Çayniça kasabasına bağlı Sudiçi köyünde dünyaya gelmiştir.¹⁰² Sa'dî'nin Gülistân'ıyla birlikte Bostân adlı eserini ve Hâfız'ın divanını da şerh etmiştir.

Gülistân'a yapılan Türkçe şerhler içerisinde en meşhur olanı Sûdî'nin Şerh-i Gülistânıdır. Sûdî 1595 yılında kalem aldığı şerhde kelimeleri tek tek ele almıştır. Eserdeki kelimeleri gramer, lügat bilgisi, edebi sanatlar bakımından inceleyerek detaylı değerlendirmelerde bulunmuştur. Eser üzerine doktora çalışması yapan Ozan Yılmaz, Sûdî'nin şerh metodunu 6 başlıkla açıklamıştır:

“1- Şârih, öncelikle şerh edeceği metnin aslını şerh metnine dahil etmiştir.

2- Şerh edeceği kısmın (manzum ya da mensur) dilbilgisi bakımından tahlilini yapmış, kelime ve ibarelerin cümle içerisindeki kullanımını dil açısından incelemiştir.

3- Kelime ve terkîblerin lügat anlamını vermekle birlikte, yeri geldikçe Türkçe, Arapça karşılıklarını yazmış, mecazî ve yan anlamlı kullanımlara dair “bunda murâd...” şeklinde başlayan yapılarla okuyucuyu bilgilendirmiştir.

4- “Mahsûl-i beyt, mahsûl-i terkîb, mahsûl-i rubâ'î, mahsûl-i mısra', mahsûl-i fikra, ma'nâ-yı terkîb, mahsûl-i kelâm, hâsıl-ı terkîb” gibi ara başlıklarla şerh ettiği parçanın Türkçe çevirisini yapmıştır. Esas aldığı parçayı düzgün bir şekilde Türkçe'ye çevirmiş, ardından “ya'nî” kelimesiyle bağlantı kurarak çeviri cümlesini açıklayıcı bir yol izlemiştir.

5- Bazen çeviriden önce bazen de çeviriden sonra, şerh ettiği kısımda geçen edebî sanatlara değinmiş; yerine göre aruz, kafiye vb. gibi edebî terimlerle ilgili görüşlerini dile getirmiştir.

¹⁰² Ozan Yılmaz, *age*, s. 45.

6- Şarih, şerh metodunun belirgin özelliklerinden biri olarak, *Gülistân*'ı şerh eden diğer şarihlerin görüşlerini değerlendirmiş ve yanlış görüp beğenmediği hususlarda reddiyeler yazmıştır.¹⁰³

Klasik şerh edebiyatının metni her yönden ele alma özelliğini en iyi yansıtan Sûdî-i Bosnevi, bu yönüyle şerh geleneğimiz içindeki en donanımlı şârihler arasında yerini almıştır. Sûdî'nin doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bostân şerhinin sonunda yer alan 1006/1598 tarihinde sağ olduğu bilinmekle birlikte bu eserin yazımından birkaç yıl sonra vefat ettiği tahmin edilmektedir.¹⁰⁴ Şerh-i Gülistân eserinin yazma nüshaları 60'ın üzerinde olup bir kısmı yurtdışındaki kütüphanelerde. Eser Ozan Yılmaz tarafından Latin alfabesine çevrilmiş ve basılmıştır:

Ozan Yılmaz, *Gülistan Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012. 1115 s.

1.6.3.1.2. Şerh-i Gülistân-Şem'î Şem'ullah Mustafa (ö. ?)

Şem'î'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda adı ve lakabıyla ilgili farklı bilgiler yer alır. Eserlerinin çoğunda “Şem'î” mahlasını zikretmekle yetinmiştir. Bununla birlikte Tuhfetü'l-âşıkîn'de Şem'ullah, Mesnevî Şerhi'nde Muhammed b. Mustafa eş-Şehîr Şem'î Halîfe isimleri kayıtlıdır.¹⁰⁵ Bazı kaynaklarda Prizrenli Şem'î ile şârih olan Şem'î karıştırılmıştır.¹⁰⁶

Şem'inin 1568 yılında yazdığı Şerh-i Gülistân'ın yurtiçi ve yurtdışında 105 nüshası tespit edilmiştir. Kaynaklarda 15 eseri zikredilen Şem'î'nin Şerh-i Bostân, Şerh-i Divân-ı Hâfız, Şerh-i Bahâristân, Şerh-i Pend-i Attâr, Tuhfetü'l-âşıkîn, Şerh-i Mesnevi gibi önemli eserleri de mevcuttur. “Şem'î Gülistân şerhinde, esas olarak metni Türkçe'ye çevirmeyi uygun görür ve bunun dışındaki malumatlara çok az yer verir. Manzum kısımları beyit şeklinde ele almak yerine mısra mısra değerlendirir ve ele aldığı kısmın Türkçesini vererek diğer kısmın şerhine geçer. Bu yönüyle Sûdî ve

¹⁰³ Ozan Yılmaz, *age*, s. 254-255.

¹⁰⁴ Ozan Yılmaz, *age*, s. 50.

¹⁰⁵ Şeyda Öztürk, “Şem'î”, *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 38, s. 503-504.

¹⁰⁶ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 280.

Sürûrî'nin şerhlerinden teknik olarak daha zayıftır. Yaptığı yorumlardan bazıları Sûdî ve Kefevî Hüseyin Çelebi tarafından eleştirilmiştir.”¹⁰⁷

1.6.3.1.3. Bostân-efrûz-ı Cinân der-Şerh-i Gülistân- Kefevî Hüseyin Çelebi (ö. 1603)

Hüseyin Kefevî Kırım'ın Kefe şehrinde doğmuştur. İlk tahsilini Kefe'de yapmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman döneminin sonlarında İstanbul'daki medreselerde dini ve akli ilimleri okumuştur. III. Selim zamanında da Miftah Medresesine müderris olmuştur. Nakşibendi şeyhi Hâce Ahmed Sadık Taşkendî'ye intisap ederek tasavvuf terbiyesi almıştır. Sahn-ı Semân medresesinde de müderrislik yapan Hüseyi Kefevî 1007 yılında Kudüs kadılığına tayin edilmiştir. Kefevî, sonrasında Mekke kadılığına gönderilmiş ve orada vefat etmiştir.¹⁰⁸

Kütüphanelerimizde 7 yazma nüshası bulunan eserde Şârih, diğer şârihlerden farklı olarak eserine Bostân-efrûz-ı Cinân ismini vermiştir. 1601 yılında tamamlanan eserinin bazı nüshalarının başında, Hüseyin b. Rüstem adında bir zat tarafından, eserin şârihi ve şerhi üzerinde bilgiler verilen bir giriş bulunmaktadır.¹⁰⁹ Kefevî'nin şerhi teknik bakımından sağlamdır. Şârih, eserine bir “Mukaddime”yle başlar. Şerh içerisinde kelimelerin lügat manasını vermiş, gerekli gördüğü bazı konularda okuyucuyu bilgilendirmiştir. Bunun yanısıra diğer şerhlere göndermeler yapmış, kelimelerin gramer özelliklerini yeri geldikçe zikretmiştir.

1.6.3.1.4. Şerh-i Gülistân – Hevâyî-i Bursevî (ö. 1608)

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Hevâyî'nin çeşitli kaynaklarda ve tezkirelerde Gülistân ve Bostân'ı şerh ettiği dile getirilmiştir. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi “Osmanlı Müellifleri” kitabında Hevâyî-i Bursevî hakkında “Faziletli şairlerden ve Fârisi edebiyatı mütehasıslarından olup Bursa'lıdır. Gülistân ve Bostân'ı şerh ederek gerekli yerlerde Şem'î ve Surûrî'yi tenkid etmiştir...”¹¹⁰ bilgisini

¹⁰⁷ Ozan Yılmaz, *age*, s. 34.

¹⁰⁸ Cemil Akpınar, “Kefevî Hüseyin Efendi”, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 2002, C. 25, s. 186-188.

¹⁰⁹ Sadık Yazar, *age*, s. 837.

¹¹⁰ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'den alıntılan: Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 289.

vermektedir. Katalog taaramalarında eserin iki nüshasına ulaşan Hülya Canpolat, Manisa İl Halk Kütüphanesindeki nüshanın Gülistân'ın dibacesine yazılan şerh olduğunu ve Rüşdî'ye ait olabileceğini dile getirmektedir.¹¹¹ Diğer nüsha ise Antalya Elmalı Kütüphanesinde 50 numarada kayıtlıdır. Fakat nüshada 75 yaprağın eksik olması, müstensih ve istinsah tarihlerinin olmaması eserin kime ait olduğu konusunda şüphe yaratmaktadır.

1.6.3.1.5. Şerh-i Gülistân – Kâfi

Kâfi'nin Gülistân Şerhi hakkında kaynaklarda önmeli bir bilgi bulunmamaktadır. Safvet'in Gülistân'ın dibacesine yazdığı şerhte ismini zikretmesi ve Sûdî'nin Gülistân Şerhi'nde "Redd-i Kâfi" şeklinde reddiyelerde bulunduğu göz önünde bulundurulursa 16. yüzyılda yaşadığı muhtemeldir. "Konuyla ilgili kaynaklara göz atılacak olursa 16. yüzyılda yaşayan Hasan Kâfi Efendi'nin ismiyle karşılaşılır... Nitekim Bosna'nın Foça kasabasında doğan Sûdî'yle aynı asırda yaşayan Hasan Kâfi Efendi de yine Bosna'nın Akhisar kasabasıdır. Bu sebeple Kâfi'nin şerhini Sûdî'nin görmüş olması muhtemeldir."¹¹²

1.6.3.1.6. Şerh-i Gülistân-Mahmûd Tâlî b. Muhammed (ö. 1851)

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Mahmûd Tâlî b. Muhammed (ö.1851) tarafından yazılan bu yazma eserin müstensihi Kadı Ali b. Mustafa'dır. İstinsah tarihi 1280/1864 olan eser 404 varaktır. Milli Kütüphane yazmalar Koleksiyonunda nr. A 9036'da kayıtlı olan bu eseri incelediğimizde müstensihin, yazarın adını ilk varakta zikrettiğini görmekteyiz. Sade bir dille yazılan eserde kelimeler tek tek şerh edilmiş yer yer gramer özelliklerine deyer verilmiştir.¹¹³

Bu eserler dışında Latîfi ve Aşık Çelebi'nin tezkirelerinde adı geçen ve Gülistân'ı Şerh ettiği bilgisi verilen Şâhidî isimli bir şârih de mevcuttur. Hülya Canpolat, bu eserin varlığı bilinse de henüz esere ulaşamadığını bildirmektedir.¹¹⁴

¹¹¹ Hülya Canpolat, *age*, s. 17.

¹¹² Ozan Yılmaz, *age*, s. 42.

¹¹³ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 292-293.

¹¹⁴ Hülya Canpolat, *age*, s. 15; Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 277.

1.6.3.2. Gülistân'ın Dibâcesine Yapılan Şerhler

1.6.3.2.1. *Şerh-i Dibâce-i Gülistân-Lami'î Çelebi* (ö. 1532)

Farsça'dan yaptığı tercümelemlerle edebiyatımızda önemli bir yeri olan Lami'î'nin Gülistân'ın dibace kısmına yazdığı şerhtir. Şerh-i Dibâce-i Gülistân'lar içinde tespit edilebilen telîf tarihi en eski Türkçe eser Lâmi'î Çelebi'ye aittir.¹¹⁵ Şerhinde kelimelerin lûgat anlamlarını veren ve gramerle ilgili özellikler hakkında bilgilendirmelerde bulunan şârih, şerhini kuvvetlendirmek amacıyla yaptığı yorumları İran edebiyatından iktibâs ettiği beyitlerle desteklemiştir.¹¹⁶ 1504 yılında tamamlanan eser II. Bâyezid'e sunulmuştur. Eserin muhtelif kütüphanelerde 70'e yakın nüshası mevcuttur.¹¹⁷

1.6.3.2.2. *Şerh-i Dibâce-i Gülistân-Rüşdî* (ö. ?)

Rüşdî'nin hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Eserinin Bursa'da "Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi"nde 2 nüshası bulunmaktadır. Eserin giriş kısmında Rüşdî kendinden önce şerh yazan Lâmi'î, Şem'î, Ya'kûb Seyyid Alî ve Surûrî'yi zikreder ve eserlerinden övgü ile bahseder.¹¹⁸ Mensur kısımları kelime kelime açıklayan şârih, manzum kısımları ise beyit beyit şerh etmiştir. Eserinde yeri geldikçe gramer bilgisine de başvuran Rüşdî ayet ve hadislere de yer vermiştir.¹¹⁹

1.6.3.2.3. *Hutbe-i Şerh-i Dibâce-i Gülistân-Pîr Hamdî* (ö. ?)

Pîr Hamdî'nin kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Şerhden ziyade tercüme özelliği gösteren eserin Bursa'da "Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi"nde bulunan tek nüshasının son kısımları da eksiktir.¹²⁰

1.6.3.2.4. *Şerh-i Cedîd-i Dibâce-i Gülistân-Safvet* (ö. ?)

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Safvet, Şerh-i Cedîd-i Dibâce-i Gülistân'ın mukaddime kısmında eserini 1785 yılında yazmaya başladığını belirtmektedir. Diğer dibâce şerhlerinde olduğu gibi kendinden önceki şârihleri

¹¹⁵ Hülya Canpolat, *age*, s. 14.

¹¹⁶ Ozan Yılmaz, *age*, s. 40.

¹¹⁷ Sadık Yazar, *age*, s. 834.

¹¹⁸ Hülya Canpolat, *age*, s. 14.

¹¹⁹ Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 272.

¹²⁰ Hülya Canpolat, *age*, s. 18.

zikreden Safvet, Lâmi'î'nin ve Sûdî'nin yazdığı şerhlerin kendisi için ayrı bir önemi olduğunu vurgulamıştır. Eserde kelimelerin lûgat ve gramer özellikleri ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Serez Koleksiyonu nr. 2559'da kayıtlıdır.¹²¹

Hülya Canpolat katalog taramalarında İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe 3912 numarada Muhammed bin İbrahim Telli adına bir “Şerh-i Dîbâce-i Gülistân” ve yine aynı kütüphanede 5721 numarada “Gülistân Mukaddimesinin Şerhi” adıyla kayıtlı iki esere daha rastladığını belirtmektedir. Muhammed bin İbrahim Telli'nin eserini inceleyen Canpolat, eserin üç bölümden oluştuğunu ve içerisinde Şerh-i Dîbâce-i Gülistân'a rastlamadığını bildirmektedir. “Gülistân Mukaddimesinin Şerhi” adıyla kayıtlı olan eserin ise 2^a-36^b varakları arasında bulunan 19 satırlı sonu eksik bir nüsha olduğunu belirten Canpolat, derkenarlarda Lâmi'î, Şem'î, Sürûrî ve Ya'kûb Seyyid Ali'ye reddiyeler olduğunu fakat eserde her hangi bir müellif ya da müstensih adına rastlanılmadığını bildirmektedir.¹²²

Mahmud Kemal İnal, “Son Asır Türk Şairleri” adlı eserinde XIX. yüzyılda yaşamış olan Hüseyin Hüsnî Efendi'nin de Gülistân'a bir şerh yazmak istediğini fakat sadece mukaddimesinin şerhini yapabildiğini esere de Bâğbân ismini verdiğini belirtmiştir.¹²³ Eser hakkındaki tek bilgi Mahmud Kemal İnan'ın verdiği bilgidir. Başka kaynaklarda eser hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.7. Muhyiddîn Bin Yahyâ Fakîh Kızılhisarî Hayatı (ö. ?)

Muhyiddîn bin Yahyâ Fakîh'in hayatı hakkında fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Şimdiye kadar Gülistân şerh ve tercümeleleri ile ilgili yapılan çalışmalarda ve katalog taramalarında eseri ve yazarı zikreden sadece Sadık Yazar ve Gamze Gizem Avcıoğlu'dur. İki araştırmacı da eserin kütüphanede kayıtlı olan istinsah tarihini vermekle yetinmiş, telif tarihi hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Sadık Yazar her ne kadar eserin telif tarihinin nüshada kayıtlı olmadığını söylese de Muhyiddîn bin

¹²¹ Hülya Canpolat, *age*, s. 52; Gamze Gizem Avcıoğlu, *age*, s. 275.

¹²² Hülya Canpolat, *age*, s. 20-21.

¹²³ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, (Hz: M. Kayahan Özgül), AKM Yayınları, Ankara 2000, C.II, s.988

Yahyâ, Sa‘dî’nin Gülistân’ı yazdığı tarihi bildiren beyiti açıklarken şu ibareyi dile getirmiştir:

“Der-ân müddet ki mâ-râ vaqt-i hoş bûd

Ol te’lif müddetinde bizüm vaqtimüz hoş idi

Zi-hicret şeş şad u pencâh u şeş bûd

Hicretten altı yüz elli altı yıl oldu idi.

Amma bizüm tercüme Türkîde hicretten dokuz yüz on beş yıl idi.”^{30b}

Muhyiddîn bin Yahyâ eseri h. 915 yılında yazdığını açıkça dile getirmiştir. Bu bilgi Gülistân şerh ve tercümeleri ile ilgili yapılan çalışmalarda olmadığı gibi eserin kütüphanedeki künyesinde de belirtilmemiştir. Eser yazılış tarihi bakımından Anadolu sahasında Gülistân’ı ele alan en eski şerh ve tercümeleler arasına girmiştir.

Eserin yazıldığı h. 915/m. 1509-1510 tarihinde Muhyiddîn bin Yahyâ’nın kaç yaşında olduğuna dair bir bilgi yoktur. Bu tarihte müellifin eserini yazacak olgunluk çağında olduğunu varsayarak Muhyiddîn bin Yahyâ’nın XV. yüzyılın iki yarısı ile XVI. yüzyılın başlarında yaşadığını söyleyebiliriz.

Kitâb-ı Şerh-i Gülistân adlı eserin telif tarihi 915/1509-1510 olmakla birlikte elimizde varolan tek nüshasının istinsâh tarihi kitabın sonunda yer alan “*Temmetü’l-kitab bi-‘avni’l-meliki’l-vehhâb fi-evâhiri evveli’l-erba‘ ve şelâsün ve elf*” ibaresine göre 1034/1624’tür. Müstensih hakkında ise eserde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Muhyiddîn bin Yahyâ Kitâb-ı Şerh-i Gülistân’ın giriş kısmında ismini ve nereli olduğunu şöyle dile getirmektedir:

“Bundan sonra ‘abd-i za‘îf ve naḥîfü’l-muḥtâc ilâ rabbiḥi’l-laṭîf kazâ-yı Ayaşuluğda Kızılışâr köylerinden қarye-i Fetrekde Muhyi’d-dîn bin Yahyâ Faḳîh dimekle ma‘rûfdur.”^{12b}

Muhyiddîn bin Yahyâ, kendisi hakkında sadece bu bilgileri vermektedir. İsminde geçen “Fakîh” kelimesinin kültürümüzde isimden çok ünvan olarak kullanıldığı düşünülürse onun muhtemelen fıkıhçı olduğu düşünülebilir.

Ayasuluğ, İzmir’in Selçuk ilçesine Osmanlı Devleti döneminde verilen isimdir. Eski çağların meşhur Antik Efes kenti de burada kurulmuştur. Bölge XI. yüzyılın sonlarından itibaren Çaka Beyliği, Aydınoğulları Beyliği gibi Türk beyliklerinin idaresinden sonra Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bölgenin ismi Osmanlı kaynaklarında Ayasuluk, XIV. yüzyıldan sonra ise çoğunlukla Ayasuluğ olarak geçmektedir. Ayasuluğ ismi 1914 yılına kadar kullanılmış bu tarihten itibaren ise Selçuk olarak değiştirilmiştir.¹²⁴ Ayasuluğ kazasının sınırları bugünkü Şelçuk, Kuşadası, Söke, Germencik ve Torbalı’yı kapsamaktadır.

Kızılhisar ise İzmir Torbalı’nın XIX. yüzyıla kadar kullanılan ismidir. Muhyiddîn bin Yahyâ Fakîh’in belirttiğine göre Kızılhisar o yıllarda köy üstü bir yerleşim yeri muhtemelen nahiye konumundadır. Nitekim XVII. yüzyılın ortalarında bölgeyi gezen Evliya Çelebi Kızılhisar’ın kırk civarı köyden oluştuğunu dile getirmiştir.¹²⁵ Muhyiddîn bin Yahyâ’nın köyü Fetrek ise Torbalı’nın kuzeyinde ve Torbalı’ya 23 km uzaklıktadır. Bugün yaşlı insanlar arasında hâlâ Fetrek diye anılan köyün yeni ismi Vişneli’dir. Fetrek köyü 1933 yılında İzmir’in Kemalpaşa ilçesine bağlanmıştır.¹²⁶

Ayasuluğ hakkında çalışması olan Cahit Telci, XVI. yüzyılda Fetrek köyünün genel yapısı hakkında kaynaklardan şu bilgilere ulaşmıştır:

“1473-77 tarihli mufassal defterde 16 hâne, 8 mücerred ve 2.031 akçe vergi hâsılı ile yer alan köyde mezkûr tarihlerde beş tane sipâhizâde bulunmaktadır. Köyde arpa, buğday ziraati yapıldığı gibi zeytin ve dut ağaçları da bulunmaktadır. Ayrıca Sancakbeği hassı olarak 7 hâne, 2 mücerreden oluşan mukataahâneler de mevcuttur. 1512 senesinde mukataahânelerin sayısı 13’tür. Köy, 21 hâne, 1 mücerred, 1 pir ve 22

¹²⁴ Cahit Telci, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazâsı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1999, s. 14.

¹²⁵ Yasin Kayış, *Aydın Vilayeti Salnâmelerinde Torbalı ve Sultan II. Abdülhamid’in Hayır Eserleri*, Torbalı Belediyesi Kültür Yayınları-1, İzmir 2012, s. 28.

¹²⁶ Yasin Kayış, *age*, s.90.

*sipahizâdeyi barındırmakta olup 7.592 akça vergi hâsılı ile mukayettir. 1529 senesinde 25 hânelik bir köydür. 1575 tarihli Sığla sancağı mufassal defterinde nüfusunda haylice artış meydana gelmiş, 61 hâne, 11 mücerred, 1 imam, 1 muhassıl ile 75 nefer olarak kaydedilmiştir. Hâsılı ise 7.588 akçadır.*¹²⁷

Muhyiddîn bin Yahyâ'nın doğum ve ölüm tarihi, mesleği ve hayatına dair fazla bilgi sahibi değiliz. Bugün kesin olarak ulaşabildiğimiz eserini 1509-1510 yıllarında kaleme aldığı ve nereli olduğudur. Eserinde belirttiği Fetrek köyü şu anda İzmir'in Kemalpaşa ilçesine bağlı Vişneli köyü/mahallesi'dir.

¹²⁷ Cahit Telci, *age*, s. 124.

II. BÖLÜM

2.1. Kitâb-ı Şerh-i Gülistân'ın İncelenmesi

Muhyiddîn bin Yahyâ, eserine her ne kadar Kitâb-ı Şerh-i Gülistân ismini verse de eser şerhden ziyade tercüme özelliği göstermektedir. Kendisi de zaten eserinin yazılma sebebini açıklarken şerh kelimesini değil tercüme kelimesini kullanmıştır. Müellif eserin giriş kısmında, alimlerin insanlığa faydalı eserler bıraktıklarını, bu durumun kendisini heyecanlandırdığını ve gücü yettiği kadar Gülistân'ı tercüme edeceğini şöyle dile getirmiştir:

“Beyân idübdür ki hâṭır-ı¹²⁸ şerîfûme gâh gâh şöyle ḥalecân ider kim bu ‘ulemâ tâîfesi her birisi fenâ ‘âleminde birer nesne yâdigâr idüb komışlardur. Ve anuñ sebebiyle andan niçe kişiler istifâde itmişlerdür. Pes ben daḥı kaşd eyledüm ki ‘alâ kadri ṭ-ṭākati'l-beşerîyyeti Kitâb-ı Gülistân[1] Türkî ile tercüme eyleyem. Tâ ‘ilm-i ‘Arabîyyetde ve Fârisîde sermâyesi olmayanlar bundan fâ’ide ideler.” (13^a)

Muhyiddîn b. Yahyâ, eserin ilerleyen kısmında *“Amma bizüm tercüme Türkîde hicretten dokuz yüz on beş yıl idi.”*¹²⁹ diyerek Gülistân'ı tercüme ettiğini yinelemektedir.

Şerh ve tercüme kelimelerinin sıklıkla aynı bağlam içerisinde yer aldığını ve kimi örneklerde ise birbirlerinin yerine kullanıldıklarını çalışmamızın önceki kısımlarında dile getirmiştik. Bu durumun özellikle Arapça ve Farsça eserlerin açıklanmasını ve yorumlanmasını konu alan eserlerde daha çok karşımıza çıktığını görüyoruz. Her şerh metninin aynı zamanda bir tercüme olması ve eserlerde birbirlerine benzer uygulamalara yer verilmesi bu iki kavramı birbirine yaklaştırmaktadır. Bu yönüyle Muhyiddîn bin Yahyâ'nın *Kitâb-ı Şerh-i Gülistân*'ı şerh ve tercüme kavramlarının aynı anlam bağlamında kullanılmasına orijinal bir örnektir.

Şimdiye kadar Muhyiddîn bin Yahyâ ve eseri *Kitâb-ı Şerh-i Gülistân* üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Bu yönüyle eserin incelenerek barındırdığı her türlü malzemeyi ortaya koymak, şerh ve tercüme geleneğimiz içerisindeki yerini tespit

¹²⁸ Yazmada “ḥâṭır” şeklindedir.

¹²⁹ Bkz. 30^b.

etmek son derece önemlidir. Çalışmamız 1^b-62^a varakları arasını kapsamaktadır. Fakat nüshada 1^b'den 12^b'ye kadar olan kısım 12^b'den itibaren tekrar yazılmaya başlanmıştır. İçerik olarak hiçbir değişiklik olmasa da el yazısındaki birtakım değişiklikler dikkat çekmektedir. 1^b-12^b varakları arası nüshada iki kere tekrar ettiği için çalışmamızı 12^b-62^a varakları olarak sınırlandırdık.

Kitâb-ı Şerh-i Gülistân'ı edebiyatımızdaki şerh ve tercümelere kullanılan yöntemleri de gözönünde bulundurup değerlendirmekte fayda vardır. Bu sebeple eseri şerh/tercüme ve şârih/mütercim başlıkları altında inceleyip ait olduğu alanı delilleriyle belirlemek daha doğru olacaktır.

2.2. Şerh/Tercüme

2.2.1. Gramer terimleri

Klasik şerhlerin en önemli özelliklerinden birisi, şerh edilen metnin gramer yönünden değerlendirilmesidir. Metni anlamlandırma ve yorumlandırmada önemli bir metot olan bu uygulama şârihin de bu alandaki yektinliğinin en önemli göstergelerindedir. Kitâb-ı Şerh-i Gülistân tercüme özelliği gösterdiği için Muhyiddîn b. Yahyâ eserinde hiçbir gramer terimine yer vermemiştir. Eserin çeşitli yerlerinde Sûdî-i Bosnevî'nin 1595 yılında yazdığı Şerh-i Gülistân adlı eserinden sayfa kenarlarına iktibaslar yapılmıştır. Sûdî'nin şerhi Muhyiddîn bin Yahyâ'nın eserinden 85 yıl sonra kaleme alındığına göre bu kısımların müstensih tarafından sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Yapılan iktibaslarda geçen gramer terimleri ise şunlardır:

‘**Atf**: Atıf edatlarıyla kelime veya cümleleri birbirine bağlama.

Ör. *Firâset* ‘*aṭf-ı tefsîrî gibidür.* 40^b

Cem‘: Çokluk.

Ör. *âsâr eserüñ cemi‘dür.* 40^b

Edat-ı Nisbet: Nispet eki.

Ör. *Mend edat-ı nisbetdür.* 40^b

Harf-i masdar: Eklendiği kelimeye masdariyet manası katan masdar eki. Bunlardan “yā” eklendiği kelimeye “-lık,-lik” manası da verir.¹³⁰

Ör. *yā harf-i masdardur.* 40^b

2.2.2. Türkçe Söz Varlığı

Muhyiddîn bin Yahyâ'nın Gülistân şerhi, eserin yazıldığı dönemdeki Türkçe söz varlığının ortaya çıkarılmasında da önemli bir kaynaktır. Muhyiddîn b. Yahyâ, eserde geçen kelimelerin bire bir tercümelerini esas almakla birlikte bu kelimelere verdiği Türkçe karşılıklar hem o dönemdeki hem de Türk dilinin tarihi süreç içerisindeki yerinin tespiti açısından önemlidir. Bu bakımdan bu kelimeleri metnin anlam dairesi içerisindeki örneklerle vermeyi uygun gördük. Çalışmamızın sınırları olan 12^b-62^a varakları arasında geçen arkaik Türkçe kelimeler şu şekildedir¹³¹:

Ağır: 1. Sert, keskin. 2. Çok, külliyetli, kalabalık. 3. Zahmetli, çetin.

Ör. Bir pare ağır bahālu ‘ömürden aña harc eyledüm.

Ağu [ağı]: Zehir.

Ör. Anuñ kardeşleri hased itdiler aguyı anuñ ta‘āmına katdılar. (35^a)

Aldayıcı: Aldatıcı.

Ör. Dostluğa yermez bu aldayıcı dünyā. (21^a)

Aña: Ona.

Ör. Bu kitāb aña münāsib degüldür ve hem bizüm dahı hālimüzde müzāyağa vardır. (13^a)

Ancılayın: Onun gibi, o kadar, öyle.

Ör. Ancılayın bir fidan doğdı kim ol Ebū Bekir ol fidanun kökidür. (19^a)

Anlaruñla: Onlarla.

¹³⁰ Ozan yılmaz, *age*, s. 92.

¹³¹ Bu kısımda geçen kelimelere verilen anlamlar için şu kaynak kullanılmıştır: Tarama Sözlüğü, 8 Cilt, TDK Yayınları, Ankara 2009.

Örn. İslām dīnini anlaruñla nişār eyledi. (12^b)

Anuñçün: Onun için.

Ör. Tahkīk ben utandum ķūlumdan anuñçün benden ğayrı yoķdur. (16^a)

Andan: Ondan.

Ör. Ve anuñ sebebiyle andan niçe kişiler istifāde itmişlerdür. (13^a)

Arıķ: Zayıf, cılız.

Ör. Lāğar ārıķ at işe gelür. (34^b)

Arķuru: Eğri, yan üstü, tersine, aykırı, yanlamasına, karşı, ters.

Ör. Ol nesne ki göñlümde idi ķapudan baña arķuru geldi. (46^a)

Aşşı: 1. Fayda, kâr, kazanç, menfaat.

Ör. Pādişāhlar   ameli deryā seferi gibidür muĥātaradur daĥı aşşılıdur yā genc tutarsın yā anuñ  lismında ölürsün. (57^b)

Azğun: Sapkın.

Ör. Kāfir ve azğun vazīfe-ĥorlaruñ vardur. (14^b)

Bezek: Süs, ziynet.

Ör. Daĥı anuñ cemāl bezekinüñ vāşıfları ĥayrete mensūblardur. (16^b)

Bigi: Gibi.

Ör. Daĥı inşāsı ruķ  asını altun kāğıd bigi iledürler. (17^b)

Birle: İle.

Ör. Ve hem bizi daĥı ĥayr du  ā birle yād ideler ki dūnyānuñ beķāsı yoķ  arĥı felekdür. (13^a)

Buncalayın: Bunun gibi.

Ör. Evvel biri daĥı bişürdi buncalayın bir heves. (21^a)

Bölük: Parça, kısım, grup.

Ör. Ādem bölügi havāşşdan ve avāmdan ol Ebū Bekir'ün maḥabbetiyle cem^ç olmuşlardır. (18^a)

Çav: Yükses ses.

Ör. Daḥı anuñ sözüñ çavı yer yüzüne gitmişdür. (17^b)

Çelebi: 1.Sahip, efendi. 2. Kibar, terbiyeli, nazik.

Ör. Yā çelebüm anuñ şehrini sen emīn eyle. (19^a)

Çizgünmek: Dönmek, dolaşmak.

Ör. **Heme ez behr-i to ser geşte vü fermān ber-dār**

Dükeli senden ötürü baş çizginüb buyruk eylecilerdür. (15^a)

Depelenmek: Öldürölmek.

Ör. ^ç Āşıklar ma^ç şūklarun depelenmişlerüdü. (16^b)

Divşür-: Toplamak, derlemek, bir araya getirmek.

Ör. Ol kimse ḥarman vaḳtinde başaḳ divşürmek gerekdür. (21^b)

Dükeli: Hep, cümle, hepsi, bütün, herkes.

Ör. Anuñ ḥesābsuz raḥmeti yağmur dükeline yetişmişdür. (14^a)

Dür-: 1. Bükmek, katlamak, tomar hâline getirmek. 2. Toplamak, devşirmek.
3. Buruşturmak.

Ör. Kadīm maḥdūmdan döne kişi ni^ç met ḥaḳlarını düre. (50^b)

Düriş- [dürüş-]: 1. Çalışmak, ikdam etmek, sebat etmek, say etmek. 2. Karşı karşıya gelmek, muhasamaya girişmek, çarpışmak, mücadele etmek.

Ör. Ey merdler dürişün. (34^b)

Döşek: Tohum ve fidan ekilen yer.

Ör. Şabā yelinūñ ferrāşına dinilmişdür tā yeşil döşegi döşeye. (14^b)

Düz-: 1. Dizmek, ipliğe geçirmek. 2. Yapmak, meydana getirmek, tertip, tanzim etmek. 3. Hazırlamak. 4. Telif etmek, nazmetmek. 5. Düzeltmek, tashih etmek. 6. Düzen vermek, akort etmek. 7. **Süslemek, donatmak.**

Ör. Tarağ düziciye hâcet degildür gögcek yüze. (28^a)

Don: 1. Elbise, kılık kıyafet. 2. Renk.

Ör. Tā ‘avretler donun gimeyesüñüz. (34^b)

Enük: Et yiyen dört ayaklı hayvanların yavrusu.

Ör. Yılan öldürmek yılānuñ enüğini saklamak ‘ağıllılar işi degüldür. (38^a)

Etmek: Ekmek.

Ör. Nīm-i nānī ger hored merd-i Hudā

Yarım etmek eger yiye Allāh eri (35^b)

Eyleyici: Yapıcı, vücuda getirici.

Ör. Dükeli senden ötürü baş çizginüb buyruk eylecilerdür. (15^a)

Giñ: 1. Geniş. 2. Boş yer, hali arazi, sürülmemiş işlenmemiş arazi.

Ör. Giñ yüzücülük eyleme ‘amelde eger dilersen (54^a)

Gökcek: Güzel, sevimli, hoş.

Ör. Sa‘ di'nüñ gögcek zikri ‘avām ağzına düşmişdür. (17^b)

Göñlek: Gömlek.

Ör. Yeşil göñlek ağaçlar üzerinde. (23^b)

İlduz: Yıldız.

Ör. Hemçünān anuñ sa‘ ādeti ilduzu teraqqide oldı. (56^a)

İlt-: Götürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek.

Ör. Qullardan birisi başını mürâkebe yaqasına iltmişdi. (16^b)

İmdi: Şimdi.

Ör. Geldük imdi şimden şoñra kitābuñ muşannif[i] Şeyh Sa^c di-i Şirāzī Hāzretleri qaddesa'llāhu sırrahū'l-^c azīz kelimātından beyān idelüm ki sekiz bābdur. İnşā'llahu Te^c ālā hayrla müyesser ola. (13^b)

İraq: Uzak.

Ör. Ol ırak olmaq tekellüfden ba^c iddür. (27^b)

Qaçan: Ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, vakta ki, nasıl, ne suretle, ne vakit.

Ör. Qaçan ādem ümidsüz olsa anuñ dili uzar. (31^a)

Qanda: Nerede, Nereye?

Ör. Dostları qanda maħrüm eylersin. (14^b)

Qañlı: Kağrı arabası.

Ör. Qañlıyla anı kökünden koparamazsın.

Qaraca: Pazu.

Ör. Tüvānā qaracayla daħı el kuvvetiyle. (46^b)

Qarañu: Karanlık.

Ör. Qarañu gice aydın oldu cemāl nūriyla. (15^b)

Qarındaş: Kardeş.

Ör. Cihān ey qarındaş kimseye qalmaz. (32^a)

Qığır-: Çağırmaq, davet etmek, seslenmek, haykırmak.

Ör. Atasına bu hālden bildirdiler anuñ qardaşlarını qığırdı. (35^b)

Kimesne: Kimse.

Ör. Çün kapu bağlu ola ne bilsün kimesne. (23^a)

Küçürek: Küçücük, daha küçük, ufacık.

Ör. Dağı küçürek cerimesinüñ izhârında dürişmezler. (30^a)

Ėoz: Ceviz.

Ör. Tâ ehle terbiyyet itmek Ėoz dökmek gibidür Ėubbe üzerine. (38^a)

Öngül: İnatçı, anut, muannit.

Ör. Çün cenge gelesin bir kimse ile öngülüñ üzerine. (23^b)

Segirt- [seğirt-]: Koşmak.

Ör. Ol düşmen ki bunlaruñ üzerine segirtti (37^a)

Semiz: Şişman.

Ör. Didi bir gün bir semiz cahile. (33^b)

Sür-: 1. Yürümek, ilerlemek. 2. Takip etmek, devam etmek. 3. Geçirmek, görüp geçirmek, yaşamak. 4. Kovmak, uzaklaştırmak, gidermek, tart etmek. 5. Yürütmek. 6. Ovmak, delk etmek. 7. **Karıştırmak, katmak, ilave etmek.**

Ör. Söz sürücü pişmiş eski pîr. (28^b)

Sovuk: Soğuk.

Ör. Rebî^c faşlındaki şovuk hamlesi diñlenmişdi. (23^b)

Şimden Şoñra: Bundan böyle, bundan sonra.

Ör. Geldük imdi şimden şoñra kitābuñ muşannif[i] ŞeyĖ Sa^c dî-i Şîrāzî Ėazretleri Ėaddesa'llāhu sırrahū'l-^c azîz kelimātından beyān idelüm ki sekiz bâbdur. İnşā'llahu Te^c ālā Ėayrila müyesser ola. (13^b)

Ėaşra: Dışarı.

Ör. Ėaşra gitdüm Türklerüñ ^cārından kim gördüm. (19^b)

Uçmak: Cennet.

Ör. Uçmak hürilerine cehennem göründü A^ç rāf maḳāmı. (44^b)

Uğrı [uğru]: Hırsız.

Ör. Bir tã'ife ^ç Arab uğrılarında bir dağ başında oturmuşlardı. (36^a)

Ulağ: 1. Parça. 2. Eskiden, bir yerden başka yere posta veya haber götüren. 3.

At.

Ör. Deveyi ulağa dutarlar. (54^b)

Ur-: 1. Vurmak, çarpmak. 2. Vurmak, baskın yapmak, gasp ve yağma etmek. 3. Belli bir sesi yüksek olarak çıkarmak, haykırmak. 4. Giydirmek, giyinmek, takmak. 5. Vazetmek, koymak. 6. Sokmak, batırmak, delmek, yaralamak. 7. Nişan olarak atmak. 8. **İfade etmek, beyan etmek, bildirmek.** 9. Sürmek. 10. Tesir etmek.

Ör. Bî-te'emmül virme söze nefes urma. (28^b)

Uvağ: Ufak, küçük, kırıntı.

Ör. Güyā ki ħurde uvağı anuñ toprağı üzerine dikilmiş. (24^a)

Üleşdir-: Paylaştırmak.

Ör. Şunuñ bigi kimselere kifāyet kadar üleşdirmekle mücrā dutalar. (49^b)

Üzerlik [yüzerlik]: Ateşe atıldığı zaman çıtır çıtır ses çıkararak yanıp güzel bir koku neşreden tohum, üzerklik.

Ör. Od yakıcı eylemez üzerlike. (61^a)

Yağılık [yağuluk]: Düşmanlık.

Ör. Ol bölüğün ^ç inādı ve yağılığı ħūyı anun tabi^ç atında mütemekkin olmuşdur. (38^b)

Yalıncağ: Çıplak, üryan.

Ör. Bir yalıncağ derviş ħapuda yatmış idi. (48^a)

Yarlıġa-: Affetmek, maġfiret etmek, suç baġıřlamak.

Ör. Tahkik añı yarlıġadum. (16^a)

Yavuz: 1. Fena, kötü. 2. Sert, kızgın, keskin, güçlü, etin, yaman, şiddetli. 3. Fenalık.

Ör. İyü yavuz çün dükeli ölmek gerek. (21^a)

Yeg: Daha iyi, üstün.

Ör. Kula ol yegdür hemān ki kendü taķřırlıġından. (14^a)

Yegrek: Daha iyi, üstün.

Ör. Ādem nuķıuyla dābbelerden (ħayvān) yegrekdür. (29^a)

Yu- [yuy-, yuġ-]: Yıkamak.

Ör. Defteri perīřān sözlerden yuyam bundan řoñra perīřān söylemeyüm. (21^b)

2.3. şarih/Mütercim

2.3.1. Klasik şerhlerde Metot

XVI. yüzyıldan itibaren klasikleşen şerhlerde göze çarpan en büyük özellik eserin dil ve edebiyat bilgisini taliplerine ayrıntılı biçimde aktarmayı amaç edinmesidir. “Türkçe şerh geleneġinde, şerh edilen metnin dili, muhtevası ve yapısı ile şerh edenin kiřiliġi ve şerhin yönelik olduġu okuyucu kitlesi gibi sebepler, şerhlerde tek bir metodun izlenmesini güç kılmıştır. Bununla birlikte, açıklama yönü ağır basan şerhlerde, aktarmayı öncelikli amaç olarak gören şerhlere göre şerh usulünün daha tutarlı ve sınırlarının daha belirgin olduġu görölmektedir.”¹³² Bu tür şerhlerde eser dilbilgisi bakımından ele alınır ve etimolojik tahlillere sıkça başvurulur. Kelimelerin lüġat anlamı verildikten sonra imla özelliklerine deġinilir varsa yan anlamları dile getirilir. Daha sonra kelimelerin diġer kelimelerle oluřturduġu söz öbeklerinin anlamı

¹³² Sadık Yazar, *age*, s. 72.

verilir. Metinde geçen kavramların daha iyi anlaşılması için bazı şarihler ayetlere, hadislere, hikayelere, nüktelere, halk arasında olan inanışlara, gelenek-göreneklere yer verir. Kelime ve kelime öbekleri ele alındıktan sonra nazım ve nesir kısımlar; *mahsûl-i beyt*, *mahsûl-i terkîb*, *mahsûl-i rubâ'î*, *mahsûl-i mısra'*, *mahsûl-i fikra*, *ma'nâ-yı terkîb*, *mahsûl-i kelâm*, *hâsıl-ı terkîb* gibi ara başlıklarla anlamlı bir bütün olarak Türkçe'ye aktarılır. İkinci bir açıklamaya gerek duyulursa “ya'nî”, “bunda murâd” gibi ifadelerle çevirinin tekrar açıklaması yapılır. Birçok klasik şerh metinlerinde aruz, kafiye ve edebi sanatlarla ilgili bilgi verildiği de görülür. Klasik şerhlerde göze çarpan bir başka husus da reddiyelerdir. Şarih aynı eseri şerh eden diğer şarihlerin hatalarını dile getirir ve kendince doğru kabul ettiği bilgileri verir.

2.3.2. Tercüme Şekilleri ve Tercümelerde Uygulanan Metot

Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde *döndürmek*, *Türkîye getürmek*, *Türkîye çıkarmak*, *Türkî suretinde eyitmek-söylemek*, *Türkîce kılmak*, *tercüme olmak*, *tercüme eylemek*, *tercüme ettirmek* gibi isimlerle dile getirilen tercüme faaliyetlerinde, şerhlerin aksine belirginleşmiş bir metottan söz edemeyiz. Tercüme eserleri meydana getiren mütercimlerin de tercüme anlayışları ile ilgili verdikleri bilgiler sınırlı durumdadır. Bazı tercüme eserlerin mukaddimelerinde geçen “tahte'l-lafz”, “tatvîl-i kelâm” gibi kelimeler tercümenin nasıl yapılacağına dair ipuçları verse de bu bilgiler de sınırlı sayıdadır.

Tercüme konusunda yöntem ve usuller ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Ahmed Midhat, Ahmed Cevdet, Manastırlı Mehmed Rifat ve Kemâl Paşazâde Sa'îd gibi mütercim ve edebiyatçılar tarafından dile getirilmiştir. Bu isimler, tercüme ve tercüme stratejilerine (tarz u tarîk) dair görüşlerini dile getirerek; ‘harfiyen/aynen’, ‘meâlen’, ‘tevsî'en’, ‘iktibâs’, ‘hülâsa’, ‘taklîd’, ‘tanzîr’ ve ‘tahvîl’ gibi çeşitli tercüme stratejilerinden söz etmişlerdir.¹³³ Agâh Sırrı Levend ise tercüme eserleri dört başlık altında toplamıştır:

¹³³ Cemal Demircioğlu'ndan aktaran: Sadık Yazar, *age*, s. 216.

- a. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler.
- b. Kelime kelime olmamakla birlikte, aslına uygun yapılan çeviriler.
- c. Konusu aktarılarak yapılan çeviriler.
- d. Genişletilerek yapılan çeviriler.¹³⁴

Klasik edebiyatımızdaki tercüme faaliyetlerinin genel olarak iki kısımda yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Birincisinde tercüme edilecek kelimelerin aynen karşılıkları aktarılır ve anlamı kuvvetlendirecek başka kelimelere yer verilmez. Bu tarz tercüme edebi zenginlikten uzaktır. Uygulanan yöntem bire bir çeviri olduğu için ifade edilmek istenen anlamın da tam olarak verilmesini zorlaştırır. Bu tür tercüme “harfiyyen/aynen” tercümelere örnektir. Bu yöntem, tercüme geleneğimiz içinde tahte’l-lafz olarak isimlendirilmiştir.¹³⁵ İkinci tür tercüme ise metindeki ifadeler aktarılırken dildeki en uygun kelimeler seçilir ve ifade edilmek istenen anlamı vermek için dilin türlü olanaklarından faydalanılır. Bu tarz tercüme ise “meâlen” tercümelere karşılık gelmektedir.

2.3.3. Muhyiddîn b. Yahyâ’nın Metodu

Muhyiddîn b. Yahyâ, eserine her ne kadar Kitâb-ı Şerh-i Gülistân başlığını koysa da eserinin tercüme olduğunu şöyle dile getirmiştir:

“Beyân idübdür ki hâtır-ı¹³⁶ şerîfûme gâh gâh şöyle hâlecân ider kim bu ‘ulemâ tâifesi her birisi fenâ ‘âleminde birer nesne yâdigâr idüb komışlardur. Ve anuñ sebebiyle andan niçe kişiler istifâde itmışlerdür. Pes ben dağı kaçd eyledüm ki ‘alâ kadri ĩ-ĩākati’l-beşeriyyeti Kitâb-ı Gülistân[ı] Türkî ile tercüme eyleyem. Tâ ‘ilm-i ‘Arabiyyetde ve Fâriside sermâyesi olmayanlar bundan fâ’ide ideler.” (13^a)

Muhyiddîn b. Yahyâ, paragrafta Farsça ve Arapça bilmeyenler için Gülistân’ı elinden geldiği kadar Türkçe’ye tercüme edeceğini dile getirir. Tercümesindeki asıl

¹³⁴Agâh Sırrı Levend’den aktaran: Erdem Can Öztürk, *Lami’î Çelebi’nin Şevâhidü’n-Nübüvve Tercümesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Programı, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2014, s. 110.

¹³⁵Sadık Yazar, *age*, s. 219.

¹³⁶Yazmada “hâtırı” şeklindedir.

amacın okuyucu kitlelerine ulaşmak ve onlara fayda sağlamak olduğunu söyleyen mütercim, eserin mukaddime bölümünde tercüme yapıırken izlediği yol hakkında ise şunları söyler:

“Ammâ şol vech üzre ola kim Kitāb-ı Gülistān ‘ibāretinden ğayrı nesne ziyāde olmaya tahte’l-lafz ne murād olunursa beyān oluna zīrā kim her bir maħalle göre münāsebetiyle nesne söylenecek olursa taṭvīl-i kelām olur. Bu kitāb aña münāsib degüldür ve hem bizüm daħı ħālimüzde müzāyaka vardur. Tamām-ı ħuzūri vaķt üzerine degüldür.”(13^a)

Mütercim, “*Kitāb-ı Gülistān ‘ibāretinden ğayrı nesne ziyāde olmaya tahte’l-lafz ne murād olunursa beyān oluna*” diyerek eseri kelime kelime tercüme edeceğini aksi halde sözün uzayacağını ve bu eserin buna müsait olmadığını çünkü zamanın dar olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Muhyiddîn bin Yahyâ’nın bu ifadelerinden tercüme yapıırken dil ve üslup açısından süse ve belagata başvurmayacağı, estetik bir kaygı gütmeyeceği anlaşılabilir.

Tahte’l-lafz ibaresi tercüme geleneği içerisinde harfiyyen/aynen tercümeyi işaret etmektedir. Nitekim Muhyiddîn b. Yahyâ eserin Farsça orijinal kısımlarının üstünü kırmızı renkle çizdikten sonra verilen ibareyi aynen Türkçeye tercüme etmiştir.

Mütercim, metni tercüme ederken kelimelerin Türkçe karşılığını vermeyi tercih etse de yer yer sözcükleri Arapça-Farsça kelimelerle karşılamıştır. Aşağıda verilen örneklerde ise kelimelerin anlamını yine aynı kelimeyle karşılamıştır ki bu bir tercüme kusuru sayılabilir.

Mücbib ḳurbetest ḳurbiyeti mücbibdür. (13^b)

Ve ḩān-ı ni‘ met bī dirīḩeş Daħı anuñ bī-dirīḩ ni‘ met-i ḩānı (14^a)

Be-ḩaṭā-yı münker münker ḩaṭāyla (14^a)

Ez server-i kā’ināt Server-i kā’inātdan (15^a)

Periṣān-rüzḩār rüzḩār-ı periṣāndur (15^b)

Be-ṭarīḩ-i inbisāt inbisāt ṭarīḩiyle (17^a)

Muhyiddîn bin Yahyâ, Gülistân'ın nesir kısımlarını tercüme ederken serbest bir yol izlemiştir. Metni kelime kelime tercüme ettiği için nesir kısımların kimi zaman tek bir kelimesini kimi zaman iki ve üç kelimesini kimi zaman da dört ve beş kelimesini ele almıştır. Cümle olarak çeviri yaptığı kısımlar da olmakla beraber bunlar çok sınırlı sayıdadır. Muhyiddîn bin Yahyâ tercüme yaparken neredeyse esere hiçbir müdahalede bulunmamış, Farsça ibarenin karşılığı ne ise bunu vermekle yetinmiştir. Eserin kelime kelime tercüme edilmesi, anlam bütünlüğünün sağlanmasını zorlaştırdığı gibi ortaya konulan eserin belagattan uzak kuru bir metin olmasını da beraberinde getirmiştir. Mütercim, Türkçenin söz dizimine sadık kalmaya çalışsa da kelime kelime tercüme yönteminin doğal sonucu olarak söz diziminde az da olsa kusurlar meydana gelmiştir.

Nesir kısımların tercümesine örnek olması bakımından metinden rastgele seçilen bazı bölümler Farsça aslıyla birlikte verilmiştir:

“Yekî ez bendegân-ı günehkâr Günahkâr kullardan birisi perişân-rûzgâr rûzgâr-ı perişândur dest-i inâbet tövbe elini be ümmîd-i icâbet kabûl olmak ümîdiyle be dergâh-ı Hakk Allah'ın dergâhına celle ve ‘alâ ber dâred kaldırsa. İzid Te‘âlâ Tañrı Te‘âlâ der vü nazar neküned aña nazar eylemeye. Bâzeş biñ âned Gene aña du‘â eyleye. Bâzeş i‘râz küned Ol gene i‘râz eyleye. Bâzeş be tazarru‘ u zârî Ol gene tazarru‘yla ve zârîlikle biñ âned du‘â eyleye. Hakk sübhânehü ve Te‘âlâ güyed ki Der ki Yâ melâ’iketî! Yâ benüm ferîştelerüm! Kad isteḥaytü min ‘abdî Tahkîk ben utandum kûlumdan ve leyse lehü gayri anîñçün benden gayri yoḡdur. Feḡad ḡafertü lehü Tahkîk añı yarlıḡadum. Da‘ veteş-râ icabet kerdem Anuñ du‘âsını kabûl eyledüm ve ḡaceteş-râ ber âverdem anuñ ḡâcetini revâ eyledüm. Ki ez bisyârî-i du‘â vü zârî-i bende Ki kûlumuñ du‘âsı ve zârîsî çoḡluḡundan hemî şerm dârem utanurum.”(16^a)

Metinde nazım kısımlar nazm, şiir ve beyt başlığı altında elen alınarak tercüme edilmiştir. Mütercim, nazım kısımların tercümesinde ise dize dize aktarım yoluna gitmiştir. Çalışmamızın sınırları içerisinde sadece birkaç beyitin dizelerinin bölüldüğü, genel anlamda nazım kısımların tercümesinde dizelerin bir bütün olarak ele alındığı görülmüştür.

Nazım kısımların tercümesine örnek olması bakımından uygulanan her iki yönetime ait bazı bölümler Farsça aslıyla birlikte verilmiştir:

a) Beyitlerin dizelerinin bölündüğü kısımlar:

Beyt

Şefî'ün	Mutâ'un	Nebiyyün	Kerîm
Şefâ'at edicidür	mutî' olunmuşdur	nebidür	kerimdür
Cesîmün	Kaşîmün	Besîmün	Vesîm
‘Azîmdür	kısmet eyleyicidür	hüb rüydur	atfen tefsirdür.

(15^b)

b) Eserin genelinde nazım kısımlara yapılan tercüme:

Şi'r

Nedâni ki men-ekâlîm-i gurbet

Bilmez misün ki men gurbet iklimlerinde

Çirâ rûzgârî bikerdem direngî

Niçün bir rûzgâr eglenmeklik eyledüm

Birün reftem ez-neng-i türkân ki didem

Taşra gıtdüm Türklerüñ ‘ârından kim gördüm

Cihân derhem üftâde çün müy-ı zengî

Cihân birbirine düşmiş Zengîler saçı gibi

Heme âdemîzâde bûdend likin

Dükeli âdemîzâdelerdür lakin

Çü gürgân be-hûn-h'âregî tîz-çengî

Kurd gibidür kan yemekle temizdür naklü (20^a)

III. BÖLÜM

3.1. Metin

Bismillāhirrahmānirrahīm

Hazā Kitāb-ı Şerh-i Gülistān

[12b] Hāmd-i bī kıyās ve şenā-yı bī-āsā¹³⁷ ol Hālık-ı cinn ü ünās pādişāhlar pādişāhına kim bizi yoğken var eyledi ve dağı insān kılduğdan şoñra ‘ulemā bölüğinden ihtiyār eyledi ve dağı şalavāt ve selām seyyid-i enām Muḥammed Muştafānuñ üzerine olsun kim bizi anuñ şeri‘ atıyla qarār eyledi ve dağı āl u aşḥāb üzerine olsun kim İslām dīnini anlaruñla nişār eyledi. Bundan şoñra ‘abd-i za‘ īf ve naḥīfü’l-muḥtāc ilā rabbiḥi’l-laṭīf każā-yı Ayaşuluğda Kızılḥişār köylerinden qar̄ye-i Fetrekde Muhyi’ d-dīn bin Yaḥyā Faḳīh dimekle ma‘ rūfdur. Ğafera’llāhu lehū ve li-vālideyhi ve aḥsene ileyhimā ve ileyhi.¹³⁸ Beyān idübdür ki ḥāṭır-ı¹³⁹ şerīfūme gāh gāh şöyle ḥalecān ider kim bu ‘ulemā ṭāīfesi her birisi fenā ‘āleminde birer nesne yādigār idüb ḳomışlardur. [13^a] Ve anuñ sebebiyle andan niçe kişiler istifāde itmışlerdür. Pes ben dağı kaşd eyledüm ki ‘alā ḳadri’ṭ-ṭākati’l-beşeriyyeti Kitāb-ı Gülistān[1] Türkī ile tercüme eyleyem. Tā ‘ilm-i ‘Arabiyetde ve Fārisīde sermāyesi olmayanlar bundan fā’ide ideler. E’s-saḥī mā-melekdür. Ve hem bizi dağı ḥayr du‘ā birle yād ideler ki dūnyānuñ beḳası yoğ çarḥ-ı felekdür. Ammā şol vech üzre ola kim Kitāb-ı Gülistān ‘ibāretinden ğayrı nesne ziyāde olmaya taḥte’l-lafz ne murād olunursa beyān oluna zīrā kim her bir maḥalle göre münāsebetiyle nesne söylenecek olursa taṭvīl-i kelām olur. Bu kitāb aña münāsib degüldür ve hem bizüm dağı ḥālimüzde müzāyaḳa vardur. Tamām-ı ḥuzūrı vaḳt üzerine degüldür. Nāçār ki el-faḳīr tuḥfetü’l-ḥaḳīr didükleri söz ile bārī ‘āmil olalum ve her kimse kim bu kitābuñ ḥabṭına ve ḥaṭāsına muṭṭali‘ ola ümīzdür ki ıslāḥına meşḡul ola iṭāle-i lisān itmeye. Zīrā ki ol nesne dāyım beşerūñ ḥāl[i]dür. Size ḥod ma‘ lümdur. Geldük imdi şimden şoñra kitābuñ muşannif[i] [13^b] Şeyḫ Sa‘ dī-i Şīrāzī Ḥazretleri ḳaddesa’llāhu sırrahū’l-‘azīz kelimātından beyān idelüm ki sekiz bābdur.

¹³⁷ Yazmada “āsās” şeklindedir.

¹³⁸ Allah onu ve ana babasını affetsin. O ikisini ve onu güzelleştirsın (iyi hāl üzere) yaşatsın.

¹³⁹ Yazmada “ḥāṭır” şeklindedir.

İnşâ'llahu Te'âlâ hayırla müyesser ola **Minnet Hudây-râ** Minnetu'llâh 'azze ve celle ancılayın Allâh 'azîzdür ve celîldür. **Ki tâ' ateş** Ki aña tã' at itmek **Mücib kırbettest** kırbiyeti mücibdür **Ve be-şükr endereş** dahı añun şükri içinde olmağ **Mezîd ni' met** ni' met ziyâde olmağdur anuñ delîl[i] kavluhü Te'âlâ:

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ [le in şekertum le ezîdennekum ve le in kefertum inne azâbî le şedîd(şedîdun)]¹⁴⁰ Her nefesî ki Her bir nefes ki **fürû mî reved** içeri gider **mümidd-i hayâtest** hayâtı uzadur. **Ve çün ber mî âyed** Çün nefes gerü çıkar **müferrih-i zât** zâta ferağ viricidür. **Pes der-her nefes** Pes her nefesde **dü-ni' met mevcüdest** iki ni' met mevcüddür. **Ve ber her ni' metî** Her bir ni' met üzre **şükri vâcib** bir şükr vâcibdür.

Beyt:

Ez-dest ü zebânî ki ber âyed

Kimün elinden dilinden gelür

K'ez- 'uhde-i şükreş be-der âyed

[14^a] Ki anuñ şükri 'uhdesinden çıkabile

اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرِينَ Anuñ delîl[i] kavluhü Te'âlâ

[I' melü âle Dâvüde şükran ve qalîlün min 'ibâdiye'ş-şekür¹⁴¹]

Beyt:

Bende hemân bih ki zi taqşîr-i h'îş

Qula ol yegdür hemân ki kendü taqşîrlığından

'Özr be-dergâh-ı Hudâ âvered

Hâkkuñ dergâhına 'özr getüre

Verne sezâ-vâr-ı Hudâvendiyiş

¹⁴⁰ “Hani Rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!’ diye bildirmişti.” İbrâhîm Suresi, 14/7.

¹⁴¹ “Onlar Süleyman’a isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi. Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükreden azdır.” Sebe Suresi, 34/13.

Eger anuñ Hudāvendlığına lāyık getürmezse

Kes netivāned ki be-cāy āvered

Kimsenüñ güci yitmez ki yirine getüre

Bārān-ı rahmet-i bī-hisābeş Anuñ hesābsuz rahmeti yağmur **heme rā resīde** dükeline yetişmişdür. **Ve hān-ı ni‘ met bī dirīgeş** Dağı anuñ bī-dirīğ ni‘ met-i hānı **heme cā keşīde** dükeli yere çekilmişdür. **Perde-i nāmūs-ı bendegān** Qullaruñ ‘ırz perdesin **be günāh-ı fāhiş nederred** fāhiş günāhla yırtmaz. **Vazīfe-i ruzī** Dağı vazīfe-i yevmiyyesini **be haṭā-yı münker** münker haṭāyla **neburred** kesmez.

Beyt

Ey kerīm ki ez-hızāne-i ğayb

Ey kerīm ki ğayb hazīnelerinden

[14^b] **Gebr ü tersā vazīfe-ğor dārī**

Kāfir ve azğun vazīfe-ğorlaruñ vardur.

Düstān rā kücā konī maḥrüm

Dostları qanda maḥrüm eylersin

To ki bā-düşmenān nazār dārī

Senüñ ki düşmānlara nazāruñ vardur.

Ferrāş-ı bād-ı şabā rā ğufte Şabā yelinüñ ferrāşına dinilmişdür **tā ferş-i zümürüdīn bigüstered** tā yeşil döşegi döşeye. **Ve dāye-i ebr-i bahārīrā fermüde** Dağı bahār bulutunuñ dāyesine emr olmuşdur **tā benāt-ı nebat rā** tā nebāt kızlarını **der mehd-i zemīn bipervered** yer beşiginde besleye. **Ve dirāhtān rā** Dağı ağaçlaruñ **be hil‘ at-i nevrüzī** nevrüz hil‘ atıyla **qabā-yı sebz-i varaq** yeşil yapraq kaftān **der ber kerde** üzerine giydirilmişdür. **Ve etfāl-i şah-rā** Dağı budaq oğlanlaruñ **be kudüm-ı mevsim-i rebī‘** rebī‘-i bahār mevsim gelmekle **külāh-ı şüküfe ber-ser nihāde** çiçek külāhı başına konmuşdur. **Ve ‘uşāre-i nāyī** Nāye mensüb [15^a] bir şıķındı **be kudret** anuñ kudretiyle

şehd-i fâ'ik şüde ʿālî-i şükr olmuşdur. **Ve tohm-ı hürmâ be terbiyeteş** Hürmâ çekirdegi anuñ terbiyesiyle **nahl-i bâsık geşte** uzun ağaç olmuşdur.

Beyt

Ebr u bād u meh ü hürşid ü felek der kârend

Bulut ve yel ve ay ve güneş işdedür

Tā tü nānī be kef ārī vü be ğaflet nehorī

Tā sen bir pāre etmeki ele getüresün ğafletle ʿayāsın

Heme ez behr-i to ser geşte vü fermān ber-dār

Dükeli senden ötürü baş çizginüb buyruq eylecilerdür

Şart-ı inşāf nebāşed ki tü ferman neberī

İnşāf-ı şart olmaya ki sen buyruq eylemeyesin

Der-ḥaberest Ḥaber de gelmişdür. **Ez server-i kā'ināt** Server-i kā'inātdan **ve mefḥar-i mevcūdāt** daḥı faḥr-i mevcūdātından **ve raḥmet-i ʿālemiyān** daḥı ʿālemlerüñ raḥmetinden **ve şafvet-i ādemiyān** daḥı adamlaruñ şāfisinden **ve tetimme-i devr-i zamān** daḥı devr-i zamānuñ tamāmından Muḥammed [15^b] Mustafa ʿAleyhi's-şalavat-ı ve's-selām.

Beyt

Şefi' ün

Muṭā' un

Nebiyyün

Kerim

Şefā' at idicidür.

muṭī' olunmuşdur

nebidür

kerimdür

Cesimün

Ḳasimün

Besimün

Vesim

ʿAzimdür

ḳismet eyleyicidür

hüb rüydür

ʿatfen tefsirdür.

Beyt

Çi ğam dīvār-ı ümmet rā ki dared çün to peştibān

Ne ğuşşa ümmet dīvārına ki ola senüñ gibi arḳası

Çi bāk ez bahr-ı mevcān rā ki bāşed Nūh keştibān

Ne kórku deñiz mevcinden ki ola Nuħ gemicisi

Belāġa'l-‘ulā

bī-kemālihī

Makām-ı ‘āliye yetişdi

kemāl kuhıyla

Keşefe'd-dücān

bi-cemālihī

Ķarañu gice aydın oldu

cemāl nūrıyla

Ĥasūnet cemī‘u ĥışālihī

Cemī‘ ahlāk gögcek oldu

Şallū ‘aleyhi

ve Ālihī

Üzerine salavāt getirũn

daĥı el üzerine bile şalavāt getirũn.

Yekī ez bendegān-ı günehkār Günahkār kullardan birisi **perişān-rūzgār** rūzgār-ı perişāndur **dest-i inābet** tövbe elini **be ümmīd-i icābet** kabül olmak [16^a] ümidiyle **be dergāh-ı Ĥaĥĥ** Allāh’uñ dergāhına **celle ve ‘alā ber dāred** kaldırsa. **İzid Te‘ālā** Tañrı Te‘ālā **der vü nażar nekūned** aña nażar eylemeye. **Bāzeş biĥ‘āned** Gene aña du‘ā eyleye. **Bāzeş i‘rāz kūned** Ol gene i‘rāz eyleye. **Bāzeş be tazarru‘ u zārī** Ol gene tazarru‘ yla ve zārīlikle **biĥ‘āned** du‘ā eyleye. **Ĥaĥĥ sübhānehū ve Te‘ālā güyed** ki Der ki **Yā melā’iketī** Yā benim feriştelерüm **Ķad istehaytü min ‘abdī** Tahkīk ben utandum kũlumdan **ve leyse lehū ġayri** anuñçün benden ġayrı yokdur. **Feĥad ġafertü lehū** Tahkīk aña yarlıġadum. **Da‘veteş-rā icabet kerdem** Anuñ du‘āsını kabül eyledüm **ve ĥaceteş-rā ber āverdem** anuñ ĥacetini revā eyledüm. **Ki ez bisyārī-i du‘ā vü zārī-i bende** Ki kũlumuñ du‘ası ve zārīsi çokluġundan **hemī şerm dārem** utanurum.

Şi‘r

Kerem bīn ü luţf-ı Ĥudāvendigār

Ĥudānuñ keremini luţfunu gör ħul

Güneh bende kerdest ü şermsār

[16^b] K ul g n h eyler ol utanur

‘** kif n-1 Ka‘be-i cel leŖ** Anu  cel li Ka‘ bes n n mu‘ tekifleri **be-takŖs r-i ‘ib det mu‘terifend** ‘ ib det takŖŖirlerine mu‘ arriflerd r **ki m  abedn ke H k ka ‘ib detike** ki sana l y k ‘ ib det itmed n diy . **Ve v Ŗif n-1 h lye-i cem leŖ** Da ı anu  cem l bezekin n v Ŗıfları **be-tah yy r mens b** hayrete mens blardur **ki m  ‘arefn ke H k ka ma‘ rifetike** ki seni g n h-1 h k kat nle bilmed n diy .

Beyt

Ger kes  vaŖf-1   zi men p rsed

Eger bir kimse H k n  vaŖfını benden Ŗorsa

B -dil ez-b -niŖ n  i g yed b z

B -g n l b -niŖ ndan ne diye  Ŗik ra

 Ŗ k n k Ŗteg n-1 ma‘ Ŗ kend

‘  Ŗ klar ma‘ Ŗ klar n depelenmiŖler d r

Ber ney yed zi-k Ŗteg n  v z

Gelmez depelenmiŖden  v z

Yek  ez Ŗ h b-dil n Ŗ h b K llardan birisi **ser be-ceyb-i mur kabe** baŖını m r kebe yaqasına **f ru b rde b d** iltmiŖdi. ** n ez- n h let b z  med**¹⁴²  n ol h letinden gene geldi. **Yek  ez-aŖh b** AŖh bdan [17^a] birisi **be-tar k-i inbis t** inbis t tar kiyle (lat f tar kiyle) **g ft** s yledi. **Ez- n b st n ki t  b d ** Ol bostandaki sen id n **m -r   i tuhfe-i  verdi** bize armağan get rd n. **G ft** Didi **Der dil d Ŗtem ki** G nl mde tutdum ki **eger draht-1 g l biresem** eger g l  gacına yetiŖem **d men  p r k nem** bir etegi dolduram **hediyye-i aŖh b-r ** aŖh ba hediye i n. ** n biresidem**  n g le yetiŖd m **b y-1 g l**

¹⁴² Der-ken r: “Ba‘ zı n Ŗh da  na ki d Ŗmen sa a ol va it ki ol Ŗ h b-i evvel olan Ŗeyh-i evvel h letden ger  geldi ya‘ n  ol h let andan gitdi” (16^b)

çünân mest kerde ki gülüñ koşusu beni şöyle mest eyledi ki **dâmenem ez-dest bireft**
etegüm elümden gitdi.

Şi‘r

Ey murğ-ı seher ‘aşk zi-pervâne biyâmüz

Ey seher kuşu ‘aşkı pervânenen öğren

Kân sühte-râ cân şüd ü âvâz neyâmed

Ol pervânenüñ ki cân[1] gitdi âvâz[1] gelmedi

İn müdde‘ iyân der-‘talebeş bi-‘haberânend

Bu müdde‘ iler dost ‘talebünden bi-‘haberlerdür

Kân-râ ki haber şüd haberî bâz neyâmed

Anuñ ki haberi oldı bir haber gene gelmedi.

Beyt

Ey berter ez-gümân u hayâl u kıyâs u vehm

[17^b] Ey zannndan ve hayâlden ve kıyâsdan ve vehmden yücerek Allah

Vez her çi güfteend şenîdîm h‘ ândeîm

Her nesneden ki dinilmişdür işitdük okuduk

Meclis tamâm geşt ü be-âhîr resîd ‘ömr

Meclis tamâm oldı ‘ömr âhîrine yetişdi

Mâ hemçünân der-evvel-i vaşf-ı tû mände’im

Biz hemçünân senüñ vaşfında kalmışuz

Der meḥâmid-i pâdişâh Pâdişâh ögmegüñ beyânuñdur. **Zikr-i cemîl-i Sa‘ dî Sa‘ dî’ nün**
gögcek zikri **der efvâh-ı ‘avâm üftâdeest** ‘avâm ağızına düşmişdür ve **şıyt-ı sühaneş der**
basîṭ-i zemîn refte daḥı anuñ sözünüñ çavı yeryüzüne gitmişdür. Ve **kaşabü’l-ḥabîb-i**

hadiseş Dağı anuñ tatlu sözüni **Hemçün şeker mî horend** şekerini yerler. **Ve ruķ'a-i münşe'âteş** Dağı inşası ruķ' asını **ki çün kâğad-ı zer mî berend** altun kâğıd bigi iledürler. **Ber-kemâl-i faẓl u belâgat-ı ü netüvân kerd** Anuñ kemâl-i faẓlına ve belâgatına haml itmek olmaz belki hudâvend-i cihân ve ķutb-ı dâire-i zamân ve kâ'im-i [18^a] maķâm-ı Süleymân. **Ve nâşır-ı ehl-i imân şahensâh mu'azzama atabek ilâ azm-i müzafferü'd-dünyâ ve'd-dîn** Dînuñ ve dünyânuñ muzafferi **Ebū Bekr bin Sa' d bin Zengî** Zengî oğlu Sa' d ve Sa' d oğlu Ebu Bekir'dür **Zıl'lâhu Te'âlâ** Haķķ Te'âlânuñ zılıdır. **Fî arzihî** Allâh'uñ yerinde **Rabbi Ey Allâh irza 'anhü** ol Ebū Bekr'den sen râzı ol **ve 'arzihi** dağı ol Ebu Bekir'i sen râzı eyle **be-'ayn-ı 'inâyet nazâr kerdeest** 'inâyet-i gözle nazâr eylemişdür **ve taḥsîn belîğ fermüde** dağı mübâlağa taḥsîn buyurmuşdur **ve en'âm u irâdet şadıķ nümüde** dağı en'âm ve gerçek irâdet göstermişdür. **Lâ-cerem kâffe enam ez havâşş 'avâm maḥabbet ü girâyide** Şükürsüz şubhesüz Âdem bölügi havâşdan ve avâmdan ol Ebū Bekir'üñ maḥabbetiyle cem' olmuşlardur **ki e'n-nâsü 'alâ dîn mülûkihim** ki halk beglerinüñ dîn üzerinedür.

Şi'r

Zân geh ki türâ ber-men-i miskin nazarest

Ol vaķtden berü ki senüñ ben miskîn üzerine nazaruñ vardur

Äserem ez-âftâb meşhürterest

Benüm asârum günden meşhür gör.

[18^b] **Ger ḥod heme 'aybhâ bedîn bende derest**

Eger ḥod ve külli 'ayblar boynı bende vardur

Her 'ayb ki sultân bipesended hünerest

Her 'aybı sultân ki begine hünerdür.

Beyt

Gilî ḥoş büy der-ḥamâm rûzî

Bir balçık gögcek koķulu bir gün ḥamâmda

Resid ez-dest-i maḥbūbī be-destem

Bir maḥbūbuñ elinden yetişdi benüm elime

Bedū güftem ki miskī yā ‘ abīrī

Ol balçığa dedüm miskī misün yā ‘ abīd misün

Ki ez-būy-ı dil-āvīz-i tū mestem

Ki senüñ gönül aşıcı koḥuñdan mestüm

Bigüftā men gil-i nāçiz būdem

Dedi ben bir balçık nesne degülüm

Velikin müddetī bā-gül nişestem

Lākin bir müddet gülle oturdum

Kemāl-i hem-nişin der-men eser kerd

Hem-nişinüm kemāl bende eser eyledi

Vegerne men hemān ḥākem ki hestem

Eger eser eylemese ben hemān bir toprağum ki varum

Allāhümme metti‘i’l-müslimīne bi-ṭūli ḥayātihi Müslümānları metā‘landur ol Ebū Bekir’e uzun ‘ömr virmekle. **Ve dā‘if** Daḥı kat kat eyle **sevābe cemili ve ḥasenātihi** anuñ gögcek sevābını ve ḥayrını **ve erfa‘** daḥı yüce et **derecete eviddā’ihi ve vülātihi** iyi ve ālā dostlarınıñ [19^a] derecesini. **Ve demmir** Daḥı fırsat ver ol Ebū Bekir’e ‘**alā-a‘dā’ihī ve şünātihi** düşmānları üzerine. **Bimā tūliye fi’l-Ḳur’ān** Ḳur’ān’da oḡunan āyetle **min-āyātihi** Ḥaḡḡuñ āyetlerinden ki “**ve yansurekallāhu naşrān azizen**”¹⁴³ āyetidir **Allāhumme** yā çelebüm **āmin beledhū** anuñ şehrini sen emīn eyle **va’ḥfaz veledhū** daḥı veledini şaḡla.

Beyt

¹⁴³ “Allahın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik.” Fetih Suresi, 48/3.

Leḳad sa' ade'd-dünyā bihī dāme sa' duhū

Taḥḳīḳ dünyā sa' id oldı anuñla sa' idi dāim olsun

Ve eyyedehū'l-Mevlā bi-elviyeti'n-naşrī

Daḥı Mevlā müeyyed ḳılsun anı nusret-i 'ilmiyle

Kezālike tenşe'u līnet hüve 'ırḳuhā

Ancılayın bir fidan doğdı kim ol Ebū Bekir ol fidanuñ kökidür

Ve ḥüsni nebāti'l-arzi min-keremi'l-bezri

Yerüñ otı gögcek bitmek tohum eyü olmaḳdandır.

İzid Te'ālā vü teḳaddes Allāhu Te'ālā ve taḳaddes **ḥıṭṭa-i pāk-i Şirāz-rā** Şirāz memleketinüñ pāk yerini ki Sa' dī'nüñ memleketidür **be-heybet-i ḥākimān-ı 'ādil** 'ādil ḥākimler heyetiyle **ve himmet-i 'ālimān-ı 'āmil** 'āmil 'ālimler himmetiyle **tā zaman-ı ḳıyāmet** tā ḳıyāmet günine degin **der-emān-ı selāmet** selāmetlik emānetde **nigeh dāred** [19^b] saklayasın.

Şi'r

Nedānī ki men-eḳālīm-i ḡurbet

Bilmez misün ki men ḡurbet iḳlīmlerinde

Çirā rüzgārī bikerdem direngī

Niçün bir rüzgār eglenmeklik eyledüm

Birün reftem ez-neng-i türkān ki didem

Ṭaşra gitdüm Türklerüñ 'arından kim gördüm

Cihān derhem üftāde çün müy-ı zengī

Cihān birbirine düşmiş Zengiler şacı gibi

Heme ādemizāde būdend līkin

Dükeli âdemîzâdelerdür lâkin

Çü gürgân be-hûn-h̄âregî tîz-çengî

Çurd gibidür kan yemekle temizdür naqlü

Derûn merdümü çün melek nîk-mahzar

Şehrûn içi bir âdemdür ferîşte bigi nîk-mahzar

Birûn leşkeri çün hizebrân-ı cengi

Şehrûn taşrası bir leşkerdür cenk edici arslan bigi

Çün bâz âmedem kişver âsûde dîdem

Çün yine geldüm vilâyeti diñlenmiş gördüm

Pelengân reha kerde hûy-ı pelengî

Pelenkler komış pelenklik hûyunu

Çünân bûd der-‘ahd-i evvel ki dîdem

Şöyle idi evvel zamân ki gördüm

Cihân pür zi-âşûb u teşviş-i tengî

[20^a] Cihân tobtolu şavaşdan ve teşvişden ve darlıktan

Çünîn şüd der-eyyâm-ı sultân-ı ‘âdil

Şöyle oldı ‘âdilûn eyyâmında

Atabek Ebû Bekr Sa‘ d ibni Zengî kim

Ol Atabek Zengî oğlu Sa‘ d Sa‘ d oğlu Ebû Bekir’dir.

Şîr

İklîm-i Pârs-râ gam ez-âsîb-i dehr nîst

Pars iklîmine dehrûn zararından gam yoçdur

Tā ber-sereş büved çü tūyī saye-i Hudā

Tā senüñ bigi ola başı üzerinde zıllullāh ola

İmrüz kes nişan nedihed der-basıṭ-i ḥāk

Bugün kimse nişān viremez yeryüzinde

Manend-i āstān-ı deret me'men-i rızā

Senüñ āsitānuñ mānendi hoşnūdluḡ mekān

Ber-tüst pās-ı ḥāṭır-ı bī-çāregān u şükr

Senüñ üzerine ve ricālaruñ ḥāṭırınıñ ri' āyeti

Ber-mā vü ber-Hudā-yı cihān-āferin cezā

Şükr bizim üzerimizedür cihān yaradıcı Hudānuñ üzerinedir ' arz virmek

Yā Rab zi-bād-ı fitne nigeḡ dār ḥāk-i Pārs

Billāhi fitne yelinden sen şaḡla Pārs iḡlimini

Çendān ki ḥāk-rā büved ü bād-rā beḡā

Ne ḡadar ki topraḡ dünyāda ola daḡı yel bāḡi ola

[20b] Sebeb-i Te'lif-i Kitāb

Yek şeb te'emmül-i eyyām-ı gūzeşte mī kerdem Bir gice geçmiş günleri fikr eyledüm
ve ber-^çömr-i telef kerde te'essüf mī ḡordem telef geçmiş ^çömrüm üzerine ḡuşşa
yerdüm ve seng-i serāçe-i dil be-elmās-ı āb-ı dīde hemī süftem göñül evinüñ taşını göz
yaşınıñ elmāsıyla deler idim ve in beyt rā münāsib-i ḡāl-i ḡod mī ḡüftem bu beyt kendü
ḡālime münāsib der idüm:

Her dem ez-^çömr mī reved nefesī

Her dem ^çömürden bir nefes geçer

Çün nigeḡ mī küñi nemānd besī

Çün nazār eylesin nefes çok kalmadı

İy ki pencāh reft der-ḥābī

Ey şol kişi ki ‘ömürden elli yıl gitdi uyqudasın

Meger in penc rüz der-yābī

Meger bu beş günde añlayasın

Ḥacil ānkes ki reft ü kār nesāht

Ḥacil ol kimsedür kendü bir iş düzmedi

Kūs-ı rihlet zedend ü bār nesāht

Göc kūsünü çaldılar yükünü düzmedi

Ḥ‘ āb-ı nūşin-i bāmdād-ı rahīl

Göc şabāhınıñ tatlu uyqusı

Bāz dāred piyade-rā zi-sebīl

Gerü qoruyan kişi yoldan

[21^a]¹⁴⁴ **Her ki āmed ‘imāretī vev sāht**

Her kim geldi bir yeñi ‘imāret düzdi

Reft ü menzil be-dīgerī perdāht

Gitdi menzīl bir gayıya işmarladı

V‘ān diğēr puht hemçünin hevesī

Evvel biri dağı bişürdi buncalayın bir heves

V‘in ‘imāret be-ser nebürd kesī

¹⁴⁴ Der-kenār: “Ādem oğlanınıñ ‘ıyşınıñ aşlı ve hayātınıñ sebebi şikemdür ya‘nī ekl ve şurb”, “Mādām ki ol ta‘āmı tetric ile gider hiç maraz olmaz mevtden ne gam vardır. Şem‘ī”, “Eger bağlana ancılayın ki açılmaya ya‘nī kabz-ı ‘arız ola ki ‘ilac olmaya Şem‘ī”

Bu ‘imāret başa iltmez kimse

Yār-i nā-pāy-dār dūst medār

Nā-pāyidār dost idinme

Dūstī-rā neşāyed in ğaddār

Dostluğa yermez bu aldayıcı dünyā

Nīk ü bed çün hemī bibāyed mürd

İyü yavuz çün dükeli ölmek gerek

Ĥunük ān kes ki gūy-ı nīkī

Ĥürrem ol kimse ki iylik ʔopunı ilettdi

Berg-i ‘ıyşī be-gūr-ı ĥıř firist

Dirlik azıĝın kendü gūrıña ver pey

Kes neyāred zi-pes zi-pīř firist

Şoñradan kimse iltmez evvelden ver pey

‘Ömr berfest ü āftāb-ı temüz

‘Ömür kārduz gün daĝı aĝuřtosdur

Endekī mānd ü ĥāce ĝırre henüz

‘Ömür az ƣaldı ĥāce ma‘zür henüz

İy tehī-dest refte der-bāzār

Ey eli boş kişi gitmiş bāzāra

Tersemet pür neyāverī destār

[21^b] Ƙorƣarın sen ʔolı getürmeysin dest mālı

Her ki mezzü‘-ı ĥod biĥord be-ĥıd

Her kim kendü ekinini gönülle yedi

Vaqt-i ħarmenş ħūşe bāyed çīd

Ol kimse ħarman vaqtinde başağ divşürmek gerekdür

Pend-i Sa' dī be-gūş-ı cān bişinev

Sa' dī ögüdünü cān kulağıyla işit

Reh çünīnest merd bāş u birev

Yol şöyledür merd ol yūri

Ba' d ez-te'emmül-i ĩn ma' nā bu ma' nāyı fikr itdigimden şöıra **maşlahat ān dīdem** ki maşlahat anı gördüm ki **der-nişimen-i 'uzlet nişinem** ki 'uzlet maqāmında oturam ve **dāmen-i şöħbet ferā ħod çinem** sohbet etegin kendüme divşirem ve **defter ez-güfteħā-yı perīşān bişüyem** defteri perīşān sözlerden yuyam ve **min-ba' d perīşān negüyem** bundan şöıra perīşān söylemeyüm.

Beyt

Zebān-bürīde be-küncī nişeste şumm bükm

Dili kesik bucağda oturmağ şağır ve dilsüz olub

Bih ez-kesī ki nebāşed zebāneş ender ħükm

Şol kimseden yekdür ki anuñ dili ħükminde olmaya

Yekī ez-dūstan der-kecāve enīs-i men būdī [22^a] Dostlardan birisi ki mu' āfda benüm enīsüm idi ve **der-ħücre celīs** ve dağı hücrede benüm çelebüm idi **be-resm-i qādīm ez-der der-āmed** 'ādet-i qādīm üzre qapudan girüb geldi. **Çendān ki neşāt u mülā' abet kerd** Şol qadar şenlik ve uyanmağ eyledi ve **bisāt-ı inbisāt güsterd** inbisāt döşegin düşdi **cevābeş negüftgem** aña cevāb söylemedüm ve **ser ez-zānū-yı ta' abbüd ber negiriftem** başı ta' abbüd dizinden qaldurdum. **Rencīde nigh kerd ve güft**¹⁴⁵ [İncinüp nazar eyledi ve dedi]

¹⁴⁵ Bu kısmın tercümesi yapılmamıştır.

Beyt

Künūnet ki imkān-ı güftār hest

Şimdi saña söz söylemege imkān vardır

Bigū ey birader be-luṭf u hoşī

Söyle ey kardaş hoş lüṭfla

Ki ferdā çü peyk-i der-resed

Ki yarın ecel peyki irişür

Be-ḥüküm-i zarūret zebān der-keşī

Zarūret ḥüküm ile dili çekersin

Yekī ez-müte‘ allıḳān-ı meneş Benüm müte‘ allıḳlarumdan birisi **ān ber-ḥaseb-i vāḳı‘ a** üzerine muṭṭalı‘ eyledi kim **fülān ki Sa‘ dī‘ azm kerdeest** kâsd itmişdür ve **niyyet-i cezm** daḳı rast kesilmek niyyetin [22^b] itmişdür **ki baḳıyye-i ‘ömr ki bāḳi ‘ömrünü der-genci** mu‘tekif nişined bir bu ḥaḳḳında mu‘tekif otur ve **ḥāmūşī gūzined** ḥamuşluḳ ihtiyār ide **tü nīz eger tüvānī** sen daḳı eger gücün yeterse **ser-i ḥıṣḳ gīr** kendü ucuñ tüt ü **rāh-ı mücānebet der pīş** uzaḳ yol önündedir. **Güftā be-‘izzet-i ‘azīm** Ol dost didi izzet-i ‘azīm ḥaḳḳıçün ve **şoḥbet-i ḳadīm** şoḥbet-i ḳadīm ḥaḳḳıçün **ki dem ber neyārem** ki bir nefes çıkarmam ve **ḳadem ber nedārem** bir ayak ḳaldırmam **meḡer ānḡeh ki sūḥān güfte** meḡer ondan şoñra söz söyleye **be ‘ādet-i me’lūf ‘ādet-i me’lūf** eyleye ü **ṭarīḳ-ı ma‘rūf** daḳı ṭarīḳ-ı ma‘rūfla **ki āzürden-i düstān** cehlest ki dostlar incitmek cāhillikdür ve **keffāret-i yemīn** sehlest daḳı keffāreti yemīn sehldür. **Ve ḥilāf-ı rāh-ı şavābest** Daḳı şavāb yolunuñ ḥilāfıdır **naḳz-ı ‘ahd-i ulū’l-elbāb** daḳı ‘ahd askeriniñ ahdınıñ zammıdır **Zü’l-fekār-ı ‘Ali der-niyām** Ali’nüñ Zü’l-fekārı ḳında ola [23^a] ve **zeban-ı Sa‘ dī der-kām** Sa‘ dī dili dimāḡında ola.

Beyt

Zebān der-dehān ey ḥiredmend çist

Dil ağızda ey ‘aḳıl nedür

Kelid-i der-i genc-i şahib-hüner

Şahib-i hüner gencinün kapusunuñ kilididür

Çün der-beste başed çi dāned kesī

Çün kapu bağlu ola ne bilsün kimesne

Ki cevher-fürüşest ü yā pīlver

Ki cevher şaticıdur ya çerçi midür

Egerçi piş-i hıredmend hāmūşī edebest

Egerçe ‘ aqıllılar önünde hāmūşluk edebdür

Be-vaqt-i maşlahat ān bih ki der-sühān kūşī

Maşlahat vaqtinde ol yekdür ki sözi dürişesin

Dü çiz tıre-i ‘ aqleşt dem fūru besten

İki nesne ‘ aqıl bulandırur söz söylemek

Be-vaqt-i güften ü güften be-vaqt-i hāmūşī

Söyliceğ vaqitde söylemek söylemiyeğ yerde

Fi’l-cümle Hāşıl-ı kelām **ez-mükāmele-i ü dil-i der-keşiden kuvvet nedāştem** aña mükālemeden dili çekmege kuvvetüm olmadı **ve rūy ez-muḥāvere** dağı yüzi muḥāvereden **gerdāniden** döndürmek **mürüvvet daniştem** mürüvvet bildüm **ki yār-ı muvāfıq** ki yār muvāfıq idi [23^b] **ü muḥıbb-i şādık** dağı muḥıbb-i şādık idi.

Beyt

Çü ceng-āverī bā-kesī ber-sitiz

Çün cenge gelesin bir kimse ile öngülüñ üzerine

Ki ez-vey güziret büved yā güriz

Ki andan ğālib olmağ ola yā kaçmağ ola

Be-hükmi-i zarüret sühan güftim Zarüret hükmiyle söz söyledük ve **teferrüc-künân** teferrüc iderek **bîrûn refîm** taşra çıktuk. **Der-faşl-ı rebî** ki Rebî faşlındaki **şavlet-i berd** şovuk hamlesi **âremîde bûd** diñlenmişdi ve **âvân-ı devet-i verd resîd** dahı devletüñ vaqti yetişmişdi.

Beyt

Pîrâhen-i berg ber-dırahtân

Yeşil gönlek ağaçlar üzerinde

Çün câme-i 'ıyd-ı nîk-bahtân

Ton gibi nîk tahtlarıñ

Evvel-i Ürd-i behîst-mâh-ı Celâlî¹⁴⁶

Mâh-ı celâlleridür

Bülbül-i güyende ber-menâbir-i kazbân¹⁴⁷

Söyleyici bülbüller ağaçlar budağı üzre

Ber-gül-i sürh ez-nem-i üftâde le'âlî

Çiden düşmiş kızıl gül üzre incüler

Hemçü ' arak ber-' izâr-ı şâhed-i gazbân

Ter bigi koçumış mañbübuñ yañağı üzre

Şeb der-büstân Bir gice büstânda **be yekî ez-düstân** dostlardan birisiyle **ittifâk mebit üftâd** [24^a] ittifâk gicelemek düşdi. **Mevzi'î hoş hurrem** Bir hoş mevzu' hurrem ü **dırahtân-ı dil-keş** dahı gönül çekici ağaçlar **derhem** birbirine girmiş. **Güyâ ki hurde-i minâ** Güyâ ki hurde uvağı **ber-hâkeş rihte** anuñ toprağı üzerine dikilmiş ve **'ıkd-ı Süreyyâ** ülker ' aqidi **ez-tärekeş der-âvîhte** anuñ başında aşılmış.

¹⁴⁶Der-kenâr: "Celâlden Murâd Melikşah Selçukîdür" 23^b

¹⁴⁷Der-kenâr: "Kazbân kazb lafzınıñ cem'idir asıl kafun zammıyladurr kafiyeden ötürü kafın fethiyle okunur" 23^b

Ravza-i mâ'ü nehrihâ selsâl

Yer çimendür anuñ ırmağınuñ suyu açar

Devha sec' ü tayrihâ mevzûn¹⁴⁸

Bir buçakdur ol budağın kuşınuñ âvâzı mevzûn

Ân pür ez-lâlehâ-yı reng-â-reng

Ol ravza çoludur renkli renkli lâlelerden

V'in pür ez-mîvehâ-yı gûn-â-gûn

Bu devha çoludur dürlü dürlü yemişler

Bâd der-sâye-i dirâhtâneş

Yel anuñ ağaçları gölgesinde

Güsterânide ferş-i bûkalemûn

Döşemiş dürlü dürlü renk ferşini

Bâmdādān Ol şabāh ki **hātır-ı bāz āmed** gerü mekânına gelmek hātırası **ber-re'y-i nişesten gālib āmed** oturmak fikrinüñ üzerine gālib geldi. [24^b] **Didemeş**¹⁴⁹ Ol dostı gördüm **dāmenī** bir etek **gül ü reyhān u sünbül ü zaymurān** dağı **yek bünī** Sultānburñu didikleri çiçek **ferāhem āverde** cem' eylemiş **ve rağbet-i şehrikerde**¹⁵⁰ dağı şehre rağbet eylemiş. **Güfem** Dedüm **gül-i büstān-rā beķāyī** gül büstānınıñ beķası **ve 'ahd-i gülistan-rā** dağı gülistān zamānınıñ vefāsı **nebāşed** yokdur **ve hukemā güfteend** dimişlerdür. **Herçi nepāyed** Her nesne ki köyimüz (ya' nī pāyidār degüldür) **dil-bestegī-rā neşāyed** gönül bağlamağa yerimüz. **Güftā** Ol dost didi **Ṭarīk çist** Ṭarīk nedür? **Güfem** Dedüm (Şeyh Sa' dī eder ben ol dostu didüm) **berāy-ı nüzhet-i nazırān**

¹⁴⁸ Der-kenār: “Maḥal i'tibāriyle ravza-i hāl i'tibāriyle devḥadur lafinda devḥa şems-i 'azīm ma' nāsınadır devḥayı hazret-i şeyḥ bağçe ve ağaçlık ma' nāsına zikr etdüğünde nükte vardur ya' nī ol dirāhtlar birbirine şöyle karīb ve birbirine şöyle menba' olmuşdı ki güyā bir dirāht idi ḥaķīkatde bir dirāht degül idi gene mîvehâ-ı gûn-â-gûn şāhiddür” 24^a

¹⁴⁹Der-kenār: “Hazret-i Şeyḥ Sa' dī ider ben ol dostu gördüm” 24^a

¹⁵⁰ Der-kenār: “Güfem: Hazret-i Şeyḥ ider serī' ü'z-zevāl olan şüküfelere ol dostuñ çünki bu kaçard meylini gördüm aña dedüm.”

nâzırlaruñ şādliğıçün **ve füşhat-ı hâtırân**¹⁵¹ dağı hâtırlaruñ vüs^c atuçün **kitâb-ı Gülistânî** bir gülistân kitabın **tüvânem taşnîf kerdem ki** benüm gücüm yeter ki taşnîf eyleyüm **ki bād-ı hazân-râ** ki hazân yeli **ber-varağ u** anuñ yaprağına **dest-i tetāvül nebâşed** dest-i tetāvül olmaya **ve gerdiş-i zamân** dağı zamānuñ dönüşi **‘ıyş-ı Rebî^c -râ** anuñ rebî^c -i **‘ıyşını be-ıyş-ı harîf göz [25^a]** katılığıyla **mübeddel nenükenend** tebdil eylemeye.

Beyt

Be-çi kâr âyedet zi-gül şabağî

Senüñ ne aşuna gelür bir şabağ gülden

Ez-Gülistân-ı men biber varağî

Bizüm Gülistânımızdan bir varağ ilet

Gül hemîn rüz-ı penc ü şeş bâşed

Gül hemîn beş altı gün olur

V’in Gülistân hemîşe hoş bâşed

Bu bizüm Gülistânımız hemîşe hoş olur

Hâli ki men Şol haldeki ben **în hikâyet kerdem** bu hikâyet ki eyledüm **dâmen-i gül birîht** gül etegin dökdi **ü der-dâmenem âvîht** benüm etegüme aşıldı **ki el-kerîmü iza va^c ade** kerîm oldur ki **‘ahdına vefâ eyleye didi. Faşlı dü** Bir iki faşl **der-ân rüz** ol günde **ittifâk der-beyâz üftâd** ittifâk beyâza düşdi. **Der-hüsn-i mu^c âşeret** Hüsn-i mu^c âşeretden (ol iki faşluñ biri hüsn-i mu^c âşeret beyânındadır ki murâd yedinci bâbda dimişler)¹⁵² **ü âdâb-ı muhâveret** dağı mukâleme-i edebinden (ve biri dağı muşâhebet-i edeb beyânındadır ki murâd sekizinci bâbdur dimişler)¹⁵³ **Der-libâsî ki** Bir libâsında ki (ya^c nî bir **‘ibâretüñ vâki^c oldu ki**)¹⁵⁴ **mütekellimân-râ be-kâr âyed** mütekellim-i Farsîlerin işine yarar **ve müteressilân-râ belâğât efzâyed** dağı kâtiblerüñ belâğatını arturur. **Fi’l-cümle** Hâşıl-ı

¹⁵¹ Der-kenâr: “füşhat-ı hâtırân ve hâtırlara vüs^c at ve beşâset hâsıl olsun içün”^{24b}

¹⁵² Bu kısım der-kenâr olarak yazılmıştır.

¹⁵³ Bu kısım der-kenâr olarak yazılmıştır.

¹⁵⁴ Bu kısım der-kenâr olarak yazılmıştır.

kelām [25^b] **henūz ez-gül-i büstān** henūz bostanuñ gülinden **ba‘ kıyyetī mevcūd būd** bir baқыyye mevcūd idi ki **kitāb-ı Gülistān tamām şūd** Gülistān tamām oldu. **Zıkr-i pādīşāh ve tamām āngeh şūd** Bu kitāb ol vaқitten tamām ola **ḥaқıkat** taḥқıkatde **ki pesendīde āyed** ki begenilmiş güle **der-bārgāh-ı şāh-ı** cihān-penāhuñ dergāhından **sāye-i kerdgār** güller atdılar. **Ve pertev-i luţf-ı Perverdigār** Dağı perverdigār lütfünüñ şu‘lesidür. **Hüsrev-i zamān** Zamānuñ hüsrevidür. **Kehfü’l-amān** Amānuñ mağarasıdır. **El-Mü’eyyed mine’s-semā, mü’eyyid el-Manşūr** ‘al e’l-a‘dā A‘dāsı üzerine nuşret virilmişdür. ‘**Azudü’ d-devleti’** Devletün bāzūsıdır **kāhire** ancılayın devlet қаhr idicidür. **Sirācü’l-millet** Dīnūñ çerāğıdır **bāhire** ancılayın millet ki zāhirdür. **Cemālū’l-enām** Āvamlaruñ cemālidür. **Mefḥarū’l-islām** İslāmuñ faḥri yeridür. **Sa‘ d bin Atabekü’l-a‘zam** Atabeg a‘zamuñ oğlu Sa‘ d’dur. [26^a] **Şāhensāhū’l-mu‘azzam** Ulu şāhlar şāhidür. **Rıķābu’l-ümem** Ümmetlerūñ rıķābidür. **Mülükü’l-Arab ve’l-Acem** ‘Arabuñ ‘Acemūñ beglerinūñ begidür. **Sultānü’l-berri ve’l-baḥri** Yerūñ deñizūñ sultānidür. **Vāris-i mülk-i Süleymān** Süleymān mülkinūñ vārisidür. **Muzafferü’ d-dīn** Ve dīnūñ muzafferidür. **Ebū Bekr bin Sa‘ d bin Zengī** Ol Atabeg Zengī oğlu Sa‘ d’dur Sa‘ d oğlu Ebu Bekir’dür. **Edāma’l-lāhū iķbālehümā** İķbāllerini dāim eylesün. **Ve ca‘ ele ilā-küllī ḥayr me’alehümā** Dağı Allāh ḥayra kılıvirsün fikirlerini. **Be-girişme-i luţf-ı ḥudāvendī** Ḥudā ondan lütfünüñ nazarı ucıyla **mütāla‘ a fermāyed** mütāla‘ a buyurdı.

Beyt

Ger iltifat-ı ḥudāvendiyeş biyārāyed

Eger ḥudāvend bu kitāb-ı iltifāt itmekle beziye

Nigārḥāne-i Çinī vü naқş-ı Erjengīst

Çinūñ nigār ḥānesidür Erjeng didükleri naқşāşuñ naқşıdır

Ümīd hest ki rüy-ı melāl der nekeşed

Ümīdvārdur ki melāl yüzünü çekmeye

Ez-īn sūḥān ki Gülistān ne cāy-ı dil-tengīst

Bu kitāb sözinden [26^b] ki gülistān gönüller dar olcaқ yer degüldür

‘Ale’l-huşuş ki dibace-i hümâyüneş

‘Ale’l-huşuş ki bu kitābuñ gögcek dibācesi

Be-nām-ı Sa‘d Ebī Bekr-i Sa‘d bin Zengīst

Zengī oğlu Sa‘d Sa‘d oğlu Ebū Bekir Ebū Bekir oğlu Sa‘d adınadır.

Zikr-i Vezīr Kebīr: Diğer ‘arūs-ı fikr-i men Dağı benüm fikrüm gelini ez-bī-cemālī cemālsuz olmağdan serī neyāred baş kaldırmaz ve dīde-i ye’s dağı ümidsüzlük gözi ez-püşt-i pāy-ı hacālet hacālet depmesünden ber-nedāred gözün açmaz. **Ve der-zümre-i şāhib-cemālān** Şāhib-i cemālān bölüğünde mütecelli neşved bezenmiş olmaz meger āngeh mütehallī şūd meger ol vaqtün bezetilmiş ola. **Be-zīver-i kabūl-i Emīr-i kebīr** Emīr-i kebīrūñ kabūl bezikiyle ‘ālim-i ‘ādil ‘ālimdür ‘ādildür. **Mü’eyyed muzaffer manşūr** Mü’eyyeddür muzafferdür manşūrdur **Zahīr-i serīr-i saltanat** Saltanat-ı zahīr tahtınuñ zahīrūdür. **Ve müşīr-i tedbir-i memleket** Dağı memleket tedbirinūñ müşīridür **Kehfü’l-fuķarā** Fuķarānuñ mağarasıdır. **Melāzū’l-gurebā** [27^a] Ğarīblerūñ penāhıdır. **Mürebbi’l-fuzalā** Fuzalānuñ mürebbisidür. **Muḥıbbū’l-etķıyā** Takvā ehillerinūñ muḥıbbidür. **İftihār-ı Āl-i Fārs** ‘Acem ehlinūñ faḥirlenecek yeridür. **Melikū’l-ḥavāşş** Ḥāşşlarūñ begidür. **Yeminū’l-mülk** Pādişāhlarūñ sağı yanıdır. **Fahrū’d-dünyā ve’d-dīn** Dünyānuñ dīnūñ faḥridür. **Ğıyāsū’l-İslām ve’l-müslimīn** İslāmuñ ve müslümānlarūñ feryād yetişecek yeridür. ‘Umdetü’l-mülük ve’selāṭīn Beglerūñ ve sultānlarun maķşūdıdır. **Ebū Bekr ibni Ebi’n-Naşr** Naşr oğlu Ebū Bekr’dür. **Aṭāla’llāhü ‘ömrühü** Allāh Te‘ālā ‘ömrün uzun eylesün. **Ve ecelle kadrehü** Dağı miķdārını ulu eylesün. **Ve şaraha şadrahü** Dağı şerh eylesün. **Ve dā’afe ecrāhü** Dağı āhīrini muzā’af kılsun. **Ki memdūh-ı ekābir-i āfāķest** Ki eṭrāfuñ ekābirinūñ memdūhıdır. **Ve mecma‘-ı meķārim-i aḥlāk** Dağı gögcek hūlarūñ mecma‘ıdır.

Şi‘r

Her ki der-sāye-i ‘ināyet-i üst

Her kim ki anuñ ‘ināyet-i sāyesindedür

Güneheş ṭā’at est ü düşmen dūst

Anuñ günāhı t̄ā' atdür daḡı anuñ düşmen dostıdur.

[27^b] **Ber-her yekī ez-sā'ir bendegān ü havāşī** Her birisinin üzerine sā'ir kullardan daḡı hizmetkârlardan **hıdmetī mu' ayyenest** bir hizmet mu' ayyendür ki. **Eger der-edā-yı ān** Eger ol hizmetün edāsında **ki tehāvün ü tekāsül reva dārend** kâhillik edā dutalar **her-āyīne** elbette **der-mi' raz-ı hıḡāb āyend** hıḡāb mi' razına gelürler maḡall-i i' tāba düşerler. **Meger ber-ın t̄ā'ife-i dervīşān ki** Meger bu dervīşān t̄ā'ifesinün üzerine ki **şükr-i ni' met-i büzürgān vācibest** ulularuñ nimetinün şükri vācibdür **ve zıkr-i cemīl** daḡı gögcek zıkr-i vācibdür. **Ve edā-yı çünin hıdmetī** Şunuñ gibi hizmet edā itmek **der-ğaybet evlāter** ġaybetde evlārakdur **ki der huzūr** ki huzūrdan ise **ki ın be-taşannu' nezdikest** bu huzūr baş ağrıtmāğa yaḡındur **ve ān ez-tekellūf dūr** ol ıraḡ olmak tekellūfdan ba' iddür **be-icābet maḡrūn** du' ā icābete maḡrūn olsun.

Şi' r

Püşt-i dü-tā-yı felek rast şüd ez-ḡurremī

Felegün iki kat [28^a] arḡası doḡrı oldı şādlıḡdan

Tā çü tü ferzend zād māder-i eyyām-rā

Tā senün gibi oḡlanı doḡdı eyyām anasınun

Hıket-i maḡzest eger luḡf-ı cihan-āferīn

Hıketi maḡzdur eger cihān berād-ı cengün lüḡfi

Hāşş küned bende-i maşlaḡat-ı 'ām-rā

Bir ḡulunı hāş eyleye 'āmm-ı maşlaḡatlardan ötürü

Devlet-i cāvīd yāft her ki nikū-nām zīst

Ebedī devlet buldı her ki iyü adlu dirildi

K'ez 'aḡabeş zıkr-i ḡayr zinde küned nām-rā

Ki anuñ 'aḡabinde ḡayırla añmaḡ adını diri iyler

Zıkr-i türā küned ver neküned ehl-i faẓl

Senüñ zikrün iyleyeler ya iylemeyeler ehl-i fażl

Hācet-i meşşāta nīst rüy-ı dil-ārām-rā

Ṭarāḫ düziciye hācet degüldür gögcek yüze

‘Özr-i taḫşir-i ḥıdmet ve mūcib-i ihtiyār-ı ‘uzlet Ḥıdmet taḫşirinüñ ğadı ve daḫı
‘uzlet-i ihtiyārınıñ mūcibi. **Taḫşir ü teḫā‘üdi ki** Bir taḫā‘üd taḫşiri ki **der muvāzabet-i
ḥıdmet-i bargāh-ı ḥudāvendī** ḥudāvendüñ dergāhınıñ ḥıdmeti muvāzibesinde **mī
āreved** vāḳi‘ oldı. **Bināberānest ki** [28b] Şuñā bināendür ki **ṭā’ife-i ḥukemā-yı
Hindüstān** Hindüstān ḥukemāsından bir ṭā’ife **der-fazilet-i Büzürcmihr sūḥan mī
güftend** Büzürcmihrüñ faziletinde söz söyleşdiler **Āḥir cüzin** ‘aybeş nedānistend bi’l-
āhire şundan ğayri ‘ayb bilmedüler **ki der sūḥan güften baṭıst** ki söz söylemekde
baṭıdür (baṭıst lafzını baṭıest yazan imlādan āgāh degül imiş)¹⁵⁵ **ya‘ nī direng bisyār mī
küned** ya‘ nī çok eglenür. **Müstemi‘ besī muntazır bāyed büved** İşidici çok muntazır
olmaḫ gerek **tā vey taḫrır-i sūḥan küned** tā o ki sözi taḫrır eyleye. **Büzürcmihr bişenīd
ve güft** Büzürcmihr işitdi ve didi. **Endişe kerden ki çi güyem** Ne diye ben diyü endişe
eylemek **bih ez-peşimānī ḥorden ki çirā güftem** pişmānlıḫdan yegdür ki niçün söz
söyledüm diyü.

Şi‘r

Sūḥan-dān-ı perverde pīr-i kühen

Söz sürücü pişmiş eski pīr

Biyendişed āngeh bigūyed sūḥan

Fıkr iyeler de andan şoñra söyler sözi

Mezen bī te’emmül be-güftār dem

Bī-te’emmül virme söze nefes urma

Nikū güy ve dir güyī çi ğam

¹⁵⁵ Bu kısım der-kenār olarak yazılmıştır.

İyü söyle eger geç diye sen ne guşşa

Biyendîş v'āngeh ber-āver nefes

[29^a] Endişe ile andan şoñra söz getür

V'ez-ān piş bes kün ki güyend bes

Andan öğrendi ebsem ol ki yeter diyeler

Be-nuṭṭā ādemī bihterest ez-düvāb

Ādem nuṭṭıyyla dābbelerden (ḥayvān) yegrekdür

Düvāb ez-tü bih ger negüyī şavāb

Dābbeler (ḥayvān) senden yegdür eger şavāb söylemeyesün

Fekeyfe Bu kanda kaldı ki **der nazār-ı ḥazret-i a' yān-ı ḥudāvendī** ḥudāvendī a' yānuñ nazarı ḥazretinde **ki mecma' -ı ehl-i dilest** ki ehl-i dil mecma' dur **ü merkez-i' ulemā-yı mütebahḥir** ' ulemā-yı mütebahḥirüñ merkezidür. **Eger der-siyākat-ı süḥan** Eger söz sevḳinde **diliri künem** bahādırlıḳ eyleyüm **şuḥi kerde başem** edebsüzlük eylemiş olam. **Ve bızā' at-i müzcāt** Daḥı az sermāye **be-ḥazret-i ' aziz āverde** ' aziz ḥazretine getürmiş olam. **Ve şebah der-bāzār-ı cevheriyān cevī neyāred** Kāra boncuḳ cevherler bāzārında bir arpa degmez. **Çerāḡ piş-i āftāb pertevī nedāred** Çerāḡuñ gün öñinde şu' lesi yoḳdur. **Ve minare-i bülend** Daḥı yüksek mināre **ber-dāmen-i kūh-ı Elvend** Elvend Daḡınuñ eteginde **pes nümāyed** alçaḳ gözikür.

[29^b] Beyt

Her ki gerden be-da' vī efrāzed

Her ki boynunu da' vāya evzādur

Düşmen ez-her taraf bedü tāzed

Düşmān her tarafından anuñ üzerine segürdür

Sa' dī üftādeist āzāde

Sa' dī dūşmūşdi fāriğ olub

Kes neyāyed be-ceng-i üftāde

Kimse gelmez dūşmişüñ cengine

Evvel endişe v'ānehī güftār

Evvel endişe gerek andan şoñra güftār ya' nī söylemek gerek

Pāy-best āmedest pest-i dīvār

Ayağı bağılu gelmişdür dīvār ardundağı

Naḥl-bendī dānem velī ne der-būstān

Naḥkaşlık bilürüm velī bostānda degül

Şāhidī fūrūsem velī ne der-Ken' ān

Maḥbūbluḡ şatarum velī Ken' ān memleketinde degül

Loḡmān-rā güftend Loḡmāna didiler **ḥikmet ez-ki āmūḥtī** 'ilm-i ḥikmeti kimden öğrendüñ **Güft** Didi **Ez-nā-bināyān** Gözsüzlerden öğrendim ki **Tā cāy nebīnend** Tā yeri görmeyeler. **Pāy nenihend** Ayaḡ ḡomazlar. **Ḳaddimi'l-ḥurūc ḡable'l-vülūc** Ki dimişlerdür ḥurūc-ı taḡdīm ile duḡūlden öğrendi ya' nī söz mülāḡaza eyleye andan şoñra söyle tā ḡaḡāya dūşmeyesün.

[30^a] Mışrā'

Merdīt biyāzmāyī v'āneh zen kün

Erlüğüñ evvel şına andan şoñra evlen

Beyt

Gerçi şātır büved ḡorūs be-ceng

Egerçe şātır olur ḡorūs cenkde

Çi zened piş-i bāz-ı rüyīn-çeng

Ne vura tuc tırnaqlu toğan öñünde

Gürbe Şirest der-giriften-i müŐ

Çenk arslandur Őıçanı tutmağda

Lik müŐest der-muŐâf-ı peleng

Lakin çeng Őıçandur kaplan Őıfatında

Ammâ be-i' timâd-ı sa' t-i ahlâk-ı büzürgân Ammâ ulularuñ ahlâk ve sa' t-i i' timâdıyla ki çeşm ez-^ç avâyib-i zîr-destân bipüŐend ki gözlerini eli altında kiŐileruñ ^ç ayıbından örterler ve der-ifŐâ-yı cerâyim-i kihterân dağı küçürek cerâmesinuñ izhârında **neküŐend** dürişmezler. **Kelime-i çend be-tarık-i ihtîŐâr** Bir kaç kelime ihtîŐâr tarîkiyetiyle **ez-nevâdir ü emsâl** nadirü'l-vukû^ç dan dağı misâllerden **ve eş'âr u hikâyet** dağı Şi' rlerden dağı hikâyetlerden **ve siyer-i mülük-ı mâzî** dağı geçmiş begler Őıfatından **der'in kitâb** bu kitâbda **derç kerdîm** derç eyledük **ü berhî ez-^ç ömr-i girân-mâye** bir pare ağır bahâlu ^ç ömürden **ber-ü harc** aña harc eyledüm. [30^b] **Mücib-i taŐnif-i kitâb-ı Gülistân in bûd** Gülistân kitâbunuñ te'lifinuñ mücibi bu idi bezirgânunuñ vüs^ç atinuñ i' timâdıdur **ve billâhi't-tevfik** tevfiğ Allâhuñdur.

Bimâned sâlhâ in nazm u tertîb

Nice yıllar qala bu tertîbüñ nazm

Zi-mâ her zerre hâk üftâde câyî

Bizden her bir zerre toprak düşmiş bir yere

Ėaraž nağŐist k'ez-mâ bâz mâned

Ėaraž bir nağŐıŐdur kim bizden gerü qala

Ki hestî-râ nemî yâbem beğâyî

Ki varlık bir beğâ göremezüm

Meger Őâhib-dilî rûzî be-rağmet

Meger Őâhib-i dil bir gün esirgemekle

Küned der-kâr-ı dervîşân du‘ âyî

Bu miskinüñ işinde eyleye bir du‘ â

Der-ân müddet ki mâ-râ vaqt-i hoş bûd

Ol te’lif müddetinde bizüm vaqtimüz hoş idi

Zi-hicret şeş şad u pencâh u şeş bûd

Hicretten altı yüz elli altı yıl oldu idi

Amma bizüm tercüme Türkîde hicretten dokuz yüz on beş yıl idi.

Murâd-ı mâ naşîhât bûd guftîm

Bizüm murâdımız naşîhat idi dedük

Havâlet bâ-ğudâ kerdim ü refîm

Allâha ısmarladuğ gitdik

Bâb-ı Evvel Der-Sîret-i Pâdişâhân

Evvelki bâb pâdişâhların aḥvâlinüñ beyânındadır. [31^a] **Pâdişâhî ki şenîdem** Bir pâdişâh işitdüm ki **be-küşten-i esîrî işaret kerd** bir esîri öldürmege işaret eyledi. **Bî-çâre der-ğâlet-i nevmîdî** Bî-çâre ümitsüzlük ħâlinde **melik-râ düşünâm dâden saḡaḡ güften girift** pâdişâha söğmege ve saḡaḡ söylemege tuttı ki **güfteend** dimişlerdür. **Her ki ez-cân bişüyed** Her kim ki elini cândan yuya **herçi der-dil dâred bigüyed** her kim gönîlünde vardur söyler.

İzâ ye’ise’l-insānu ḡāle lisānuhū

Kaçan âdem ümitsüz olsa anuñ dili uzar

Ke-sinnevri mağlûb yeşûlu ‘ale’l-kelbi

Mağlûb gibi ol cenk ħamle eyler kelbe

Şi‘r

Vaqt-i zarûret çü nemāned girîz

Zarüret vaqtinde çün qalmaya kaçacak yer

Dest bigired ser-i şemşir-i tiz

Elini tutar keskin kılıcuñ ucına

Melik pürsîd ki çi mî güyed Pâdişâh şordı ki ol esir ne der. **Yekî ez-vüzerâyî nîk-mağzar** İyü hüylü vezîrlerden birisi **Güft Didi Ey hudâvend güyed ki** Ey pâdişâh ol esir der ki:

وَالْكَاطِمِينَ الْعَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (Ve'l-kāzımīne'l-gayza ve'l-āfine 'ani'n-nāsi vallāhu yuḥibbu'l-muḥsinīn) ¹⁵⁶ [31^b] **Melik-rā ber-ū raḥm āmed** Pâdişāha esürgemek geldi. **Ez-ser-i hūn-ı der-güzeşt** Onı depelemekden vaz geçdi. **Vezîr-i diğer ki zıdd-ı ü bûd** Bir gayrı vezîr ki anuñ düşmānydı **Güft** Düşmān vezîr didi **Ebnā-yı cins-i mā-rā neşāyed** Bizüm cinsimüz oğlanlarına yaramaz **der-ḥazret-i pâdişāhan cüz be-rāstî sūḥan güften** pâdişāhlar ḥazretinde toğrı söz söylemekden gayrı **İn Melik-rā düşnām dād ve nā-sezā güft** bu esir ḥod pâdişāha sögdi daḥı lāyık degül söyledi. **Melik ez-İN sūḥan rüy-ı derhem keşîd** Pâdişāh bu vezîr sözünden yüzün çevirdi. **Güft** Pâdişāh didi. **Merā ān düriüg-ı vey pesendideter āmed** Baña ol yalan söz begenilmişrek geldi **ez-İN rast ki tü güftî** bu toğrı sözden ki sen dirsın **ki ān-rā rüy der-maşlahatî bûd** ol yalan sözüñ yüzü maşlahatdadur **ve İN-rā bina ber-ḥubş** bu toğrı sözüñ yüzü ḥabāset üzerinedür. **Ḥiredmendān güfteend** 'Ākıllılar dimişlerdür **durüg-i maşlahat-āmîz** bir yalan ki maşlahat bitürür **bih ez-rāst-ı fitne-engîz** [32^a] yegdür ki toğrı sözden fitne kıparur.

Şi' r

Her ki şāh ān küned ki ü güyed

Her kimse ki şāh anı iyler ol der

(Ya' nî her kişi pâdişāh anuñ sözi işide)¹⁵⁷

¹⁵⁶ “Onlar bolukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever.” Āl-i İmrān Suresi, 3/134.

¹⁵⁷ Bu kısım der-kenār olarak yazılmıştır. 32^a

Ḥayf bāşed ki cüz nikū güyed

Ḥayf ola ki şāha iyüden ğayrı diye.

Lütf: Ber-taş-ı eyvan-ı Ferīdūn nüvişte būd Ferīdun'ın köşk kemerinde yazılmışdur.

Şi'r

Cihān ey birader nemāned be-kes

Cihān ey qarındaş kimseye qalmaz

Dil-ender cihan-āferīn bend ü bes

Göñli cihān yaradıcına bağla ancak

Mekün tekye ber-mülk-i dünyā vü püşt

Tekyelenme dünyā mülkine dağı arqalanma

Ki bisyār kes çün tü perverd ü küşt

Çok senün bigi besledi öldürdi

Çü āheng-i reften küned cān- pāk

Çün gitmek qaşd iyleye cān-ı pāk

Çi ber-taht mürden çi ber-rüy-ı ḥak

Çi taht üzerinde ölmek çi toprak üzerinde ölmek.

Ḥikāyet

Yekī ez-mülük-i 'Acem 'Acem meliklerinden birisi **Sultān Maḥmūd-ı Sebüktegin-rā** **be-ḥ'āb dīd** Sebükteginin pādişāhı Sultān Maḥmūd[1] düşünde gördi **ba' d ez vefat-ı ü şad şāl** anuñ yüz yıl [32^b] vefātından sonra. **Ki cümle vücūd-ı ü rīḥte būd** Ki anuñ cümle vücūdı çürümüştü idi **u ḥak şüde** toprak olmuş. **Meger çeşmān-ı ü ki hemçünān der çeşmhāne hemī gerdīd** Meger anuñ gözleri şöyle göz evinde çizginür idi **ü nazār mi kerd** dađı nazār iylerdi. **Sā'ir ḥukemā ez-te'vīl-i ān fer u māndend** Dükeli ḥukemā bunuñ ta'birinden aşığa qaldılar. **Meger dervīşi ki ta'bir-rā be-cāy āverd** Meger bir

dervîş ki tabîr ne getürdi. **Ve güft** Ol dervîş didi **Henüz nigârenest ki mülkeş bā-digerānest** Ol Sultān Maḥmūd henüz baḡar ki anuñ mülki ġayrılar elindedür.

Beyt

Bes nāmver be-zîr-i zemîn defn kerdeend

Çok be-nām kişiler yer altına defn eylediler

K'ez hestiyeş be-rüy-ı zemîn ber nişan nemānd

Ki anuñ varlıġından yer yüzinde bir nişāne ḡalmadı

V'ān pîr-i lâşe-rā ki sipurdend zîr-i ḡāk

Ol pîr-i lâşeyi ki işmarladılar toprak altına

Ḥākeş çünān biḡord k'ez-ü üstüḡ'ān nemānd

Toprak anı şöyle yedi ki andan bir kemük ḡalmadı

Zindest ve nām-ı ferruḡ-ı Nüşînrevān be-ḡayr

[33^a] Diridür Nüşînrevānuñ iyü adı ḡayrıla

Gerçi besî güzeşt ki Nüşînrevān nemānd

Egerçe çok zamān geçdi Nüşînrevān ḡalmadı

Ḥayrî kün ey fülān u ġanîmet şumār ' ömr

Ḥayr ile ey kişi daḡı ' ömri ġanîmet şay

Z'ān pişter ki bāḡ ber-āyed fülān nemānd

Şundan öğrendi ki āvāz gele kim filān ḡalmadı diyü

Ḥikāyet

Melikzāde-rā şenîdem ki kütāh būd Bir melikzāde işitdüm ki kısa idi u **ḡākîr** daḡı çocuk idi ve **diger birāderāneş bülend ü ḡüb-rüy** ġayrı ḡardeşleri boyı uzun idi daḡı gögcek idi. **Bārî melik** Hele pâdişāḡ **be-kerāhiyet ü istiḡfāf der-vey nazār kerd**

kerāmetiyle dağı ħor görmekle aña nazār iyledi. **Püser be-firāset der-yāft** Oğlan bildi ferāsetle dağı başıretle añladı. **Beyan-ı āvered** Yerine getirüb **Güft Didi Ey peder!** **Kütāh-ı ħiredmend bih ez-nādān-ı bülend** Ey baba kısa ‘ākıl yegdür yüce boylu cāhilden. [33^b] **Herçi be-ķamet mihter be-ķıymet bihter** Her nesne ķāmetle büyükdür ķıymetle yegrek degüldür. **Eş-şātü nazīfetün** Ķoyun pākdur **ve’l-filü cīfetün** dağı fil nicedür.

Eķallü cibāli’l-arzi Tūr

ve innehü

Dađı dađlaruñ alçađı Tūr Dađı’dur

ol Tūr Dađı

Le-a’ zamü ‘ indellāhi ķadr ve menzilā,

Uludur Allāh ķatında miķdār yönünden ve menzil yönünden

Beyt

Ān şenīdī ki lāđar-ı dānā

Anı işitdüñ ki bir lāđar-ı ‘ ālim

Güft rüzī be-ebleĥi ferbih

Didi bir gün bir semiz cāhile

Esb-i Tāzī eger za’ if büved

Tāzī at eger zayıf ola

Hemçünān ez-ķavīle’i ħar bih

Hemçünān bir ķavīle ħımārdan yegdür

Peder biĥandīd Atası güldi **ve erkān-ı devlet bipesendīdend** dağı erkān-ı devlet begendiler **ve birāderān be-cān birencīdend** dağı ķarındaşlar[1] cānla incitdiler.

Şi’r

Tā merd sūĥan negüfte bāşed

Tā er söz söylememiş ola

‘Ayb u hünereş nühüfte bāşed

Anuñ ‘ayıbı ve hüneri gizlü ola

Her bīşe gümān meber ki hālīst

[34^a] Her mīşe şanma ki hālīdür

Şayed ki peleng-i hufte bāşed

Evvelā ki ol mīşede kaplan uyuya yatur ola

Şenīdem ki melik-rā der-ān müddet İştīdüm ki pādīşāha ol müddetde **düşmeni şa‘b rüy** nümūd bir şarb düşmān yüz gösterdi. **Çün leşker ez her dü rüy ferāhem āverdī** Çün leşker her iki tarafından birbirine yüz getürdiler **evvel kesī ki esb der-meydān cehānīd ān püser būd** evvel kimse ki atını meydāna şıçratdı ol kütāh oğlandı **ve güft** didi:

Beyt

Ān ne men bāšem ki rüz-ı ceng bīnī püşt-i men

Ben ol kişi degülüm ki cenk güninde benüm arķam göresin

Ān menem k’ender meyan-ı hāk hun bīnī serī

Ol menüm ki hākla kān ortasında baş görürsün

Ān ki bügrīzed be-hün-ı hıiş bāzī mī küned

Ol ki kıımız kendü kanyıla oynar

Rüz-ı meydan v’ān ki bügrīzed be-hün-ı leşkerī

Meydān güninde ol ki kaçar leşker kanyıla oynar

Īn bigüft Bunı didi **ve ber-sipāh-ı düşmen zed** ve düşmān leşkeri üzerine [34^b] kendüyi urdı **ve tenī çendān** dahı nice kişileri **ez-merdān-ı kār-zār biyendāht** cenk edici erlerden etdi. **Çün pīş-i peder bāz āmed** Çün atası önine geldi **zemīn-i hıdmet bibūsīd ve güft** hıdmet yerin öpdi ve didi

Kıt‘a:

Ey ki şahş-ı menet za' if nümüd

Ey şol ki benüm vücudum za' if görün

Tā dürüşti hüner nepindārī

Tā erligi hüner şanma

Esb-i lāğar-miyān be-kār āyed

Lāğar āriķ at işe gelür

Rüz-ı meydan ne gāv-ı pürvārī

Meydān güninde pürveri sığır degül

Äverdeend ki sipāh-ı düşmen bi kıyās būd Getürmişlerdür ki düşmān leşkerinüñ kıyās[1] yoğdı ve **inān endek** bunlar azacaķ idi. **Ṭā'ife'i āheng-i giriz kerdend** Bir ṭā'ife kaçmağa kāsıd eylediler. **Püser na'ra'i bized ve güft** Na'ra urdı oğlan didi **Ey merdān biküşid** Ey merdler dürişüñ **tā cāme-i zenān nepüşid** tā 'avretler tonun giymeyesünüz. **Süvārān-rā be-güften-i ü tehevür ziyādet geşt** Anuñ söziyle [35^a] atlular ğayretleri ziyāde oldı ve **be-yek bār hamle kerdend** bir uğurdan hamle eylediler. **Şenidem ki hem der-ān rüz ber-düşmen zafer yāftend** İştüdüm ki hem ol gün düşmen üzerine zafer buldılar. **Melik ser ü çeşmeş rā bibüşid** Pādişāh ol kütāh oğlanuñ başı ve gözini öpdı ve **der-kinār girift** kucağına tıtdı ve **her rüz nazar-ı biş mī kerd** ve her gün ziyāde nazar eylerdi aña **tā veli'ahd-i h'ış kerd** tā ol oğlanı kendü zamānınuñ velisin iyledi. **Birāderān ḥased bürdend** Anuñ kardeşleri ḥased itdiler ve **zehr der-ṭa'āmeş kerdend** ağıuyı anuñ ṭa'āmına katdılar. **Ḥāhereş ez-ğurfe bedid** Anuñ kız kardeşi pencereden görđi **deriçe ber-hem zed** deriçeyi birbirine urdı. **Püser der-yāft** Oğlan añladı ve **dest ez-ṭa'ām bāz keşid** elini ṭa'āmdan gerü çekdi **güft** didi **Muḥālest ki hünermendān bimirend** Muḥaldür ki hünerlüler öleler **ü bi-hünerān cāy-ı işān ğirend** [35^b] hünersüzler bunlaruñ yerin tıtalar.

Beyt

Kes neyāyed be-zir-i saye-i büm

Kimse gelmez baykuşuñ sâyesine

Ver hümây ez-cihân şevad ma' düm

Eger humâ kuşu cihânda bulunmaya

Peder-râ ez-in hâl âgâhî dârend Atasına bu hâlden bildirdiler **birâderâneş-râ bih'ând** anuñ kardeşlarını kıgırdı ve **güş-mâlî be-vâcibî dâd** bir tehdîd-i vâcibliğle virdi. **Her yekî-râ ez etrâf-ı bilâd hişşe'i merzâ mu' ayyen kerd** Buyurdu her bir nesne şehirler tarafından hişşe-i merzâyı ta' yîn iyledi **tâ fitne binişest** tâ fitne oturdu **ü nizâ' ber-hâst** nizâ' gitdi. **Ki deh dervîş der gilimî bihusbend** Ki on dervîş bir kilimde yaturalar **dü pâdişâh der-i klîmî nekencend** iki pâdişâh bir iklîmde sıgmazlar.

Şi'r

Nîm-i nânî ger hored merd-i Hudâ

Yarım etmek eger yiye Allâh eri

Bezî-i dervîşân küned nîmî diger

Dervîşlere virür yarısın dağı

Mülk-i iklîmî bigired pâdişâh

Bir iklîmi ki çuta bir pâdişâh

Hemçünân der-bend-i iklîmî diger

[36^a] Hemçünân bir iklîm bendinde dağı

Hikâyet

Ṭâ'ife-i düzdân-ı 'Arab Bir ṭâ'ife 'Arab uğrılarında **ber-ser-i kühî nişeste bûdend** bir dağ başında oturmışlardı **ü menfez-i kârvânî beste** karvân yolunu bağlamışlar idi. **Ve ra' iyyet-i büldân ez-mekâyid-i işân mergûb** Şehirleruñ ra' iyyeti bunlaruñ mekrinden korkardı ve **leşker-i sultân mağlûb** sultânuñ leşkeri mağlûb idi. **Be-hükmi-i ân ki** Ol hükümle ki **melâzî menî'** bir çurtulacak mekân **ez-kulle-i kühî be-dest âverde bûdend** tağ başından ele getürmişler idi **u melce' ü me'mevâ-yı hod sâhte** ve bir sığınacaq ve

bir maḳām idinmişlerdi. **Ve müdebbirān-ı memalik-i ān taraf** Ol tarafuñ memleketinüñ müdebbirleri **be-def -i mazarrat-ı işān meşveret kerdend** anlaruñ mazarrat-ı def inde meşveret iylediler ki. **Eger in ta'ife hem ber-in nesak** Eger bu tā'ife hem tarik üzerine **rüzgārī müdāvemet nümāyend** bir rüzgār-ı müdāvemet göstereler **muḳāvemet bā-işān mümteni' gerded** bunlara muḳāvemet itmek mümteni' ola.

[36^b] Nazm

Dıraḳtī ki eknūn giriftest pāy

Bir ağaç ki şimdi tutmuş ola kök

Be-nirū-yı şahşī ber-āyed zi-cāy

Biraz kuvvetle yerinden koparur

Vereş hemçünān rüzgārī hili

Eger anı hemçünān bir rüzgār koyasın

Be-gerdūneş ez-bih ber-negsili

Kañlıyla anı kökenden koparamazsın.

Ser-i çeşme şāyed giriften be-bil

Çeşmenüñ başını yere tutmağa bille

Çü pür şüd neşāyed güzeşten be pıl

Çün tolu oldı geçmeğe yaramaz fil ile

Sūhan ber-in muḳarrer şüd Söz şunuñ üzerine muḳarrer oldı ki **ki yekī-rā be-tecessüs-i işān ber-gümāştend** birisini bunları ayırtmaga havāle kıldılar **ve fırsat nigāh daştend** fırsatı şakladılar **ve vaktī ki ber-ser-i ḳavmī rānde būdend** tā bir vakit ki bir ḳavmüñ üzerine bu uğrılar[1] sürmişlerdi **ü buḳ'a hālī mānde** ve bunlaruñ maḳāmları hālī ḳalmışdı. **Tenī çend ez-merdān-ı vāḳı' a-dide** Bir kaç kişi vāḳı' a görmüş erenlerden **vü ceng-āzmūde-rā firistādend** dahı cenk şınamış kişilerden ol buḳ' aya [gön]derdiler. [37^a] **Tā der-şi' b-i cebel pinhan şüdüdü** Tā bir tağ ardında gizlenürler. **Çün düzdān bāz**

āmedend Çün uğrılar gene geldiler **sefer kerde** sefer iylemişler **vü ğaret āverde** yağmalamışlar **ve ğanīmet girifte** dağı ğanīmet tutmuşlar **silāh biküşādend** silāhlarūn çözdiler. **Nūhustīn düşmeni ki ber-ser-i işān tāht** Ol düşmen ki bunlaruñ üzerine segirtti **h̄āb būd** uyku yidi. **Çendān ki pāsī ez-şeb der guzeşt** Şol kadar ki bir pāk giceden geçdi.

Bejt

Ķurş-ı hūrşid der-siyāhī şūd

Güneşuñ Ķurşu ĶarañluĶa gitdi

Yūnus ender dehan-ı māhī reft

Yūnus balıĶuñ Ķarnına gitdi

Merdān-ı dilāverān Bahādur erler **ez-kemīn ber cestend** puşudan çıkdılar **dest-i yegān ber bestend** ellerini birbire baĶladılar. **Bāmdādān hem-rā** Dükelini şabāh **be-derĶāh-ı melik h̄āzır āverdend** pādīşāhuñ Ķapusuna h̄āzır getürdiler. **Hemçünān rā be-Ķüşten fermūd** Beg dükelini öldürmege buyurdi. **Der-ān meyān cūvānī būd** ki Bunlaruñ ortasında [37^b] bir yigit vardı **ki mīve-i ‘unfuvān-ı şebābeş nev resīde** ki anun yigitligi evvelinüñ yeñi irişmişdi **ve sebze-i gülistan-ı ‘izāreş nev demīde** ki anuñ yañaĶı gülistānınuñ sebzesi yeni ermişdi. **Yekī ez-vūzerā pāy-ı taht-ı melik buse dād** Vezīrlerden birisi pādīşāhuñ tahtınuñ ayaĶını öpdi **ve rüy-ı şefā‘ at ber-zemīn nihād ve Ķüft** dağı şefā‘ at yüzün yer üzerine Ķodı didi **İN pūser henüz ān bāĶ-ı zindeĶānī ber nehorde est** Bu oĶlan henüz dirlik baĶından yemiş yimişdir **ve semer-i civānī temettü neyāfte** yigitlik yemişinden bir temettu‘ bulmuşdur. **TevāĶĶu‘ be-kerem-i ahlāĶ-ı Ķudāvendī ānest ki** Ķudāvendüñ ahlāĶınuñ kerīmī tevĶī‘ i oldur ki **baĶşīden-i Ķūn-ı ū ber-bende minnet nihed** anūn Ķanun baĶışlamaĶla ben Ķulı üzerine minnet eyleye. **Melik rüy ez-īn sūĶhan derhem keşid** Bu sözden beg yüzün çevirdi **ve muvafıĶ-ı re‘y-i bülendeş neyāmed** Anuñ yüce fikrine muvafıĶ gelmedi.

Bejt

Pertev-i nīkān negired her ki bünyādeş be-dest

[38^a] İyülerüñ ögüdün dutmaz her kimin ki bünyâdı yaramazdur

Terbiyet nâ-ehl-râ çün girdegân ber-günbedest

Nâ ehle terbiyyet itmek koz dökmek gibidür kubbe üzerine

Nesli fesâd-ı inân münkaṭı' kerden Bunlaruñ nesli fesâdını kaṭ' eylemek evlâterest evlâradur ve bîḥ u bünyâd-ı işân daḥı bunlaruñ bünyâd-ı kökini ber-âverden maşlahat çıkarmak maşlahatdur ki âteş nişânden ki odı söyündürmege ü aḥker güzâştan közi komak ü ef'î küştan yılan[1] öldürmek ve mâr beççeî nigâh dâştan yılânuñ enüğini saklamak kâr-ı ḥiredmendân nîst ' aḳıllılar işi degüldür.

Nazm

Ebr eger âb-ı zindegî bâred

Bulut eger dirlik şuyun yağdıra

Hergiz ez-şâḥ-ı bîd ber neḥorî

Hergiz sögüt budağından yemiş yimeyesün

Bâ-fürümâye rüzgâr meber

Aşısız kişiye zaḥmet çekme

K'ez-ney-i büriyâ şeker neḥorî

Ki ḥaşır sazından şeker yimezsün

Vezîr bişenîd Vezîr bunı işitdi ṭav' an ve kerhen gönüllü ve gönülsüz [38^b] bipesendîd begendi ve ber-ḥüsn-i re'y-i melek âferîn ḥ'ând begüñ gögcek re'yine âferîn okudu ve güft ve daḥı didi Ānçı melik dâme mülkühü fermüd Anı ki beg meliki dâim olsun buyurdi ' ayn-ı ḥaḳîkest ' ayn-ı ḥaḳîkatdur ve eger der-silk-i şoḥbet-i ân bedân eger ol yaramazlaruñ şoḥbeti silkinde terbiyyet yâfî terbiyyet bulaydı ṭabi' at-i işân girifti bunlaruñ ṭabi' atıñ dutaydı. Ammâ bende ümîdvârest ki Ammâ ḳuluñ ümîdvârdur ki be-şoḥbet-i şâlihân terbiyyet pezîred şâlihler şoḥbetiyle ol oğlan terbiyyeti ḳabül eyleye. Ve ḥüy-ı ḥiredmendâarn gîred ' Aḳıllılar ḥüyunu ṭuta ki henüz ṭıflest ki henüz oğlandur ve sîret-i bağy u ' inâd-ı ân gürüh ol bölüğüñ ' inâdı ve yağılığy ḥüyı der-nihâd-

ı vey mütemekkin neşüdest anuñ tabi‘atında mütemekkin olmışdur. **Ve der hadise āmedest** Hadīse gelmişdür **küllī mevlūdin yūledu ‘alā-fiṭrati’l-İslām** her veled toğar İslām bünyād[1] üzerine **sümme ebveynih** andan şoñra anuñ atası ve anası **yühevvidānihī** ol oğlanı yehūdī [39^a] iyeler **yunaşşırānihī** dağı Naşrānī eyler **yümeccisānihī** dağı Mecūsī eyler.

Nazm

Bā-bedān yār geşt hem-ser-i Lūṭ

Yaramazlara yar oldı Lūṭ Peygāberüñ ‘avreti

Hānedān-ı nübüvvetiş güm şüd

Anuñ nübüvveti adı yetdi

Seg-i Aşhāb-ı Kehf ruzi çend

Ashāb-ı Kehfüñ kelbi bir kaç gün

Pey-i nīgān girift ü merdüm şüd

İyüler ardınca gitdi adam oldı

İn bigüft Bunı didi vezire **ve tā’ife’i ez-nüdemā-yı melik** Begüñ nedimlerinden bir tā’ife **bā-ü yār şügend** aña yār oldılar **be-şefā‘ at kerdend** dağı şefā‘ at eylediler **tā melik ez-ser-i hūn-ı u der-güzeşt** tā Beg anuñ kanından geçdi **ve güft** Beg didi **Baḥşīdem egerçi maşlaḥat nedīdem** Bağışladım egerçe maşlaḥat görmedüm ise.

Dānī ki çi güft Zāl bā-Rüstem-i gerd

Bilür misin ki ne dedi Rüstem-i gürde

Düşmen netüvān ḥaḳīr ü bī-çāre şümürd

Düşmāna ḥaḳīr ve bī-çāre şaymağa güc yitmez

Didim ki besī āb zi-ser-çeşme-i ḥurd

Gördüm ki çok uvaḳ çeşmenüñ şuyı

Çün bişter âmed şütür ü bār biburd

[39^b] Çün ziyāde geldi deveyi ve yükü götürdi

Fi'l-cümle Hāsıl-ı kelām püser-rā be-nāz u ni‘met biperverd oğlanı naz u nimet ile beslediler ve üstād u edīb rā be-terbiyeteş u naşb kerdend bir edeb verici üstād anuñ terbiyesine naşb eylediler tā hüsn-i hıttāb u redd-i cevāb tā gögcek añlamak ve dağı cevāb virmek u sār ādāb-ı hızzmet mülūkeş dağı begleruñ sār hızzmet-i edebi der āmuhtend öğretdiler çünān ki nazār-ı hemginān şöyle ki dükelinuñ nazārında pesendide āmed begenilmiş geldi. Bārī vezīr Hele vezīr ez-şemā’il ü ol oğlanuñ ahvālinde der hāzret-i melik beg huzūrunda şemme’i mī güft bir medh virdi i terbiyrt-i ‘ākılān dervey eser kerdeest ki ‘ākıllılar terbiyesi anda eser eylemişdür diyü ve cehl-i qādīm ez cibillet-i u cehl-i qādīm anuñ hıkkatinde be-der bürde beg ol sözde tebessüm āmed v e güft tebessüme geldi ve didi.

Beyt

‘Ākıbet gürgzāde gürg şevēd

[40^a] ‘Ākıbet qurd enügi olur qurd

Gerçi bā-ādemī büzürg şevēd

Gerçi adamıyla büyüyecek olursa

Sāli dü ber-ın ber-āmed Bir iki yıl bunuñ üzerine geldi. Tā’ife-i evbāş-ı maħalle Bir tā’ife maħalle levenlerinden der-ū peyvestend ol oğlana ulaşdılar ve ‘ıkd-i muħabbet ü muvāfaqqat muħabbet ve muvāfaqqat bağladılar tā be-vaqt-i fırsat tā fırsat vaqtinde vezīr her dü püserēş biküşt ve hem vezīruñ iki oğlunu öldürdi ve ni‘met-i bī-qıyās ber-dāşt bī-qıyās ni‘met getürdi ve der-mağāra-i düzdān be-cāy-ı peder binişest uğrılar mağarasında atası yerine oturdı ve ‘āşī şüd ‘āşī oldu. Melik dest-i tehayyür Beg hayret elini be-dendān taħassur taħassur dişiyle girift ve güft ısırdı ve didi.

Beyt

Şemşir-i nīk zāhen-i bed çün küned kesī

İyü kıılıç yaramaz demirden nice eyleye kimse

Nākes be-terbiyet neşved ey ḥakīm kes

Ādem dükel terbiyetle olmaz ey ḥakīm kimse

Bārān ki der-leṭāfet-i ṭab‘ eş ḥilāf nīst

Yağmur ki anuñ ṭabi‘ atı [40^b] lüṭfunda ḥilāf yoğdur

Der bāğ lāle rüyed ü der-şürebüm ḥas

Bağdan lāle bitürür çorağ yerden bitürür sarumsağ

Zemīn-i şüre sünbül ber neyāred

Çorağ yer sünbül bitürmez

Der ü toḥm-ı ‘amel zāyi‘ megerdān

Anda ‘amel toḥmın zāyi‘ eyleme

Nikūyi bā-bedān kerden çünānest

Eylik eylemek yaramazlık idenlere şöyle der

Ki bed kerden be-cāy-ı nīkmerdān

Ki yaramazlık etmekdür eylik idecek yire

Hikāyet

Serhengzāde’i-rā Bir sipāhī oğlunu **ber-der-i serāy-ı Uğlumiş dīdem ki** Uğlumiş dedükleri Begūñ ḳapusunda gördüm ki ‘**ağl kıyāseti ve fehm ü firāseti zā’idü’l-vaşf dāşt** ‘ağıl ve zīrekligi añlaması ve fikrī zā’idül-vaşf idi **hem ez-‘ahd-i ḥurdī** hem oğulluğı zamānında **āsār-ı büzürgi** ululuk eseri **der-nāşiye-i ü** anuñ altında **peyda būd**¹⁵⁸ āşikāre idi.

¹⁵⁸ Der-kenār: “**ber** zarfiyet ifāde ider. **Uğlumiş** Cengiz Ḥān neslinden bir pādīşāhuñ ismidür **Firāset** ‘atf-ı tefsiri gibidür **ḥurdī** burda küçük murāddur **yā** harf-i masdardur **āsār** eserüñ cemi‘dür. Bunda nişānlar murād **Nāşiye** alın üzere olan saça dirler bunda murād alındur. **dāşt** lügatde ṭutdı dimekdür isti‘ mālde varlığdan ‘ibāretdür. Ḥāşıl-ı kelām mezkūr civān nazar-ı sultānuñ maḳbūli geldi ya‘nī pādīşāhuñ

Şi‘r

Balā-yı sereş zi-hüşmendî

Anuñ başı üzerinde ‘ākıllığından

Mî tāft sitāre-i bülendî¹⁵⁹

Bildirürdi yücelik sitāresi

Fi‘l-cümle **maakbül-i nazār-ı sultān āmed** Hāsıl-ı kelām oğlan sultān nazārında maqbül geldi ki **cemal-i şüret¹⁶⁰ [41^a] ma‘ nî dāşt** ki gögcek şüreti ve ma‘ nāsı vardı. **Ve hukemā güfteend** Hükemā dimişlerdür **Tüvāngerî be-hünerest ne be-māl** Baylık hünerledür malla degüldür ve **büzürgî be-‘aqllest ne be-sāl¹⁶¹** ululuk ‘aқılladur yılla degüldür. **Ebnā-yı cins-i ü** Anuñ cinsi oğlanları **ber-ḥased bürd** anuñ üzerine ḥased etdiler ve **be-ḥıyānetî mensüb kerdend** bir ḥıyānete mensüb eylediler ve **der-küşten-i sa‘y-ı bî-fā’ide kerdend¹⁶²** anı öldürmege fā’ide söz say‘ eylediler.

Mışra‘

Düşmen çî küned çü mihrbān bāşed düst¹⁶³

maqbüli oldı. Zirā şekli ve şüreti güzel ve kemāl-i aḥlāk u eṭārı var idi. Hāşılı zāhiri ve bātını ma‘ mür idi. Zirā hem ḥüsn-i sürete ve kemāl-i sirete mālİK idi. Maḥşül-i terkİb Sultān Uğlumiş ḳapusunda serhengzāde gördüm ki ‘aqlı ve zirekliği ve fehmi ü firāseti vaşfdan ziyāde idi. Ya‘ nî bu tek evşāfi taḳrİR ve ta‘ birden ve vaşf ü beyāndan birün idi. Ufaқlığı zamānından daḥı ululuk āsarı devlet ve sa‘ādet nişanları alnında zāhir ve hüveydā ve bāhir ve nümāyān idi. Ya‘ nî ‘azimü’ş-şān olacağı küçüklİkden ma‘ lüm idi.”

¹⁵⁹ Der-kenār: “**balā** bunda üst ma‘ nāsınadır. **Sere** Şin-i zamİR serhengzādeye rāci‘dür **Mend** edat-ı nisbetdür. **mî** ḥāl-i māzî yıldırar ya‘ nî tābān olurdı Maḥşül-i beyt: Serhengzādenüñ başı üzere aқlılığından rif‘at-i kevkebi tābān u dıraḥşān idi.”

¹⁶⁰ Der-kenār: “Süretten murād şekildür ya‘ nî rüy u ma‘ nādan aḥlāk ve eṭvārı ya‘ nî umür-ı bātını”

¹⁶¹ Der-kenār: “**Maḥşül-i Terkİb** Hükemā vü ‘uḳalā dimişlerdür ki ḡanİlİk hüner İledir ya‘ nî ma‘ rifet ve kemāledür malla ve esbāb-ı dünyāviyye İle degüldür. Ve ululuk ve büyüklük ‘aql İledür. Ya‘ nî sinn ve sālle ve çoқ yaşamaқ İle degül. Ya‘ nî ‘uḳalā nazārında ‘āқıl ve kāmİl civān, nādān püser-sāl-ḥorddan mu‘ azzez ü mükerremdür. Hāsılı ‘aql u kemāl olmayınca çoқ yaşamaқ fā’ide eylemez dimekdür.”

¹⁶² Der-kenār: “emsāl ü aḳrānı olan oğlanlar pādişāhuñ aña olan maḥabbet ve İltifatından ḥasede düşdiler ber-vechile üstüne töhmet-ḡerd idüb bıraқdılar. Ebnā-yı cinsinden murād sā’ir çavuşzādelerdür. Bu ḥasedlerüñ maḳsüdları ne İdüğü pādişāhuñ malümü olub sordı. Pādişāhuñ manzür-ı nazarı ve maqbül-i ḥāṭırı olduğunu ḳışkındılar ve bir ḥıyānetle anı müttehim eylediler. Ve ḳatlinde sa‘y eylediler ammā fā’ide etmeyüb kārger olmadı.”

¹⁶³ Der-kenār: “Düşmān ne eylemege ḳādirdür çünkü dost ehl-i muḥabbet ü şefḳat ola. Ya‘ nî bir kimse bir kimseyi dost ve yār edine, düşmān biñ dürlü İḡvā ederse dostlığı bozmaz.”

Düşmāna vara çün mihribān ola dost

Melik pürsīd ki Aña Beg şordı ki **mücib-i haşmī-i işān** bunlaruñ haşımlığı mücib **der-
haqq-ı tü çīst** senüñ haqqında nedür? Güft Oğlan didi **Der-sāye-i luţf hudāvendī**
Hudāvendüñ lüţf[1] sāyesinde **dā'im-i mülki** mülki dā'im olsun **hemginān-rā rāzī**
kerdem¹⁶⁴ dükeli rāzī eyledüm **meger haşūd-rā kirāzī nemī [41^b]** şevēd meger haşūdı
ki rāzī olmaz. **İlla be-zevāl-i ni' met-i men** benüm nimetimüñ zevālıyla rāzī olur. **Devlet**
ü iqbāl-i hudāvend dā'im bād Hudāvendüñ iqbāl[i] dā'im olsun.

Şi'r

Tüvānem ān ki neyāzerem¹⁶⁵ **enderün-ı kesī**

Aña gücüm yeter ki incitmem kimsenüñ gönölünü

Haşūd-rā künem k'ü zi-ħod be-renc derest

Haşūdu neyleyim ki ol kendüden rencidedür

Bimīr tā birehī ey haşūd k'in rencīst

Ol tā kırtulasın ey haşūd ki ol haşed bir rencdür ki

Ki ez-meşakkat-i ān be-merg netvān rest

Ki anuñ zaħmetinden ölmekden ğayrıya güc yitmez

Şūr-bahtān be-ārzü ħ'āhend

Acı bahtlular ki tīz isterler

Muqbilān-rā zeval-i ni' met ü cāh

Muqabillerüñ ni' meti ve maşııbı zevālini

Ger nebīned be-rūz şeb-pere-çeşm

Eger görmeye gündüzün yarasanuñ gözi

¹⁶⁴ Der-kenār: “cemī' kapu kulunu rāzī eyledüm.”

¹⁶⁵ Der-kenār: “neyāzere: nefy-i istiqbāl -i mütekellim-i vaħde. Bunda olduğı incitmeyem lāzım olur.”

Pertevî âftâb-râ çi günâh

Kişi şu'lesinüñ ne günâhı var

Râst h'âhî hezâr çeşm-i çünân

Doğru dilersen [42^a] ancılayım biñ gözi

Kür bihter ki âftâb siyâh

Kör olmak yeğdür ki kırş-ı kara olmağdan.

Hikâyet

Yekî-râ ez-mülük-1 'Acem Acem Beglerinden birisi **hikâyet künen** ki hikâyet eylerler ki **dest-i te'tavül be-mâl-i ra' iyyet dırâz kerde bûd** te'tavül ya' nî ta' addî elini ra' iyyet mâlına uzadmış idi **u cevri eziyyet âgâz kerde** cevri ve âzâba başladı. **Halk ez-me'kâyd-i zülmeş** Halk anuñ zülmü mekrinden **cihan bireftend** cihâna gitdiler **ve ez-kürbet-i cevreş râh-1 ğurbet giriftend** anuñ cevri ğuşşasından ğurbete gitdiler. **Çün ra' iyyet kem şüd** Çün ra' iyyet az oldu **irtifâ' -1 vilayet no'kşân pezîrûft** velâyetüñ irtifâ' [1] no'kşân kabûl itdi **ve hazîne tehi mând** hazîne boş kaldı **ve düşmen zür âverdend** dağı düşmâna zür getürdiler.

Her ki feryâd-resî rûz-ı muşîbet h'âhed

Her kim feryâd yetiştirölmek isteye muşîbet güninde

Gü der-eyyâm-ı selamet be-civân-merdî kûş

Diyetin aña selâmet günlerinde civân-merdliğe durişdi

Bende-i halka be-güş ber nenüvâzî bireved

Kulağı mengüş bi kulunı eger oğşamazsan [42^b] gider

Lütf kün lütf ki bigâne şevad halka be-güş

Lütf ile ki lütf eylemek yâd kişi dağı eyleye halka be-güş

Bâri meclis-i ü kitâb-1 Şâhnâme hemî h'ândend Hele begüñ meclisinde şâhnâme kitâbun okudılar **sühan der der-zevâl-i memleket Dağhâk** söz Dağhâkuñ memkeletine

gittü gene ‘ahd-i Ferîdün resîde bûd dahı dahı Ferîdün zamânına yetişmişdi. **Vezîr melik-râ pürsîd ki** Vezîr bege şordu ki **Ferîdün genç ü mülk ü haşem nedaşt** Ferîdunuñ genci ve meliki ve hidmetkârı yoğdı. **Çi güne memleket ber ü muqarrer şüd** Nice anuñ üzerine muqarrer oldı. **Melik güft** Beg didi **Halkı ber ü be-ta’ aşşub ger âmedend** Bir halk anuñ üzerine teşebbüsle cem’ oldılar **taqvîyet işân pâdişâhî yaft** bunlaruñ kuvvetiyle pâdişâhlık buldı. **Vezîr güft** Vezîr didi **Çün gird âmeden-i halk** Çün halk cem’ olmak **mücib-i pâdişâhîst** pâdişâhlığı mücibdür **tü halk-râ perîşân çirâ küni** sen halkı niçün perîşân eylersin **meğer ser-i pâdişâhî nedârî**¹⁶⁶ meger pâdişâhlık ucın tutmazsın.

[43^a] Beyt

Hemân bih ki leşker be-cân perverî

Hemân yegdür ki leşkeri cân ile besleyesin

Ki sulţân be-leşker küned serverî

Ki sulţân leşker ile eyler serverligi

Melik güft Beg didi **Mücib-i gird âmed-i sipâh u ra’ iyyet çîst** Ra’ iyyet ve sipâhi cem’ olmak mücib nedür? **Vezîr güft** Vezîr didi **Melik-râ kerem ü rahmet bâyed ki** Bege kerem itmek gerekdür dahı merhamet gerekdür (pâdişâha kerem gerekdür ki sipâh kıta dirler ve merhamet gerekdür ki ra’ iyyet-i emîn ola)¹⁶⁷ **tâ der-memleketes** tâ anuñ memleketinde **emîn nişinend** emîn oturalar **ve türâ in her dü nîst** senüñ hod bu ikisi yoğdur.

Şi’r

Pâdişâhî ki tarh-ı zulm efkend

Bir pâdişâh ki zülm döşegini bırağdı

Pây-ı dîvâr-ı mülk-i hış bikend

¹⁶⁶ Der-kenâr: “ser: burada uc ma’ nâsınadır”

¹⁶⁷ Bu kısım der-kenâr olarak yazılmıştır.

Kendü mülk-i dīvārınũ temelini kazdı

Neküned cevr-pīşe sultānī

Cevr-pīşe eylemez sultān

Ki neyāyed zi-gürg çüpānī

Ki gelmez kırdan çobanlık

Melik-rā pend-i vezīr nāşih muvāfık-ı tab' neyāmed Nāşih vezīrũn ögüdi Bege muvāfık gelmedi **rüy-ı ez in sühan keşide** Beg yüzünü bu sözden çevirdi. **Çün ez-meclis ber-hāstend** Çün meclisden kalkdılar. **Besī münāza' at melik nezr kerdend** Bir kac kişi Bege münāza' at nezr eylediler. **Qavmī diger ki ez-dest-i tetāvül-i ü mülk-i be-cān āmede būdend [43^b]** Bir qavm dahı ki Begũn dest-i tetāvülünden cāna gelmişlerdi ü **perīşān** dahı perīşān olmuşlardı **çün şenīdend** çün işitdiler **ber-ānān gird āmedend** anlara cem' oldılar ve **taqvıyet kerdend** taqvıyet eylediler **memleket ez-taşarruf in be-der reft** memleket bunuñ taşarrufundan çıkdı ve **ber ānān muqarrer şüd** anlarũn üzerine muqarrer oldı.

Şi'r

Pādişāhī k'ü reva dāred sitem ber-zīr-dest

O bir pādişāh ki gücü revā tuta (ya' nī göre) eli altındağunuñ üzerine

Düst-dāreş rüz-ı sahtī düşmen-i zūr-āverest

Anuñ kıtılık güninde zor getürür düşmānlık dutar.

(Kıtılık güninde aña dost ve düşmān olacaktır)¹⁶⁸

Bā-ra' iyyet şulh kün v'ez-ceng-i haşm iymīn nişin

Ra' iyyetle şulh ile haşmuñ cenginden emīn otur

Z'ān ki şāhensāh-ı 'ādil-rā ra' iyyet leşkerest

¹⁶⁸ Bu kısım der-kenār olarak yazılmıştır.

Andan ötürü ki şāhenşāh-ı ‘ādilūn ra‘iyyeti leşkerdür.

Hikāyet

Pādişāhī be-ġulām-ı ‘acemī Bir pādişāh bir ‘acemī oġlanla **der-keştī nişeste** gemide oturmuşdı **ġulām her ki deryā nedīde būd** oġlan henüz deryā görmemişdi ve **miḥnet-i keştī neyāzmūde** [44^a] ki miḥneti şınamamışdı. **Girye vü zārī āġāz der nehādeş** Ağlamak ve zār etmek anuñ ṭabi‘atında ve **lerze ber-endāmeş üftāde** ve ditremek endāmına düşdi. **Çendān ki mülātefet kerdend ārām negirift** Şol kadar ki laṭife eylediler **ārām negirift** sākin olmadı ve **melik-rā ‘ayş ez-ū munaġgaş şūd** Begüñ dirliġi andan acı oldu. **Be-sükūteş çare dānistend** Anuñ sükūtuna çāre olmadı. **Ḥakīmī der-ān keştī būd** Bir ḥakīm ol gemide idi. **Melik-rā ġüft** Bege didi **Eger fermānī men ū-rā ḥamūş künem** Eger buyurursañ ben anı sākin eyleyem. **ġüft ġāyet-i luṭf bāşed** Beg didi ġāyet lüṭf ola. **Be-fermūd tā ġulām-rā be-deryā endāhtend** Ol ḥakīm buyurdı tā oġlanı deñize atdılar. **Bārī çend ġavṭa ḥord** Hele bir kaç deñize batdı **mūyeş-rā bigiriftend** saçından ṭutdılar **pīş-i keştī āverden** gemi önüne getürdiler **be-dü dest sükkān keştī** iki eliyle geminüñ kenārına **der-āvīht** aşıldı. **Çün ber-āmedbe-ġūşe’i binişest** Çün gemi üzerine çıktı bir köşede oturdu **karār yaft** karār [44b] buldı. **Melik-rā pesendide āmed** Bege ol iş begenilmüş geldi. **ġüft** Beg dedi **Ber-īn çi ḥikmetest** Bunda ne ḥikmet vardur? **ġüft** Ḥakīm didi Evvel **miḥnet-i ġarḫ şūden** Evvel ġarḫ miḥnetini **neçeşide būd** ṭutmamış idi **ḫadr-i selamet-i keştī nemī dānist** geminüñ selāmet ḫadrini bilmezdi. **Hemçünīn ḫadr-i ‘āfiyet kesī dāned ki be-muşībet giriftār āyed** Ancılayın āfiyet ḫadrini bilür ki ol kimse muşībete giriftār ola. (Buncalayın ‘āḫībet ve selāmetlik ḫadrin ol kişi bilür ki muşībete giriftār olmuş ola)¹⁶⁹

Şi‘r

Ey sīr türā nān-ı cevīn ḥoş nenümāyed

Ey toḫ kişi sana arpa etmegi ḥoş gelmez

Ma‘şūḫ-ı menest ān ki be-nezdīk-i tū zişttest

¹⁶⁹ Bu kısım der-kenār olarak yazılmıştır.

Menüm maşûkumdur ol ki senüñ qatında çirkindür

Hürân-ı behiştî-râ düzah büved A' rāf

Uçmaq hürîlerine cehennem göründü A' rāf maqāmı

Ez-dūzahiyān pürs ki A' rāf behişt

Ehl-i cehenneme sor ki maqām-ı A' rāf aña uçmaqdur

Farqest miyān-ı ān ki yāreş der-ber

Farq vardur ol kimsenüñ ortasında ki anuñ yāri qoltuğundadır

Bā-ān ki dü çeşm-i intizāreş ber-der

[45^a] Ol kimseyle ki anuñ intizārı gözi qapuyadır.

Hikāyet

Hürmüz-rā güftend Hürmüze didiler ki **Vezirān-ı peder-rā çi haṭā didi** Atanuñ vezirlerinüñ ne haṭāsın gördüñ ki **bend fermüdi** ki ḥabs itmek buyurduñ **Güft haṭāyi ne kerdend** Hürmüz didi bir haṭā eylemediler **velikin didem ki mehabet-i men der-dil-i işān bī-kerānest** ve lakin gördüm ki benüm heybetüm bunlaruñ gönlinde miqdārı yoqdur **ve ber 'ahd-i men i' timād-ı külli nedārend** daḥı benüm zamānıma i' timād-ı külli tutmazlar. **Tersidem ki ez-bīm-i güzend-i ḥış** Korkarum ki kendü zararları qorḥusundan **āheng-i helāk-i men künend** benüm helākıma qasd eyleyeler **tā kavli-i ḥukemā-rā kār** bestem tā ḥukemā quluna iş baḡladum **ki güfteend** ki dimişlerdür:

Şi'r

Ez-ān k'ez-tü tersed biters ey ḥakīm

Ol kişiden ki senden qorqar qorqsun andan ey ḥakīm

Veger bā-çü ü şad ber-āyi be-ceng

Eger yüz anuñ gibi kişiyile cenge gelesün

Nebīni ki çün gürbe 'āciz şevd

Görmez misün ki çün kedi ‘aciz ola

Ber-âred be-çengâl çeşm-i peleng

Çıkarur tırnağıyla kaplanuñ gözünü

[45^b] **Ez-ân mâr ber-pây-ı râ’ i zened**

Andan ötürü yılan çobanuñ ayağını şoqar

Ki tersed ki sereş-râ bikübed be-seng

Qorqar başını taşla döge diyü

Hikâyet

Yekî ez-mülük-i ‘Arab rencür bûd ‘Arab Beglerinden birisi hasta idi der-hâlet-i pîrî pîrlik hâlinde **ve ümîd ez-zindegâni kaṭ’ kerde** daḡı ümidüñ dirliğinden kesmişdi. **Tâ ki süvârî** Ansuzuñ bir atlu **ez-der der-âmed** kapudan girüb geldi **ve bişâret âverdî** muştuluk haberin getürdi ki **fülân kal’ a-râ be-devlet-i hudâvendî küşâdim** filân kal’ a-i hudâvendüñ devletiyle feth eyledük **ve düşmenân-râ esîr şüdend** daḡı düşmânlar esîr oldılar **ve sipâh u ra’ iyyet-i ân taraf** ol tarafuñ ra’ iyyeti ve sipâhi **be-cümlegî muṭî’ -i ferman geştend** cem’isi emriñe muṭî’ oldılar. **Melik nefesî serd ber-âvered** Beg bir şovuk nefes getürdi **ve güft** dedi ki **În müjde mera nîst** Bu muştuluk baña degüldür **düşmenânem-râst** benüm düşmânlarıma rastdur **ya’ nî vârisân-ı memleket** ya’ ni memleket vârislerine rastdur.

[46^a] Şi’ r:

Der-în ümîd be-ser şüd dirîg ‘ömr-i ‘azîz

Bu ümîdde başa geldi ḡayf-ı ‘ömr-i ‘azîz

Ki ânçi der-dilem ez-derem firâz âyed

Ol nesne ki gönümde idi kapudan baña arḡuru geldi

Ümîd-i beste ber-âmed velî çi fâ’ide

Baḡlu ümîd yukaru geldi velî ne fâ’ide

Ümîd nîst ki ‘ömr-i güzeste bâz âyed

Andan ötürü ki ümîdi yokdur ki geçmiş ‘ömür gerü gele ya‘nî gelmez

Kûs-ı rihlet bikûft dest-i ecel

Göc kûsünü çaldı ecel eli

Ey dü çeşmem vedâ‘ -ı ser bikünîd

Ey iki gözüm başı vedâ‘ eyle

Ey kef-i dest ü sâ‘ id ü bâzû

Ey aya ve el ve bilek ve karaca

Heme tevdî‘ -i yekdigir bikünîd

Dükeli birbirünüzle vedâ‘ eyleñ

Ber-men-i üftâde düşmen-râ kâm

Benüm üzerime düşmişler düşmânlaruñ dilegi

Âhîr ey düstân güzêr bikünîd

Âhîr ey dostlar geçün ya‘nî benüm hâlimi şoruñ

Rûzgârem bişüd be-nâdânî

Rûzgârum geçdi bilmezligle

Men nekerdem şumâ hazer bikünîd

Ben eylemedüm siz bâri hazer eyleñ.

Hikâyet

Be-bâlin-i türbet-i Yahyâ peygâmbere ‘aleyhi’s-selâm mu‘tekif Yahyâ peygâmbereñ türbesinde mu‘tekif idim. [46^b] **der-Câmi‘ -i Dımışk**¹⁷⁰ Dımışk Câmi‘ inde **yekî ez-**

¹⁷⁰ Der-kenâr: “Şeyh Sa‘dî rahmetullâhu eydürür ki Dımışkda Yahyâ peygâmbere aleyhi’s-selâmuñ türbesinde mu‘tekif olmışdum.”

mülük ‘Arab ‘ Arab beglerinden birisi **be-bî-inşâfî mevşûf bûd** inşâfsuzluğa mensûb idi **be-ziyâret âmed** türbeye ziyârete geldi **ve hâcet h’âst** dağı hâcet diledi.

Beyt

Dervîş ü gâni bende-i in hâk-i derend

Dervîş dağı gâni bu kapunuñ hâkinüñ bendesidür

V’anân ki gâni terend muhtâcterend

Anlar ki gâni raqdur muhtâcraqdur

Ângêh marâ güft Andan evvel melik baña dedi ki **hâtîrî hem-râh-ı men künîd** baña bir himmet yoldaş eyle. **Ki ez-düşmen-i şa‘b endişnâkem** Ki bir şa‘b-ı düşmandan endişem vardur. **Güftem be-ra‘ iyyet-i za‘if rahmet kün** Ben dedüm ki za‘if ra‘ iyyetler ki merhamet eyleye **tâ ez-düşmen-i kavî zahmet nebîni** tâ düşmen-i kavîden zahmet görmiyesün.

Şi‘r

Be-bâzuvân-ı tüvânâ vü kuvvet-i ser-i dest

Tüvânâ qaracayla dağı el kuvvetiyle

Haţâst pençe-i miskîn-i nâ-tüvân bişkest

Haţâdur nâ-tüvân miskînüñ pençesün şıkmak

Bitersed ân ki ber-üftâdegân ne nebahşâyed

Qorqsun ol kişi düşmişler üzerine [47^a] esir kimse olmaya

Ki ger zi-pây der-âyed keseş negired dest

Ki eger ayakdan gerü düşse kimse anuñ elini tutmaz

Her ân hi tohm-ı bedî kişt ü çeşm-i nîkî dâşt

Her ol ki yaramaz tohm ekdi eyülük gözin tutdı

Dimâg-ı bihüde puht u hayâl-i bâtıl best

Bir ʿ abes dimāğ bişürdi daħı bāṭıl ḫayāl bağladı

Zi-güş penbe birün ār u dād-ı ḫalk bidih

Ḳulakdan panbuğı çıkar ḫalka ʿ adl eyle

Veger tü mī nedihī dād-ı rüz-ı dādī hest

Eger sen ʿ adl vermeyesün ʿ adl günü vardur

Benī Ādem aʿ zā-yı yek diğarend

Ādem oğulları birbirinüñ aʿ zāsıdur

Ki der-āferiñiñ zi-yek gevherend

Ki yaradılmağda bir gevherdendür

Çü ʿ uzvī be-derd āvered rüzgār

Çû bir ʿ uzva derd getüre Kirdi-kār

Diger ʿ uzvhā-rā nemāned qarār

Ġayrı az ʿ ālaruñ qarār kılmaz

Tü kʿez-miḫnet-i diğerān bī-ğamī

Eger sen Ġayrilerüñ miḫnetinden bī-ğam olasın

Neşāyed ki nāmet nihend ādemī

Yaramaz ki senüñ adıñı Ādem qoyalar

[47^b] Ḫikāyet

Dervīṣī müstecābüʿd-daʿ vet Bir duʿ āsı müstecāb dervīṣdür **der-Bağdād pedid āmed** Bağdād şehrinde zāhir oldı. **Ḫaccāc bin Yūsuf biḫāndeş** Anı kığırdı. **Güft** Ḫüccāc didi **Duʿ ā-yı ḫayr kün ber-men** Benüm üzerime bir ḫayr duʿ ā eyle. **Güft** Dervīṣ didi **Ḫudāyā cāneş bisitān** Ey Allāh bunuñ canını sen al. **Güft: Ez-behr-i Ḫudā in çi duʿ āst** Ḫüccāc didi Allāh ḫaḫkiçün bu duʿ ā ne duʿ ādur? **Güft: İn duʿ ā-yı ḫayrest türā heme müselmānān-rā** Daħı dervīṣ ider bu duʿ ā saña ḫayrdur daħı Müslümānlara ḫayrdur.

Şi'r

Ey zeber-dest-i zîr-dest-âzâr

Ey eli yukaru kişi eli altında gayet incidici

Germ tâ key bimāned in bâzâr

Tâ niceydüñ kerem kıala bu bâzâr

Be-çi kâr âyedet cihan-dârî

Senüñ ne işüñe yarar cihândârlık

Mürdenet bih ki merdüm-âzârî

Senüñ ölmeñ yegdür ki merdüm âzâr olmağdan

Hikâyet

Yekî ez-mülük-ı bî-inşâf Bî-inşâf beglerden birisi **pârsâyî-râ pürsîd ki** bir zâhide şorar ki ez-^çibâdehâ **güdâm fâzîlterest** ^çibâdetlerden kıanqısı fâzıllar kıadar [48^a] **Güft Zâhid** didi **Türâ h̄âb-ı nîm-i rûz** Saña yarım günü uyumağ yegdür. **Tâ der-ân yek sâ^ç at h̄alk-râ neyâzârî** Tâ ol bir sâ^ç atde h̄alk incitmeysesün.

Şi'r

Zâlimî-râ h̄ufte dîdem nîm-i rûz

Bir zâlimi uyur gördüm yarım gün

Güftem in fitnest h̄âbeş bürde bih

Bu bir fitnedür anı uyku itmek yegdür

Ân ki h̄âbeş bihter ez-bîdârîst

Ol kim anuñ uyqusu yeg ola uyanıklığından

Ânçünân bed-zindegânî mürde bih

Şunuñ kesb[i] yaramaz dirlikli kişi olmış yegdür.

Hikāyet

Yekī ez-mülūk şenidem ki Beglerden birisi işitdüm ki der-‘işret şebī rüz kerde būd ‘işretten bir gice-i gündüz eyleyüb durur idi der-pāyān-ı mestī mī güft mestlik hālinde söyledi.

Mā-rā be-cihān hoşter ez-īn yek dem nīst

Bize cihānda bu demden hoşrağ dem yoğdur

K’ez-nīk ü bed endiše vü ez-kesī ğam nīst

Eger eyüden ve yavuzdan endişeden dağı kimseden ğamum yoğdur

Dervīşī bürehne der hufte būd bir yalıncağ dervīş ğapuda yatmış idi [48^b] sermāzede güft üşüyüb didi

Ey ān ki çü iğbāl-i tü der-‘ālem nīst

Ey şol kişi ki senüñ iğbālüñ gibi ‘ālemde yoğdur

Girem ki ğamet nīst ğam-ı mā hem nīst

Dutam ki senüñ ğamuñ yoğdur bizim dağı yoğdur ğamımız

(Yahūd bizüm için dağı ğamuñ yoğdur demek ola)¹⁷¹

Melik şurre-i hezār dinār Melik biñ dinārlu kīse ez rezven bīrūn dāşt dericeden taşra çıkardı ki dāmen biyār ki etegün getür didi dervīş güft dervīş güft ya‘ nī söyledi Dāmen ez-kücā ārem Dāmenüm ğanda getüre ben ki pīrāhen nedārem ki gönlegüm yoğdur. Melik hil‘atī ber-ān mezīd kerd Melik bir hil‘at anuñ üzerine ziyāde eyledi ve piş-i dervīş firistād dervīş önüne virdi. Dervīş be-endek zemān biğord bāz āmed Dervīş az zamānda altunı yedi ve gene geldi.

Beyt

Ķarār ber-kef-i āzādegān negīred māl

¹⁷¹ Bu kısım der-kenār olarak yazılmıştır.

Fāriğlerüñ elinden karar tutmaz māl

Ne sabr der-dil-i ‘āşık ne āb der-gırbāl

Ne sabr ‘āşıkun gönlünden ne su qalburde karar tutar

Der-ḥāletī ki Bir ḥāletde ki [49^a] **melik-rā pervā-yı ū nebūd** Melik andan pervası yoğdı. **Ḥāleş bigüftend** Dervişün ḥālini Melik’e didiler **be-hem ber-āmed** Melik incindi **ve rūy ez-vey derhem keşid** daḡı yüzünü andan döndürdi. **Ez-īncā güfteend** Andan ötürü dimişlerdür **aşhāb-ı fiṭnat u ḥıbret** ‘aql-ı asilleri ve ‘ilm-i şāhibler ki **ez-ḥiddet ū şevret-i pādīşāhān** ki ḥiddetden daḡı pādīşāhlar şevretinden **ber ḥazer bāyed būden** ḥazer üzerine olmağ gerek ki **ğālib himmet-i işān** bunlarun ġālib himmeti **mu‘zılāt-ı umūr-ı memleket mütē‘allıq bāsed** memleketün umūr-ı ‘azāmesine mütē‘allıq ol **taḥammül-i izdiḥām-ı ‘avām nekünend** ‘avāmun kesretine taḥammül eylemezler.

Şi‘r

Ḥarāmeş büved ni‘met-i pādīşāh

Ḥarām olsun aña ni‘met-i pādīşāh

Ki hengām-ı fırsat nedāred nigāh

Ki fırsat vaqtini şaklıyamaz

Mecāl-i sūḥan tā nebīnī zi-piş

Sözi mecāl tā görmeyesin evvelden

Be-bi-hüde güften meber qadr-i ḡiş

‘Abes söylemekle kendü qaderiñi giderme

Güft Melik didi kim [49^b] **īn gedā-yı şūḥ-ı mübezzir-rā** Bu gözi qararmış müsrif-gedāyı **ki çendin ni‘met** ki yoğdur ni‘meti **be-çendin müddet ber-endāht** bu qadar müddetde çürütüdi. **Birānid ki ḥazīne-i Beyt’ül-māl loğma-i mesākīnest** Bunı sürün ki beytül-māl ḥazīnesi miskin loğmasıdur **ne tu‘me-i ihvān-ı şeyātīn** şeytān qardaşlarınıñ ta‘āmı degüldür.

Beyt

Eblehî k'û rûz-ı rûşen şem' -i kâfûrî nihed

Ebleh ki ol gündüzde mum yağa

Zûd bîni keş be-şeb rûgan nebâşed der-çerâğ

Tîz göresin anı ki gice yağ olmaya çerâğında

Yekî ez-vüzerâ-yı nâşih güft Nâşih vezîrlerden birisi didi **Ey pâdişâh maşlahat ân hemî bînem** Ey pâdişâh maşlahat iyi gördüm ki **çünîn kesân-râ** şunuñ bigi kimselere **vech-i kefâf be-tefârîk mücrâ dârend** kifâyet kadar üleşdirmekle mücrâ dutalar **tâ der-nafağa'î israf nekünend** tâ nafağada isrâf eylemeyeler. **Ammâ ânçi fermüdi ez-zecr ü men'** Ammâ anı ki buyurduñ zecrden ve men' cihetinden [50^a] **münâsib-i erbâb-ı himmet nîst** himmet sâhiblerinüñ sîretine münâsib degüldür **yekî-râ be-luţf ümîdvâr gerdâniden** ki birisini lütufla ümîdvâr eylemek **ve bâz be-nevmîdî haste-hâtır kerd** gene nevmîdlikle hasta eylemek **ez mürüvvet dürest** mürüvvetden irâğdur.

Şî'r

Be-rûy-ı hod der-i ıtmâ' bâz netvân kerd

Kendü yüzüne tama' kapusın açmamak gerekdür

Çü bâz şüd be-dürüşti firâz netvân kerd

Çün açdı erlûkle arğuri eylememek gerekdür

Kes nebîned ki teşnegân-ı Hicâz

Kimse bilmez ki Hicâz susuzlarını

Be-leb-i âb-ı şür gird âyend

Acı şu kenârına cem' olalar

Her kücâ çeşme'î büved şîrîn

Her kıanda ki bir çeşme ola tatlu

Merdüm ü murğ u mür gird āyend

Ādem kuşu qarınca cem^c olurlar.

Hikāyet

Yekī ez-pādişāhān-ı pīşīn Evvel zamān beglerinden birisi **der-ri^c āyet-i memleket süstī kerdī** memleket ri^c āyet eylemekde sustluğ eyledi **ve leşker be-sahtī** leşkeri katılımğa tutdı **nāgāh düşmen-i şa^c b rūy nümūd** nāgāh düşmān yüz gösterdi **heme pūşt bidādend** dükeli arķalarını [50^b] virdiler döndiler.

Çü dārend genç ez-sipāhī dirīğ

Çün pādişāh tuta genci sipāhīden dirīğ

Dirīğ āyedeş dest bürden be-tīğ

Sipāhīye dirīğ gelür elini kılıca iletmek

Yekī-rā ez-ānān Ol sipāhīlerden birisi **ki bā-meneş düstī dāşt** ki benümle dostluğı vardı **Melāmet kerdem** Melāmet eyledüm **güft** didüm **Dūnest** Denilikdür **ü bī-sipās** dahi küfrānū'n-ni^c melükdür **ve sifle** dağı siflelükdür **vü nā-Haķķ şinās** dağı Haķķı añlamamağdur **ki be-endeķ teğayyür-i hāl** ki az çok tağayyür hālde **ez-mağdüm-ı qadīm ber-gerded** qadīm mağdūmdan döne kişi **ve huķūķ-ı ni^cmet der-neverded** ni^cmet haķķlarını düre. **Güft: Eger bigüyem** Sipāhī didi eger söylersem **ma^c zür dārī şāyed** ma^c zür tutasın şāyed **ki esbem bī-cev büved** ki atum arpasuzdur **ü nemed-i zīn bi-girev** dağı nemedüm ve ayarum tūdudadır. **Sultān ki be-zer bā-sipāhī baħilī küned** Sultān ki altunla sipāhīye buħl eyleye **be-ū be-cān cūvān-merdī netüvān kerd** aña cānla sipāhī civān-merdlük eylemez. [51^a]

Zer bidih merd-i sipāhī-rā tā ser binihed

Altunu virmedi sipāhīye tā baş qoya

Vegeriş zer nedihī ser binihed der-^c ālem

Eger altun vermeyesin baş qoya qoruyana

İzā şebā^c a'l-kemiyyü

yeşülü baţşā

Kaçan bir bahâdur kılı duysa hamle eyler tutmağa

Ve hâvi'l-batni yabtısu bi'l-firâri

Karnı âç kişi kaçmak yolun dutar

Hikâyet

Yekî ez-vüzerâ ma' zül şüd Vezîrlerden birisi ma' zül oldu **be-halka-i dervîşân der-âmed** dervîş halkasına geldi **bereket-i şöhet-i işân** dervîşlerün şöhetini berekâtı **der ü eser kerd** anda eser eyledi ve **cem' iyyet-i hâtıreş dest dâd** anuñ hâtırını cem' iyyeti el virdi. **Melik bâr-ı dîger berü dil-hoş kerd** Hele melik bir dahı anuñ üzerine gönlünü hoş eyledi ve 'amel fermüd **kaüb nekerded** bir iş buyurdu kaüb eyledi. **Güft** Vezîr didi **Ma' zülî bih ki meşgûlî** Ma' züllük yeğdür ki bir işe meşgûl olmağdan.

Şi'r

Ânân ki be-künc-i 'âfiyet binışestend

Anlar ki 'âfiyet bucağında oturdılar

[51^b]

Dendân-ı seg ü dehân-ı merdüm bestend

Kelbün dişin dahı adamuñ ağızın bağladılar

Kâgaz biderîdend ü kalem bişkestend

Kâğıdı yırdılar dahı kalemî şıdılar

V'ez dest ü zeban-ı harf-gîrân restend

Ta' n edicilerün elinden ve dilinden kurtuldılar

Melik güft: Her-âyîne Melik didi elbette **mârâ hıredmendî kâfi bâyed** baña hıredmendân kâfi gerekdür **ki tedbir-i memleket-râ şâyed** ki memleket tedbirine yaraya. **Güft** Vezîr didi **Ey melik hıredmend ânest** Ey melik hıredmendân oldur ki **be-cünin kâr** şuncalayın işlere **ten der nedihed** ten vermeye.

Beyt

Hümây ber-heme murğân ez-ân şeref dâred

Humâ kuşunuñ dükeli kuşlaruñ üzerine andan ötürü şrefi vardur

Ki üstühân hored ü cânver neyâzâred

Ki kemük yer cânverü incidmez.¹⁷²

Hikâyet

Siyâh-güş-râ güftend Kara kulağa didiler ya‘ nî porsuğa **türâ mülâzemet-i şöhet-i şîr** senüñ arslan şöhetine mülâzemet **be-çi kâr ihtiyâr üftâd** ne işiyle [52^a] ihtiyâr düşdi. **Güft** Siyâh-güş didi **Tâ fazla-i şaydeş mî horem** Tâ anuñ şayd ettüginüñ artuğın yerüm **ve ez-şerr-i düşmenân** dağı düşmânlar şerrinden **der penâh-ı şavlet** anuñ heybeti penâhından **zindegânî mî künem** dirlik eylerüm. **Güft** Siyâh-güşa didiler **Eknün ki** Şimdi ki **be-zıll-ı himâyeteş der-âmedî** anuñ himâyeti gölgesine gireydün **ve be-şükrend ni‘ meteş i‘ tirâf kerdî** dağı anuñ ni‘ meti şükline ikrâr eyledün **çirâ nezdikter neyâşî** niçün yakınrağ olmazsun **tâ halka-i hâşânet der-âvered** tâ seni hâşıllar halkasına koya **ve ez-bendegân-ı muhliş şumâred** dağı muhliş kullarından şaya. **Güft** Siyâh-güş didi **Ez-batş-ı ü hemçünân eymen nistem** Hemçünân anuñ tutmasından emîn degülüm.

Beyt

Eger şad sâl gebr âteş fûrûzed

Eger yüz yıl Mecûsi kâfir odluğa

Çü yek dem der-ü üfted bisûzed

Çün bir dem oduñ içine düşe yağar

Üfted ki Düşer ki **nedîm-i hazret-i sultân-râ** sultân hazretinüñ nedîmine **zer biyâbed** altun gelür **ve bâşed ki** vaqt olur ki **ser bireved** başı gider. [52^b] **Ve hukemâ güfteend**

¹⁷² Der-kenâr: “Ya‘ nî humâdan murâd Luru kuşudur ‘Acem diyarında luru kuşuna humâ dirler. Ol kuş kemüğü havâyâ getürür ba‘ dehü yere birağur parelenüb her kağısı yutmağâ kâbil ise anı yudar.”

Hükemā dimişlerdür. **Ez-televvün-i ta' b pādişāhān** Pādişāhların tab' iyyeti televvününden **ber-ḥazer bāyed büved** ḥazer üzerine olmak gerekdir. **Bāsed ki selāmī birencend** Olur ki bir selāmla incünürler **ve be düşünāmī** bir sögmekle **ḥil' at dihend** ḥil' at verirler. **Zarāfet-i bisyār hüner-i nedimānest** Çok zarāfet nedimlerin hüneridir ü **' ayb-ı ḥakīmān** ḥākīmlere ' ayubdur.

Beyt

Tü ber-ser-i ḳadreş ḥ' išten bāş u vaḳār

Sen kendü ḳaderün üzerine ol vaḳār üzerine ol

Bāzī vü zarāfet be-nedimān bügzār

Oyunı ve zarāfeti nedimlere ḳo.

Hikāyet

Yekī ez-refikān Yoldaşlardan birisi **şikāyet-i rüzgār-ı nā-müsā' id** nā-muvāfiḳ rüzgārün şikāyeti **be-nezdik-i men āverd** benim kaḫuma getürdü ki **ki kefāf-ı endek dārem** ki az kefāfum var ü **' iyāl-i bisyār** çok ' iyālüm var. **Ve tāḳat-i bār-ı fāḳa nemī dārem** Faḳr yüküne tāḳat getürmezüm. **Ve bārḥā der-dilem āyed ki** Nicelere gönlime gelür ki **be-iḳlīm-i diğer naḳl künem** bir ḡayrı iḳlīme naḳl eyleyüm **tā der-her ān şüret ki** tā her şüretde ki **zindegānī kerde şüd** dirlik ola. [53^a] **Kesī-rā ber-nik ü bed-i men itḫilā'** **nebāsed** Kimsenün benim eyülügüm ve yavuzluğüm üzerine itḫilā' ı olmaya.

Beyt

Pes gürsine ḥuft u kes nedānist ki kist

Çok ac yatur kimse bilmez ki kimdür

Pes cān be-leb āmed ki berü kes negirist

Çok cān dudaga geldi ki anuñ üzerine kimse ağlamaz

Bāz ez-šemātet-i a' dā Gene düşmānların küllisinden **ber mī endişem** endişe üzerineyüm **ki be-ta' ne der-ḳafā-yı men biḥandend** ki bir ta' neler benim ardundan

güleler ve sa‘y-ı merā benüm sa‘yum **der-ḥaḫḫ-ı** ‘ıyāl ‘ıyāl ḥaḫḫında **ber-‘adem-i mürüvvet ḥıml künend** ‘adem-i mürüvete ḥaml eyleyeler ve **güyend** daḫı dirler.

Beyt

Bibīn ān bī-ḥamiyyet-rā ki hergiz

Gör ol ḡayretsüzi ki hergiz

Neḥ‘āhed dīd rüy-ı nīk-baḫtī

Görcek degüldür nīk baḫtluḡ yüzün

Ki āsānī güzined ḥ‘iḡten-rā

Ki genizlük iḡtiyār eder kendüzine

Zen ü ferzend bügzāred be-saḫtī

‘Avretün ve oḡlanun ḡor kıtlıḡla

Der-‘ilm-i muḫāsebe çünān ma‘lūmest ‘İlm ḥesābında ḡöyle ki malūmdur **çizi dānem** bir nesne bilirüm. **Eger be-cāh-ı ḡumā** Eger sizün ḥimmetiñüzle **ḡuḡlı yedīd āyed** bir ḡuḡl [53^b] āḡikāre ola **ki mūcib-i cem‘iyyet-i ḫāḫır bāḡed** ki cem‘iyyeti ḫāḫır-ı mūcib ola **baḡıyyet-i ‘ömr bāḡī** ‘ömrüm **ez-‘uhde-i ḡükr-i ān** ki anuñ ḡükr-i ‘uhdesinden **be der netüvān āmed** çıḡmaḡa ḡüç yetmez. **Güftem** Didüm aña ‘**Amel-i pādiḡāḫān ey birader dü ḫaraf dāred** Pādiḡāḫlar ‘amel[i] ey ḡardaḡ iki ḫarafı vardır. **Ümīd-i nān ve bīm-i cān** Biri itmek ümīddür biri cān ḡorḡusıdır. **Ve ḫilāf-ı re‘y-i ḫıredmendānest** ‘Ākillerün reyiniñ ḫilāfıdır **bedīn ümīd** yutan ümidiyle **der īn bīm üftāden** bu ḡorḡuya düḡmek.

Beyt

Kes neyāyed be-ḫāne-i dervīḡ

Kimse gelmez dervīḡüñ ḫānesine

Ki ḫarāc-ı zemīn ü bāḡ bidih

Ki yerün ve baḡuñ ḫarācı vir diyü

Yā be-teşvîş ü ğuşşa râzî şev

Yā teşvîş ve ğuşşaya râzî ol

Yā ciġer bend pîş-i zâġ binih

Ya ciġer bendi kıuzgun önüne kıo

Ġüft Ol yoldaş didi **İn sühan muvâfık-ı ħâl-i men negüfti** Bunı benüm ħâlime muvâfık söylemedüñ **ve cevâb-ı su'âl-i men neyâverdi** cevâbı su'âlime ġöre vermedüñ. **Şenide'i** ki İştüñ mü ki **her ki ħıyânet verzed** her ki ħıyânet kesb ider **ve deşteş** anuñ eli [54^a] **be-vaġt-i ħesâb bilerzed** ħesâb vaġtinde ditrer.

Beyt

Râstî mücib-i rızâ-yı Ĥudâst

Ĥoġruluk ħudânuñ rızâsı mücibdür

Kes nedidem ki ġüm şüd ez-reh-i râst

Kimse ġörmedüm ki azġunluk ide toġru yoldan

Ĥukemâ ġüyend Dirler **Ĥehâr kes** Dört kimse **ez-ġehâr kes** dört kimseden **be-cân birenced** cânla incinürler. **Ĥarâmî ez-sultân** Birisi ħarâmidür sultândan incinür **ve düzd ez-pâsbân** birisi daġı uğrıdur pasbândan incinür **ve fâsık ez-ġammâz** birisi daġı fâsıkdur ġammâzdan incinür **ve rû-nesebî ez-muġtesib** birisi daġı rû-nesebdür muġtesibden incinür. **Ve ân-râ ki ħisâb-pâkest** Anuñ ki ħesâbı pâkdur **ez-muġhâsebe ġi bâkest** ħesâbdan ne kıorķusu vardur.

Beyt

Mekün ferah-revî der-^çamel eger ħ^çâhî

ġiñ yüzücülük eyleme ^çamelde eger dilerseñ

Ki vaġt-i ref^ç -i tü bâşed mecâl-i düşmen teng

Ki senüñ ref^ç atüñ vaġtine ola düşmenüñ mecâli ġâr

Tü pāk bāş ü medar ey birader ez-kes bāk

Sen arı ol dağı tıtma ey birāder kimseden ğam

[54^b] Zenend cāme-i nā-pāk ğāzurān ber-seng

Arı dükeli ğüyāsı vururlar ğāzururlar aşa

(Ĝāzur bez aĝrıdıcı)¹⁷³

Ĝüftem Ben didüm **Hikāyet-i ān rūbāh** Ol dilkü hikāyeti **münāsib-i hāl-i tüst** senüñ hāliline münāsibdür **ki didendeş ğirizān** ki anı ğördiler kaçar **ve bī hüştem** bī-hüd olub **üftān** düşüb **ve hüzān** dağı kaķub. **Yekī ğüftei** Birisi ol dilküye didi **Çi āfetest ki mücib-i çendīn mehfāfetest** Ne āfetdür ki muhfāfet mücibdür? **Ĝüft** Dilkü didi **Şütür-rā be-suhre mī ğirend** Deveyi ulaĝa dutarlar. **Ĝüft** Ol kişi didi **Ey sefih! Şütür-rā bā-tü ç** **münāsebetest** Ey delü senüñ deveyle ne münāsebetüñ var **ü türā bed ü ç** **müşābehet** dağı senüñ añā ne müşābehetüñ var? **Ĝüft hāmüş ki** Dilkü didi işim ol ki **eger hasūdān be-ĝarez ğüyend ki in şütürest** eger şoralar ĝarezle diyeler ki bu devedür **ki ĝam kār men dārem** kimüñ baña ĝamı var **tā teftiş-i hāl-i men küned** tā benüm hālimi şoralar. **Tā tiryāk ez-‘Irāk āverde şeved** Tā tiryāk ‘Irākdan gelmiş ola **mār-gezide** yılan şokmış kişi [55^a] **mürde büd** ölmüş ola. **Türā hemçünīn fazīlest** Senüñ dağı hemçünīn fazluñ vardur **ve diyanet takvā ü emānet** dağı diyānetüñ ve takvāñ ve emānetüñ vardur. **Ve amma müteĝammāz der-kemīnend** Amma ĝammāzlık idiciler busıdadur **müdde‘ iyān ğüşe-nişīn** dağı müdde‘iler bucaķda oturur. **Eger ānçi hüşn-i sīret-i tüst** Ol ki senüñ ğögcek sīretindür **be-hilāf-ı ān takrīr künend** anuñ hilāfuñ takrīr ideler **der mi‘raz-ı hitāb-ı pādīşāh āftī** pādīşāhuñ hitāb-ı mi‘razına düşesin **ki rā der-ān hālet** kimüñ ol hālde **mecal-i maķālet** söylemege mecālī ola. **Pes maşlahat hemī bīnem** Pes maşlahat anı ğördüm ki **ki mülk-i ķanā‘ at-rā hirāset künī** ķanā‘ at mülküñi ekünlik eyleyüb saķlayasın **ve terk-i riyaset ğüyī** dağı riyāset terkin söyleyesin **ki ‘ākīlān ğüfteend** ‘ākīllılar dimişlerdir:

Beyt

¹⁷³ Bu kısım der-kenār olarak yazılmıştır.

Be-deryā der-menāfi‘ bī-şumārest

Deñizde menāfi‘ in̄ ḥesāb yoğdur

Ve ger ḥ‘āhī selāmet ber-kenārest

Eger selāmetlik dilerseñ kenārda ol

Refik in sūhan bişenīd Yoldaş bu sözü işitdi [55^b] ve **behem ber-āmed ve rūy derhem keşīd** incindi dađı yüzün çevirdi. **Sūhanhā-yı renciş-āmīz** Renc karşıdurur sözlere **güften girift** söylemek dutdı ki in̄ çı ‘aql kifāyetest buna ‘aql kāfīdür ü **fehmi dirāyet** dađı ne añlamađdır. **Be kavī-i ḥukemā dūrūst āmed** Hükemā kuluna dūrūst geldi ki **güfteend ki** dimişler ki **Dūstān der-zindān be-kār āyend** Dostlar zindānda işe gelürler ki **ber-süfere heme dūşmenān dūst nūmāyend** ki sofrā üzerinde ḥod dūkelü dūşmenlar dostluk gösterürler.

Beyt

Dūst meşmār ān ki der-ni‘ met zened

Dost şayma ol kişi ni‘ met yirken orda

Lāf-ı yārī vü birader-ḥ‘āndegī

Yarluk lāfin dağı kardeşlik lāfin vura

Dūst ān gīrem gīred dest-i dūst

Dost anı tutaram ki ve tuta dostuñ elini

Der-perişān-ḥālī vü der-māndegī

Dağı dermāndalık ḥālinde (perişānlık ḥālinde)¹⁷⁴

Didem ki müteğayyir şevēd Gördüm ki müteğayyir oldı ve **naşīḥat-i men be-gareż mī şineved** naşīḥatimi gārażıyla işidür **be-nezdīk-i şāhib-i dīvān refitem** şāhib-i dīvān katına vardum. [56^a] **Be-sābıka-i ma‘ rifetī ki miyān-ı mā būd** Bir bilişlik şābıka bizüm ortamızda vardı **şūret-i ḥāleş bigüfitem** anuñ ḥāl-i şūretini didüm **tā be-kārī muḥtaşares**

¹⁷⁴ Bu kısım der-kenār olarak yazılmıştır.

naşb kerdend tã anı bir muhtaşar işe naşb eylediler. **Çend rüz berîn âmed** Bir kaç gün geçdi. **Luţf-ı şab‘ eş-rã bidîdend** Anuñ şab‘ iyyeti lüţfunı gördiler ve **hüsn-i tedbîreş pesendîdend** anuñ gögcek tedbîrini begendiler. **Kãreş ez-ãn der-güzeşt** Anuñ işi evvelkiden geçdi ve **be-mertebe-i berter ez-ãn mütemekkin** andan yücerek mertebeye mütemekkin oldı **hemçünîn necm-i sa‘âdeteş** hemçünân anuñ sa‘âdeti ilduzu **der-terakķi bûd** terakķide oldı **tã be-evc-i irâdet resîd** tã tamâm murâdına yetüşdi **muşarreb-i hãzret-i sultãn** sultãn hãzretlerinüñ muşarrebi **müşãrûn ileyh** ve **mu‘temedûn ileyh keşt** dağı müşãrûn ileyhesi oldı ve mu‘temedûn ‘aleyhesi oldı. **Ber-selâmet-i hãleş** Anuñ selâmeti hãline **şãdmãni şüdem** şãd oldum. **Güftem** didüm:

Beyt

Elã lâ-tahzenenne’ha’l-beliyye

Āgãh ol guşşalanma ey belã kardaşları

Fe-li’r-rahmãni eltãf hafiiyye

Allãh için vardur gizlü [56^b] luţuflar.

Beyt

Menşin turuş ez-gerdiş-i eyyam ki şabr

Ekşi oturma eyyãmuñ dönüşünden ki şabr eylemek

Telhest velikin ber-i şirin dãred

Acı derd likin şatlu aşı vardur

Zi-kãr-ı beste meyendiş ü dil şikeste medãr

Bağlu işden endişe eyleme göñlünü şikeste tutma

Ki âb-ı çeşme-i hayvãn derun-ı târikest

Ki âb-ı hayãt çeşmesi karañulukdadur

Der-ãn karîn Ol zamãnda **mera bã-yãrãn** baña yãrãnla **ittifãķ sefer-i üftãd** ittifãķ-ı sefer düşdi. **Çün ez-iyãret-i Mekke bãz âmed** Çün Mekke ziyãretinden yine geldüm **dü**

menzil istiḳbāl kerd iki menzil baña karşı geldi. **Didem zāhir-i ḥāleṣ perīṣān** Gördüm anuñ zāhir ḥālī perīṣāndur **hey’et-i dervīṣān** daḫı ũeklinde dervīṣlık vardur. **Güftem: Ḥāl çist** Dedüm ḥāl nedür? **Güft: Çünān ki tü güfti** Ancılayın sen söyledüñ **tā’ife’i ḥased bürend** bir tā’ife ḥased itdiler **be be-ḥıyānetem mensüb kerdend** beni ḥıyānete mensüb eylediler **ve melik der-keṣf-i ḥaḳıḳat-i ān** istifsar **nefermüd** melik anuñ ḥaḳıḳi keṣfinde taḳṣirlik [57^a] buyurdı **yārān-ı ḳadīm ez-kelime-i Ḥaḳḳ ḥāmūṣ ṣüdüdü** Ḳadīm yārānlar Ḥaḳḳ sözden epsem oldılar **ve ũoḫbet-i dīrīne ferāmūṣ kerdend** evvelki muṣāḫebetini unutmāḳ eylediler.

Beyt

Nebīni ki pīṣ-i ḥudāvend-i baḫt

Görmez misin ki baḫt-ı isinnüñ öninde

Tevāzu‘ -kūnān dest ber-ber nihend

Tevāzu‘ iderek eli el üzerine ḳorlar

Çü bīnend ki kāreṣ zi-dest üftād

Çün göreler ki anuñ işi elden düṣdi

Heme ‘ālemeṣ pāy ber-ser nihend

Dükeli ‘ālem ayaḡını anuñ başı üzerine ḳorlar

Fi’l-cümle Ḥāṣıl-ı kelām be-envā‘ -ı ‘uḳūbet giriftār būdem envā‘ ‘uḳūbetle giriftār idüm **tā der-īn rüz hā ki** tā bu günlere deḡin ki **müjde-i selāmeti-i ḥuccāc biresid** ki ḥācılaruñ selāmet-i beṣāret yetiṣdi. **Ez-bend-i girānem ḫalāṣ kerd** Beni ağır bendden ḫalāṣ eyledi **ve milk-i mevrūsem ḫāṣṣ** mirās yediḡüm mülki ḫāṣṣ eyledi. **Güftem: Ān nevbet** Didüm ol vaḳt **iṣāret-i men ḳabül nekerdi** benüm iṣāretüm ḳabül eyledüñ **ki güftem** ki didüm ‘amel-i pādiṣāḫ çün **sefer-i deryāst** pādiṣāḫlar ‘ameli deryā seferi gibidür [57^b] **ḫaṭarnāk ü südmend** muḫāṭaradur daḫı aṣṣıludur **yā genç ber-giri** yā genc tutarsın **yā der-tılısm bimiri** yā anuñ tılısımında ölürsün.

Beyt

Yā zer be-her dü dest küned h̄āce der-kenār

Yā altun iki eliyle çeker h̄āce kenāra

Yā mevc rūzī efkenedeş mürde ber-kenār

Yā mevc anı bir gün bırağur ölmüş kenāra

Maşlahat nedidem Maşlahat görmedüm **ez-în bîş rîş** bundan iylerlik **dil-i dervîş** dervîşüñ göñlüni **melamet hırāşiden** melāmetle kaçımağa **ü nemek be ez-cerāhat** **pāşiden** dağı tuzı anuñ cerāhatine saçmağa. **Bedīn kelime-i ihtîşār kerdem** Bu kelimeyle muhtaşar eyledüm.

Nedānistī ki bīnī bend ber-pāy

Bilmedük mi ki göresin bendi ayak üzerinde

Çü der-güşet neyāmed pend-i merdüm

Çün kulağına gelmiye merdumuñ öğüdi

Diger reh ki nedārī tākāt-i niş

Gene eger tākāt getürmeysin ‘akrebüñ ignesine

Mekün engüşt der-sūrāh-ı kejdüm

Barmağıñ şoşma ‘akrebüñ delüğine

Hikāyet

Tenī çend der-şoşbet-i men būdend Bir kaç kişi benüm şoşbetümde olurlardı. **Zāhir-i hāl-i işān [58^a]** Bunlaruñ zāhir hāli **be-şalāhiyet ārāste**¹⁷⁵ şalāhiyetle bezenmiş. **Yekī ez-büzürgān** Ululardan birisi **hüsn-i belīg der-ħaqq-ı in tã’ife dāşt**¹⁷⁶ gögcek mübālāyla

¹⁷⁵ Der-kenār: “maşsul-i terkīb: dervîşāndan bir nice kimse benüm şoşbetimde idiler ya‘ nī mürīdlerüm idiler. Zāhir hālleri şalāhla bezenmişdi h̄aşılı ehl-i şalāh u taqvā idiler. Āresteden soñra bir būd taqđır olunur. Sūdī” 57^b

¹⁷⁶ Der-kenār: “dāşt: hikāyet-i hāl-i māzīdür tutardı dimekdür” 58^a

bu t̄a'ife hakkında i' t̄ikād dutardı. İdrārī¹⁷⁷ mu' ayyen kerde būd¹⁷⁸ bir vazīfe ta'yīn eylemişdi. Meger yekī e-işān hareketi kerde ki Meger bunlardan birisi hareket eyledi ki münāsib-i hāl-i dervīşān nā-būd dervīşlerūñ hāline münāsib degüldi. Zann-ı ān büzürg Ol ulunuñ zannı derpān işān fāsides bunlaruñ hakkında fāsıd oldı bāzār-ı inān kāsıd şüd¹⁷⁹ bunlaruñ bāzārı kāsıd oldı. H'āstem tā be-ṭarīkī Diledüm tā bir ṭarīkle kefāf-ı yārān müstahlaş kerdānem¹⁸⁰ yaranuñ kefāfını ḥalāş eyleyem. Āheng-i ḥıdmeteş kerdem mülküñ ḥıdmetine ḳasd eyledüm derbānem rehā nekerd beni ḳapucu ḳapu vurmadı ve cefa nemūd daḫı cefā gösterdi ma' zūreş dāstem anı ma' zūr ṭıtdı ki şenide būdem¹⁸¹ ki işitmişdüm ki

Der-i mīr ü vezīr ü sultān-rā

Emirūñ vezīrūñ sultānuñ ḳapısunuñ

[58^b] Bī-vesīlet megerd pīrāmen¹⁸²

Vesīlesüz çigzinme çevresine

Seg ü derbān çü yāftend ḡarīb

Kelb ve ḳapucu çün bulalar ḡarībi

¹⁷⁷ Der-kenār: “İdrār kesr-i hemze ile if'āl bābından vazīfe ma'nāsınadır.” 58^a

¹⁷⁸ Der-kenār: “maḥşül-i terkīb: Ekābirden birisi bu t̄a'ifenūñ hakkında mübālaḡa ile güzel zann ṭıtdı ya' nī ṭıtdı ya' nī bunlaruñ hakkında ziyāde güzel zannı var idi. Zirā zāhirleri şalāḥ ve ṭakvā ile pīrāste idi ve bunlara ḥāllerine göre bir miḡdār vazīfe ta'yīn eylemiş idi” 58^a

¹⁷⁹ Der-kenār: “maḥşül-i terkīb: meger benüm şoḫbetimde olanlarūn birisinden dervīşler hāline nā-münāsib bir hareket şādir oldı. Hāşılı bir muḡālif iş işledi. Pes bunlaruñ hakkında ol şaḫsuñ zannı fāsed oldı ve bu fesād sebebiyle bu dervīşlerūñ pāzārı kesāda düşdi ya' nī ol şāhib-i devletūñ ḫısn-i iltifātından dūr ve idrar-ı mu' ayyenden mahcūr oldılar. Sūdī” 58^a

¹⁸⁰ Der-kenār: “maḥşül-i terkīb: diledüm tā bir ṭarīkle mezkūr fuḳarānuñ kefāfını taḫlīş eyleyem ya' nī bir tedbīr ve tedārük edüb ol şāhib-i devlete fuḳarānuñ vazīfelerine yine ta'yīn itdürem kezā” 58^a

¹⁸¹ Der-kenār: “maḥşül-i terkīb: ol devletinūñ ḫıdmetine varmaḡ ḳasd eyledüm ya' nī mülākāt murād eyledüm. Ḳapısına varduḡda bevvāb içerü girmege icāzet ve ruḫşat virmedi ve baña cefā da eyledi. Niteki bu kilābuñ 'ādetleridür ammā anı ma' zūr dutdum zirā bir bölük Müselmānuñ maşlaḫatına ḫayr niyyetle zahmet ihtiyār edüb varmışdum. Pes bu cihetden ḫiç bī-ḫuzūr olmadum ve bevvāb-ı nā-sāzgāruñ ḡılzetini ma' zūr ṭıtdum ol ma'nāyla ve ol sebeble ki 'uḡalā ve 'ulemā bu bābda söz söylemişler. Kezā” 58^b

¹⁸² Der-kenār: “maḥşül-i beyt: beg ve vezīr ve pādīşāḫ ḳapısunuñ vesīlesiz eṭrāfını ṭolanma. Ya' nī içerü dāḫil olayum deseñ vesīlesiz yanına uğrama ki müyesser degüldür.”

İn girībānş gired ve ān dāmen¹⁸³

Çapucu yaqasın tutar ol kelbe etegin tutar

Çendān ki Şol kadar men^ç eyledi ki **muqararrebān-ı hāzret-i ān büzürg** ol ulu hāzret muqarrer bildi **ber-hāl-i men ittilā^ç yāftend** benüm hālime ittilā^ç buldılar **ve bā ger emem derūn birund** beni ikrāmla içerü aldılar **ve maqāmī berter mu^ç ayyen kerdend** bir bu yücerek maqāmlığın eylediler. **Ammā be-tevāzu^ç fūrūter nişestem** Ammā tevāzu^ç yla aşağıraq oturdum **güftem** didüm¹⁸⁴

Beyt

Bügzār ki bende-i kemīnem

Ço ki bir kimesne qulum

Tā der-şaf-ı bendegān nişīnem¹⁸⁵

Tā qullar şafında oturam

Güft Melik didi **Allāh Allāh çī cāy-ı in sūhanest**¹⁸⁶ Bu ne söz yeridür.

Beyt

Ger ber-ser ü çeşm-i men nişīnī

Eger benüm başum ve gözüm üstüne oturasın

¹⁸³ Der-kenār: “maḥşül-i beyt: seg-i gezende ile bevvāb tā’fesi beyninde münasebet-i cihet ü cāmī’ a var. Ḥāşşaları budur ki bir garīb ve faqīr şeklinde kimse bulduqda bevvāb yaqasına yapışur ve kelb dāmānına. Ḥāşılı bi’ṭ-ṭabī’ ikisi de mu’zīdür.” 58^b

¹⁸⁴ Der-kenār: “maḥşül-i tertīb: ol kadar ki ya’ nī hemān ki ol devletlinüñ maḥşüş ve muqarreb adamları benüm hālime vāqıf oldılar ve Sa’ di olduğumu bildiler beni ta’zīm ve tebcille içerü şāḥib-i devletüñ yanına getürdiler. Bir yücerek maqām ta’yin eylediler ya’ nī şadr-ı meclisde cülüsü teklif eylediler. Ḥāşılı bana i’zāz ve ikrām eylediler. Ammā ben tevāzu^ç edüb ol buyurduqları maqāmdan aşağıraq yere oturdum ve dedüm” 58^b

¹⁸⁵ Der-kenār: “maḥşül-i beyt: beni kendi hālime ço benümle muqayyed olma zirā ki ben ‘abd-i kemterīn ve dervīş-i faqīr ve ḥāqīrüm. İmdi ço beni, tā kim şaff-ı nī’ āl ü maqāmı rüzzālde oturayum. Ya’ nī teklif buyurduğunuz maqām fuqarā maqāmı degüldür küberā maqāmıdır. Ben ise afkar u aḥqar-ı nasım.” 58^b

¹⁸⁶ Der-kenār: “Mısrā’: Allāh Allāh bunda ta’ accüb ifāde eder. Ya’ nī ne ‘aceb söyledüñüz, bu kelāmuñ ne maḥallidür, böyle niçün buyurursız ya’ nī siz böyle diyecek maqāmıda degülsiz. Bunda Allāh Allāh ma’ nāsını Allāhü Te’ ālā diyen ‘aceb söylemiş ki maḥall-i ta’ accübdür. Redd-i Surūrī” 59^a

Nāzet bikeşem ki nāzenīnī

Nāziñı çekerüm ki nazenīnsin

Fi'l-cümle Hāsıl-ı kelām **binışestem ve ez-her derī sūhan der peyvestem** oturdum her kapudan söz ulaşurdum [59^a] **tā hasīs-i zellet-i yārān der-miyān āmed** tā yārānuñ zilleti haberi ortaya geldi **Güft** didüm:

Beyt

Çi cürm dīd hudāvend-i sābıku'l-in'ām

Ne günāh gördü hudāvend-i sābıku'l-in'āmdur

Ki bende der-nażar-ı h'ış h'ār mī dāred

Ki bende-i kendü nażarında ħor tutar

Ĥudāy-rāst müselleḡ büzürgvārī vü pes

Ĥudāyadur 'ālemde ululuğ ancak

Ki cürm bīned ü nān ber-ķarār mī dāred

Ki ķulunuñ günāhın görür ni' meti ķarār üzerine tutar

Ĥākīm īn sūhan şenīd Melik bu sözü işitdi ' **azīm pesendīd** tamām begendi ve **fermūd tā esbāb-ı ma'āş-ı yārān** buyurdi tā yārānuñ ma'āş esbābını **ber-ķarār māzī müheyyā dārend** geçmiş ķarār üzerine müheyyā tutalar ve **mü'ennet-i eyyam-ı ta'īl-rā vefa nemāyend** mu'atḡal günlerüñ vażīfesin dağı birisine koyalar. **Şükr-i ni'met bigüftem** ni'metime şükr eyledüm ve **zemīn-i Ĥıdmet bibūsīdem** dağı Ĥıdmet yerin öpdüm ve **bīrūn refitem ve güftem** taşra gitdüm ve didüm:

Beyt

Çü Ka'be ķible-i Ĥācet şüd ez-diyār-ı ba'īd

Çün Ka'be Ĥācet-i ķiblesi oldu uzağ diyārdan

Revend Ĥalk be-dīdāreş ez-besī ferseng

Halk gelürler anı görmege niçe fersah yoldan

[59^b] **Türā taḥammül-i emsāl-i mā bibāyed kerd**

Saňa bizüm emsālimüz taḥammül etmek gerekdür

Ki hîç kes nezend ber-dıraht-ı bî-ber seng

Hic kimse urmaz yemişsüz ağaca taş.

Hikāyet

Melikzāde Bir pādīşāhzāde **genc-i firāvān ez-peder yāft** genç firāvān atasından mirās buldı. **Dest-i kerem ber-küşād** Kerem elini açdı **ü dād-ı sehāvet bidād** sehāvet dādın virdi ve **ni‘ met-i bî-dirîğ ber-sipāh u ra‘ iyyet birîht** dirîğ söz ni‘ met sipāhi ve ra‘ iyyet üzerine dökdi.

Beyt

Neyāsāyed meşām ez-ṭabla-i ‘ūd

Şafā sürmez dimāğ günlük ṭablasından

Ber-āteş nih ki çün ‘ anber bibūye

Anı od üzerine қо ki ‘ anber gibi қоқа

Büzürğī bāyedet bahşendegī kün

Ululuk gerek saňa bağışlayıcılık ile

Ki dāne tā neyefşānī nerūyed

Tā dāne çıhmayasın bitmez

Yekī ez-cülesā-yı bî-tedbīreş Anuñ bî-tedbīr cülüslerinden birisi **be-naşīhat āğāz kerd** ki **mülük-ı pişin in ni‘ met be-sa‘ yī endūhteend** ki evvelki begler bu ni‘ meti sa‘ yile kazanmışlardur ve **ez-berāy-ı maşālih nihāde** maşlahatı [60^a] maşlahatlardan ötürü qomışlardur. **Dest ez-in hareket bî-dār** Elünü bu hareketden gerü ṭut ki **vākı‘ ahā der-pişest** ki vākı‘ alar ilerüdedür **ü düşmenān der kemīn** dahı düşmānlar bu sa‘ ydadur **bāyed ki be-vaqt-i hācet der-mānī** ola ki şāyed hācet vaqtinde dermānda olasın.

Beyt

Eger gencî küni ber-‘āmiyān baḥş

Eger bir hazine genç eyleyesin ‘āleme baḥş

Resed her kedḥudāyî-rā birincî

Yetişür her bir fakîre bir dāne birünc

Çirā nestānî ez-her yek cevî sîm

Niçün almazsın her bir kişiden bir arpa gümüş

Ki gird āyed türā her rüz gencî

Ki saña cem‘ ola her gün bir genc

Melikzāde rüy ez-în sūḥan derhem keşid Melikzāde yüzünü bu sözden çevirdi ve güft didi **Marā Ḥudāy Te‘ālā Beni Allāh Te‘ālā pādişāh in memleket gerdānideest** bu memlekete pādişāh eylemişdür **tā biḥorem tā yiyem ü bibaḥşem** daḥı bağışlayam **ne pāsbanem ki nigh dārem** pasbān degülüm ki şaklıyam.

Ḳārūn helak şud ki çihil ḥāne vü genç dāşt

[60^b] Ḳārūn helāk oldu kırk ev mālı vardı

Nūşinrevān nemürd ki nām-ı nikū güzāşt

Nūşinrevān ölmedi ki eyü ad ḳodu

Hikāyet

Averdeend ki Getürmişlerdür ki **Nūşirevān-ı ‘ādil-rā** Nūşinrevān-ı ‘ādili **der-şikārgāhî şaydî kebāb mî kerdend nemek nebūd** bir şaydî şikārgāhında kebāb iderlerdi daḥı tuz bulunmadı. **Ġulāmî be-rüstā refit tā nemek ḥāşıl küned** Bir ḳul köye gitdi tā nemek ḥāşıl eyleye. **Nūşinrevān güft** Nūşinrevān didi **Nemek be-ḳıymet bisitān** Tuzu bahāsiyla ala **tā resmî neşevad** tā ‘ādet olmaya **ve dih ḥarāb negerded** daḥı köy ḥarāb olmaya. **Güft** Ol ḳulām didi **Ez-în ḳadar çi ḥalel zāyed** Bu ḳadardan ne ḥalel ḳoḡar. **Güft** Nūşinrevān didi **Bünyād-ı zulm der-cihān evvel endek būde** Zulumūñ bünyādı cihānda evvel az ḳoḡ

Od yakıcı eylemez üzerlike

Ānçi küned dūd-ı dil-i derd-mend

Anı ki eyler derd-mend [61^b] göñlinüñ tütünü

Hikmet

Ser-i hayvānāt gūyend ki şirest Hayvānlar başı dirler ki arslundur ve **kemterin cānverān** har canverlerüñ kemteri hımārdur ve **be-ittifāk-ı har-ı bār-ber bih ez-şir-i merdüm-der** ittifākıdur yük getirücü hımārındur ki ādem yırtıcı arslandan.

Beyt

Miskīn har egerçi bī-temīzest

Miskīn hımār egerçe temizi yoğdur

Çün bār hemī keşed ‘azīzest

Çün yük çeke ‘azīzdür

Gāvān u harān-ı bār-ber-dār

Sığırlar hımārlar yük getirücü

Bih ez-ādemiyān-ı merdüm-āzār

Yegdür ādem incidici ādemlerden

Melik-rā tarafı ez-zemāyim-i ahlākeş Melike bir taraf onuñ yaramaz ahlākından **be-
karān ma‘ lūm şūd** karīneleriyle ma‘ lūm oldu. **Der-şikence keşideş** İşkenceye çekdi **be-
envā‘ -ı ‘uqūbet** dürlü dürlü ‘uqāblarla **bikūşt** öldürdi. **Yekī ez-sitem-didegān ber-ū**
bigūzeşt Güc görmişlerden birisi anuñ üzerine gecdi ve **der-hālet-i nazar kerd** ol hālde
aña nazar eyledi ve **güft** didi:

Hāşıl neşevd der-rızā-yı sultān

Sultānuñ rızāsı hāsıl olmaz

Tā hātır-ı bendegān bicūyī

[62^a] Tā bendelerün hâtrun işitmiyesün

H̄āhī ki Hudāy ber-tū bahşed

Dilersen̄ Hudā senün̄ üzerine merhamet eyleye

Bā-ḥalk-ı Hudāy kün nikūyī

Hudānuñ ḥalkına iylik eyleye

Ne her ki kuvvet-i bāzū vü manşıbī dāred

Her kişi degüldür ki kuvvet bāzusu ve manşıbı vardur

Be-salṭanat biḥored māl-ı merdümān be-güzāf

Salṭanatla yiye kişilerün̄ mālını kirāmla yer degüldür

Tüvān be-ḥalk fūrū bürden üstüh̄ān-ı dürüş

Güc yeter boğazdan geçirmeğe iri kemüğü

Velī şikem bidered çün bigired ender nāf

Velī karnı yırtar çün göbekde ol kemük arḳuru döne

KAYNAKÇA

- AKAR, Metin, *Su Kasisesi Şerhi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018.
- AKPINAR, Cemil, “Kefevî Hüseyin Efendi”, İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 2002, C. 25, s. 186-188.
- AVCIOĞLU, Gamze Gizem, *Sa‘dî-yi Şîrâzî’nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2018.
- CANPOLAT, Hülya, *Gülistan Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılarak İncelenmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, “Yunus’un Bir Şiirinin Şerhi”, Yunus Emre Sempozyumu, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, İstanbul 2 Mayıs 1991, s. 73-83.
- ÇİÇEKLER, Mustafa, Sa‘dî-i Şîrâzî, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C.35, İstanbul 2008, s. 405-407.
- DEMİREL, Şener, “Mevlânâ’nın Mesnevî’si ve Şerhleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 10, 2007, s. 469-504.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları*, Ankara 2008.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, Manisa 1997, s. 286-293.
- GÜLEÇ, İsmail, “Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 42, İstanbul 2010, s. 83-112.

- İNAL, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, Son Asır Türk Şairleri, (Hz: M. Kayahan Özgül), AKM Yayınları, C. II, Ankara 2000.
- KARAHİSARÎ, Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1875.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, Bostân, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 6, İstanbul 1992, s. 307-308.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Gülistân Tercümesi (Kitâbu Gülistân bi't-Türkî)*, TDK Yayınları, Ankara 1989.
- KAYIŞ, Yasin, *Aydın Vilayeti Salnâmelerinde Torbalı ve Sultan II. Abdülhamid'in Hayır Eserleri*, Torbalı Belediyesi Kültür Yayınları-1, İzmir 2012.
- KORTANTAMER, Tunca, "Teori Zeminde Metin Şerhi Meselesi", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. VIII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1994, s. 1-10.
- MENGİ, Mine, "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine", *Dergâh*, 1997.
- ÖZTÜRK, Erdem Can, *Lami'î Çelebi'nin Şevâhidü'n-Nübüvve Tercümesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Programı, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2014.
- ÖZTÜRK, Şeyda, "Şem'î", İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 38, s. 503-504.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.
- Tarama Sözlüğü, 8 Cilt, TDK Yayınları, Ankara 2009.
- TELCİ, Cahit, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazâsı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1999.
- TOLASA, Harun, "15. Yüzyıl Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 1, İzmir 1982, s. 1-15.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. 2, Ankara 2003.

YAZAR, Sadık, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

YAZICI, Tahsin, *Gülistân, İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 1996, C. 14, s. 240-241.

YILMAZ, Ozan, *Gülistan Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012.

